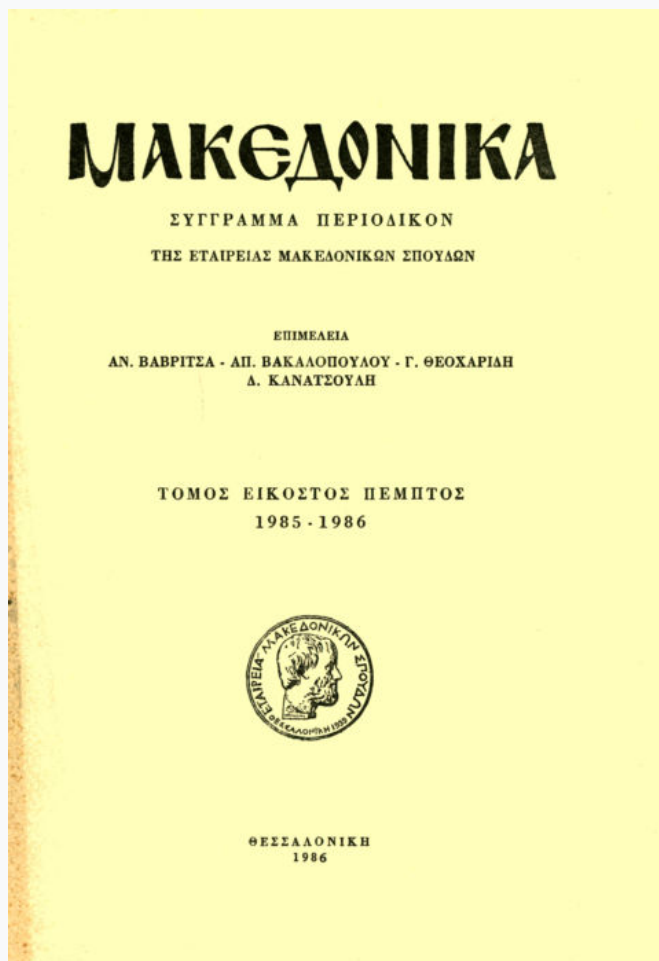

Μακεδονικά

Τόμ. 25, Αρ. 1 (1986)

Τα σημειώματα των εκκλησιαστικών βιβλίων Καστοριάς

Γιώργος Γκολομπίας

doi: [10.12681/makedonika.230](https://doi.org/10.12681/makedonika.230)

Copyright © 2014, Γιώργος Γκολομπίας

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Γκολομπίας Γ. (1986). Τα σημειώματα των εκκλησιαστικών βιβλίων Καστοριάς. *Μακεδονικά*, 25(1), 297-360.
<https://doi.org/10.12681/makedonika.230>

ΤΑ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ ΤΩΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ ΚΑΣΤΟΡΙΑΣ

Πάνω από τις μισές εκκλησίες της Καστοριάς διασώζουν πολύ έντυπα εκκλησιαστικά βιβλία, που ο αριθμός τους ποικίλλει ανά εκκλησία και ανέρχεται συνολικά σε 120 περίπου για τους σιθώνες 160-180 και σε 60 επί πλέον για το α' μισό του 19ου¹. Μαζί με τα 21 χειρόγραφα 13ου-17ου αϊ. που φυλάγονται στο δεσποτικό μέγαρο² και το χφ. του 14ου αϊ. στον "Αγ. Σπυρίδωνα (βλ. παρακ.), τα παλαιότυπα αυτά αποτελούν φαίνεται τα μόνα όπο-μεινάρια που βρίσκονται σήμερα στην πόλη³ μιάς ιδιαίτερα πλούσιας κληρονομιάς χειρόγραφων και έντυπων βιβλίων που υπήρχαν στις εκκλησίες της, ιδίως στις ένοριακές, και στα άρχοντικά της ως τα τέλη του περασμένου αιώνα⁴ (μικρό αναλογικά μέρος της κληρονομιάς αυτής μεταφέρθηκε

1. Μέρος των βιβλίων καταγράφηκε από την 11η Έφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων τα έτη 1975-1977 (βλ. Κ. Λοβέρδου-Τσιγαρίδα, Τα παλαιά ελληνικά βιβλία στις εκκλησίες της Καστοριάς, «Μακεδονικά» 20, 1980, 237-252). Μία προσεκτικότερη και συστηματικότερη έρευνά μου σε κάθε ναό έγινε ή αίτια να βρεθούν πολλά βιβλία, που έμειναν άκατάγραφα στην παραπάνω έρρασία (βλ. στη συνέχεια)· συγκεκριμένα, βρέθηκαν 43 επί πλέον βιβλία 16ου-18ου αϊ. (τό 21 από αυτά άκέφαλα) και 43 άκόμη των έτών 1800-1850 (τά 14 άκέφαλα), δηλ. τα βιβλία 16ου-18ου αϊ. αύξήθηκαν κατά 50% και του α' μισού του 19ου αϊ. σχεδόν τετραπλασιάστηκαν (πρβλ. δ.π., 245-246, πίν. Α', και 251, πίν. Γ').

2. Μαζί με διάφορα σπαράγματα· βλ. Α. Πολίτη, Συνοπτική άναγραφή χειρογράφων ελληνικών συλλογών, Θεσσαλονίκη 1976, 29-32 (όπου και ή προγενέστερη σχετική βιβλιογραφία).

3. Χωρίς να άποκλείεται πάντως άξιόλογα παλιά βιβλία να διατηρούνται άκόμη σε κάποια άρχοντικά της ή και στο μητροπολιτικό μέγαρο—πέρα από τα 21 χφφ. που ήδη άναφέρθηκαν.

4. Βλ. π.χ. Φ. Βαφειδή, Κώδιξ της Ιερής Μητροπόλεως Καστοριάς και τινα εκκλησιαστικά βιβλία άποκειμένα έν τισι των εκκλησιών αυτής, «Εκκλησιαστική Άλήθεια» 20 (1900) 108 («ήκούσαμεν, ότι πολλά πρό έξηκονταετίας χειρόγραφα και δη μεμβράνινα διεσώζοντο έν τε τη Ιερή Μητροπόλει και τοίς λοιποίς ναοίς της πόλεως, και ότι πολλά τούτων άλόγως διεσκερπίσθησαν και κατεστράφησαν, των κυριών των άρχόντων (...) μεταχειριζόμενων τά φύλλα των χειρογράφων έν ταίς ήλακάταις αύτων πρός περίδωσιν και συγκράτησιν του όπερ έκλωθον έρίου») και Π. Τσαμίση, 'Η Καστορία και τά μνημεία της, 'Αθήναι 1949, 96 («περί των έν τοίς ναοίς της πόλεως ύπαρχόντων βιβλίων, χειρογράφων επί μεμβράνης, και άλλων πολλού λόγου άξίων, (...) ήκούσαμεν ότι έχάσαμεν θησαυρόν όν είχομεν κυρίως έν τοίς ναοίς Παναγίας του 'Αγίου Θωμά, Παναγίας 'Ελεούσης, 'Αγίου Λουκά, και ναού 'Αγίας Πα-

και σώζεται: στην 'Αθήνα, στην 'Εθνική Βιβλιοθήκη)¹. Και τὰ ἴδια ὅμως, μαζί με ἄλλα πολυτίμα ἐκκλησιαστικά σκεύη, χρόνο με τὸ χρόνο λιγοστεύουν ἀπὸ φυσικὲς φθορὲς (ὕγρασία, τρωκτικά κ.λ.)² ἢ ἄλλους ἀνεξακρίβωτους λόγους³ μ' ἓναν πολὺ ἀνησυχητικὸ ρυθμὸ, γεγονὸς ποὺ ἀπαραίτητα

ρασκευῆς, ἐξ ὧν πολλὰ ἐκλάπησαν τινὰ δὲ καὶ ἐπωλήθησαν». Γιὰ τὴν καταστροφὴ τῶν βιβλιοθηκῶν τῶν ἀρχοντικῶν Μάλκου καὶ Καραμπίνα βλ. δ.π., 206 («ἐχρησιμοποίησαν αὐτὰ (τὰ χειρόγραφα) ἀντὶ ξύλων εἰς τὸν φούρνον»). Ἐνδεικτικὸ τοῦ ἄλλοτε πλοῦτου τῆς βιβλιοθήκης τῆς Μητρόπολ' ἡς εἶναι ὅτι ὁ Καστοριανὸς γιατρὸς Κωνσταντῖνος Μιχαὴλ ἀφιέρωσε σ' αὐτήν, τὸ 1818, «ἐξακόσια κοματια βιβλία, τῆς ἱατρικῆς τέχνης, εἰς ἱταλικά φραντζέζικα γερμανικά, καὶ ἑλενικά», ὁ ἐπίσης Καστοριανὸς ἱατροφιλόσοφος Θωμᾶς Μανδακάσης δώρησε στὰ τέλη τοῦ 18ου αἰ. «τριάντα πέντε κομμάτια βιβλία (...), λογικὰς τοῦ εὐγενίου, τόμους τῆς θεολογίας τοῦ βρυνείου, καὶ φυσικὴν τοῦ θεοτόκη», ἐνὼ στίς ἀρχὲς τοῦ 18ου αἰ. ὁ Ράλλης Μουσελῆμιος ἀφιέρωσε «ἐν Εὐαγγέλιον εἰς γλῶσσαν ἀρραβικήν, ὅκτω τόμους τοῦ χρυσοστόμου, ἓν νόμιμον ἀρμενοπούλου» (βλ. Κώδικα Μητρόπολης Καστοριάς 'Εθν. Βιβλ. 'Ελλ. 2754, φφ. 16, 15 καὶ 3· γιὰ τὴ δωρεὰ τοῦ Κων. Μιχαὴλ πρβλ. Π. Τσ α μ ῖ σ η, δ.π., 89 καὶ 93· καὶ σὲ ἄλλα σημεῖα τῶν 5 κωδίκων τῆς Μητρόπολης ἀναφέρονται βιβλία ποὺ ἀνήκαν ἢ ἀφιερώνονταν σὲ ἐκκλησίες τῆς πόλης, ἐνὼ στὸ χφ. ΕΒΕ 2681, φ. 115', ἀπαριθμοῦνται τὸ βιβλία τῆς Παναγίας 'Ελεουσας κατὰ τὸ 16ο αἰ.).

1. Πρόκειται γιὰ 69 τουλάχιστον χειρόγραφα 11ου-19ου αἰ. (βλ. ἀπαρίθμησή τους σὲ ὑποσημ. τῆς σ. 301· γιὰ μερικά ἀπὸ αὐτὰ ἡ προέλευσή τους ἀπὸ τὴν Καστοριά δὲν εἶναι ἀπολύτως σίγουρη). Ἀνάμεσά τους συγκαταλέγονται καὶ οἱ πέντε γνωστοὶ κώδικες τῆς Μητρόπολης Καστοριάς (ὕπ' ἀρ. ΕΒΕ 2751/52/53/54/55), οἱ τόσο σημαντικοὶ γιὰ τὴν ἱστορία τῆς πόλης (γλ' αὐτοὺς βλ. ἐνδεικτικὰ Π. Τσ α μ ῖ σ η, δ.π., 96-100). Τὰ παραπάνω χειρόγραφα, «συμποσούμενα εἰς ἑπτὰ κιβώτια» (βλ. Γ. Χ ρ η σ τ ῖ δ η, Αἱ ἐκκλησίαι τῆς Καστορίας, «Γρηγόριος Παλαμᾶς» 6, 1922, 129), παραλήφθηκαν τὸ 1913 ἐκ μέρους τῆς 'Εθνικῆς Βιβλιοθήκης ἀπὸ τὸν Θ. Βολῖδη, ἐκτὸς ἀπὸ ἓνα—τὸ Εὐαγγέλιο τοῦ 11ου αἰ. ΕΒΕ 57, «τὸ πολυτιμότερον τῶν χειρογράφων τῆς 'Εθνικῆς Βιβλιοθήκης» κατὰ τοὺς Ι. καὶ Α. Ι. Σ α κ κ ε λ ῖ ω ν α (Κατάλογος τῶν χειρογράφων τῆς 'Εθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς 'Ελλάδος, 'Αθήναι 1892, 11—ποὺ δωρήθηκε τὸ 1873 ἀπὸ τὸν Γεώργιο Ἀντωνίου Γέροντα (βλ. δ.π. καὶ Π. Τσ α μ ῖ σ η, δ.π., 223-224· γιὰ τίς μικρογραφίες τοῦ βλ. π.χ. Α. Μ α ρ α β ᾱ - Χ α τ ζ η ν ι κ ο λ ᾶ ο υ καὶ Χ. Τ ο υ φ ε ζ ῆ - Π ᾶ σ χ ο υ, Κατάλογος μικρογραφιῶν βυζαντινῶν χειρογράφων τῆς 'Εθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς 'Ελλάδος, τ. 1, 'Αθήναι 1978, 109-118 καὶ εἰκ. 216-231), καὶ ἄλλα τρία—τὰ χφ. ΕΒΕ 3003, 3004 καὶ 3104—ποὺ προσκτήθηκαν «ἐξ ἀγορᾶς παρὰ Παντελῆ Τσαμίση γυμνασιάρχου Καστορίας» τὰ ἔτη 1936 καὶ 1948 (βλ. «'Εθνικὴ Βιβλιοθήκη τῆς 'Ελλάδος. Τμήμα χειρογράφων καὶ ὁμοιοτύπων. Περιγραφικὸς κατάλογος χειρογράφων κωδίκων», ἀπὸ ὅπου καὶ ἀντλῶ τὰ στοιχεῖα γιὰ ὅσα χφ. τῆς 'Εθνικῆς Βιβλιοθήκης ἀναφέρω στὴ συνέχεια, ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς παραπάνω 5 κώδικες τῆς Μητρόπολης, ποὺ ἐξέτασα ὁ ἴδιος). Πιθανὸν στὴν 'Εθνικὴ Βιβλιοθήκη νὰ ὑπάρχουν καὶ παλαιότυπα ἀπὸ τὴν Καστοριά, ὅπως συμπεραίνεται ἀπὸ τὴν ἐνδειξὴ ἀνεύρεσης: «μεταξὺ τῶν ἐκ Καστορίας κτλ. ἐντύπων» γιὰ τὰ χφ. ΕΒΕ 2648 καὶ 2649.

2. Π.χ. ποντίκια κατέστρεψαν πρὶν λίγα μόλις χρόνια τὸ Μνηαῖο Αὐγούστου τοῦ 1729 στοὺς 'Αγ. Ἀποστόλους Σερβιῶτη (βλ. παρακάτω, σ. 331, ὑποσημ. 1).

3. Περίπου 20 παλαιότυπα ποὺ ἀναφέρονται ἀπὸ τοὺς ἐρευνητὲς ποὺ ἀσχολήθη-

ἐπιβάλλει τὴ λήψη μέτρων γιὰ τὴ συντήρηση καὶ διάσωσή τους, ἂν δὲν θέλουμε νὰ ἐξαφανιστοῦν κι αὐτὰ μὲ τὸν καιρὸ.

Στὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ παραπάνω βιβλία, σὲ διάφορα σημεία τους, ἰδίως στὰ ποράφυλλα καὶ στὶς ἐσωτερικὲς ὄψεις τῶν σταχώσεών τους, ὑπάρχουν ποικίλα σημειώματα, ποὺ ὀφείλονται κατὰ κανόνα στοὺς ἱερωμένους τῆς ἐνορίας (μαχολᾶ), ὅπου κατὰ καιροὺς ἀνῆκε τὸ κάθε βιβλίο, ἀλλὰ κόποτε καὶ σὲ ἀρχικοὺς κτήτορες, ψάλτες ἢ ἄλλα πρόσωπα ποὺ σχετίζονταν ὅπως-δήποτε μὲ τὴν ἐκκλησία. Τὰ σημειώματα αὐτά, γραμμένα συνήθως ἀπὸ «ἀγροῖκο» χέρι καὶ γεμάτα ἀνορθογραφίες, εἶναι συχνὰ πάρα πολὺ δυσανάγνωστα, ὅταν μάλιστα εἶναι καὶ φθαρμένα, ξεθωριασμένα ἢ ἐνμέρει ἀποκομμένα. Μὲ δύναμη καὶ παραστατικότητα καὶ μὲ γλώσσα αὐθόρμητη, χωρὶς ἐπιτήδευση, δίνουν ποικίλα ἱστορικά στοιχεῖα (ἐκκλησιαστικά, δημογραφικά, κοινωνικά, εκπαιδευτικά κ.λ.), χρήσιμα γιὰ τὴν ἱστορία τῆς Καστοριάς καὶ τοῦ ἑλληνισμοῦ γενικότερα¹. Χρονικὰ καλύπτουν τοὺς τέσσερις τελευταίους αἰῶνες (τὰ πιὸ πρόσφατα ἀπέχουν μόλις λίγες δεκαετίες ἀπὸ τὴν ἐποχὴ μας) καὶ χαρακτηρίζονται ἀπὸ μιὰν ἐντυπωσιακὴ ὁμοιογένεια στὴ γλώσσα, στὴν ἔκφραση καὶ ἰδίως στὸ πνεῦμα, ὅσο κι ὅν ἀπέχουν χρονικὰ μεταξὺ τους. Κατὰ σειρὰ συχνότητος² μποροῦν νὰ χωριστοῦν στὶς ἐξῆς κατηγορίες:

καν παλιότερα μὲ τὴν Καστοριὰ (Γ. Χρηστίδης, ὁ.π., Α. Ὁρλάνδο, Τὰ βυζαντινὰ μνημεῖα τῆς Καστοριάς, «Ἀρχεῖον τῶν Βυζαντινῶν Μνημείων τῆς Ἑλλάδος» 4, 1938, καὶ Π. Τσαμίση, ὁ.π.), ποὺ ὅλα τους σχεδὸν περιεῖχαν σημαντικότερες ἱστορικὲς ἐνθυμήσεις, δὲν ἔγινε δυνατό νὰ ἐντοπιστοῦν σὲ καμιά ἀπὸ τὶς ἐκκλησίες τῆς πόλης (βλ. μεθεπόμενη ὑποσημ.). Δυστυχῶς μαζί τους ἔχουν ἐξαφανιστεῖ καὶ τὰ περισσότερα ἐκκλησιαστικὰ σκεύη ποὺ ἀναφέρουν οἱ ἴδιοι συγγραφεῖς (δισκοπότηρα, ἀντιμήνσια, δίσκοι κ.λ.). Ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸ 1977, ποὺ τελείωσε ἡ καταγραφὴ τῆς 11ης Ἐφορείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων, μέχρι σήμερα, ἔχουν χαθεῖ ἄλλα 6 βιβλία (μὲ ἀρ. καταλόγου 11ης Ἐφορ. Βυζ. Ἀρχαιοτ. 9/1, 23/1, 39/9, 44/10, 48/6 καὶ 49/1 βλ. παρακ.).

1. Γιὰ τὶς ἐνθυμήσεις καὶ τὴ σημασία τους βλ. π.χ. Α. Ἀγγέλου, «Ἡ λογοτεχνία ἀπὸ τὸν 15ο ὡς τὸν 17ο αἰ.», «Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους», τ. 10, Ἀθῆνα 1974, 402-404.

2. Ἡ σειρὰ συχνότητος ἀναφέρεται στὰ σημειώματα ποὺ σώζονται σήμερα. Ὁπως ὁμως προαναφέρθηκε (βλ. σ. 298; ὑποσημ. 3) δυστυχῶς κατὰ περίεργο τρόπο ἔχουν χαθεῖ τὰ βιβλία μὲ τὶς σημαντικότερες ἱστορικὲς ἐνθυμήσεις (ἐπιδρομὲς Ἀρβανιτῶν, διορισμοὺς μητροπολιτῶν κ.λ.· μερικὲς ἀπ' αὐτὲς εἶχαν τὴ μορφή Βραχέων Χρονικῶν). Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι ἀπὸ τὶς πολλὰς ἐνθυμήσεις ποὺ ἀναφέρει ὁ Τσαμίσης βρέθηκε μόνο τὸ 1/5 (ἡ δὲ ὅσες δὲν βρέθηκαν βλ. Π. Τσαμίση, ὁ.π., 32, 33, 34, 44, 46, 47, 48, 69, 70, 134, 140, 141, 145, 152, 177, 180· ἐπίσης δὲν βρέθηκαν οἱ ἀναφερόμενες ἀπὸ τοὺς Χρηστίδη, ὁ.π., (170), 343, (344), 345, 389, (390), καὶ Ὁρλάνδο, ὁ.π., (185)—μὲ παρένθεση δηλώνονται οἱ παραπομπὲς σὲ ἐνθυμήσεις ποὺ ἀναφέρει καὶ ὁ Τσαμίσης). Ἄς σημειωθεῖ ὅτι συγκρίνοντας τὸ κείμενο τῶν ἐνθυμήσεων ποὺ βρέθηκαν μὲ ἐκεῖνο ποὺ δίνουν οἱ Τσαμίσης καὶ Χρηστίδης, ἀλλὰ καὶ συγκρίνοντας μεταξὺ τους ἐνθυμήσεις ποὺ παραθέτουν καὶ οἱ δύο (πρβλ. π.χ. Γ. Χρηστίδης, ὁ.π.,

α) Κτητορικά-άφιερωτικά· πολύ συχνά συνδυάζονται με κατάρα ένα-ντίον έκείνου που θα τολμοῦσε νὰ ἀφαιρέσει τὸ βιβλίον ἀπὸ τὴν ἐκκλησία στὴν ὁποία αὐτὸ ἀφιερώθηκε (ἐπιτίμιο).

β) Ἀπλὴ ἀναγραφὴ ἑνὸς ἢ περισσώτερων ὀνομάτων (τὰ πολλὰ συνήθως γιὰ νὰ μνημονεύονται), μαζί με τὴ χρονολογία καὶ κάποτε με τὴν ιδιότητα τοῦ γράφοντος.

γ) Ἐνθυμήσεις κοινωνικῶν γεγονότων (θάνατοι, χειροτονίες ἐφημερίων, ἀγορές, βαφτίσεις κ.λ.).

δ) Ἐνθυμήσεις τῶν τιμῶν διαφόρων εἰδῶν.

ε) Ἐνθυμήσεις φυσικῶν φαινομένων (χιόνι, χαλάζι, σεισμοὶ καὶ ἰδίως τὸ χειμωνιάτικο πάγωμα τῆς λίμνης¹, ἡ ὁποία δεσπόζει στὸ φυσικὸ περιβάλλον τῆς πόλης).

στ) Ἐνθυμήσεις ἱστορικῶν γεγονότων, με τοπικὸ (ἀνακαινισμὸς τῆς Μητροπόλεως, ἀπελευθέρωση τῆς πόλης ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς κ.λ.) ἢ γενικότερο ἐνδιαφέρον (απέθανεν· ο σουλτάν· μαχμούτης—ἡ ρουση επιγαν καὶ ε-μπικαν ἡς αντριανοπολην κ.λ.).

ζ) Πρόχειρες δοκιμὲς ἐπιστολῶν ἢ μαθητικὰ γυμνάσματα.

η) Ρητὰ-ἔμμετρα παραγγέλματα.

ι) Διάφορα (λογαριασμοὶ καὶ κατάστιχα. προσευχὲς καὶ τροπάρια, ἡ ἀλφαβήτα, ἀπλὲς ἡμερομηνίες, χρηστικὲς σημειώσεις κ.λ.).

Ἄκολουθεῖ κατὰλογος (κατὰ ἐνορία², ναὸ καὶ βιβλίον) ὄλων τῶν σημειωμάτων ποὺ βρέθηκαν στὰ βιβλία τῶν ἐκκλησιῶν τῆς Καστοριάς³, ἐκτὸς ἀπὸ

344 με Π. Τ σ α μ ί σ η, ὁ.π., 44 καὶ 48), συμπεραίνεται ὅτι οἱ μεταγραφές τους ὅπως-δήποτε ὑπῆρξαν πολὺ πρόχειρες· ἐξάλλου ὁ Τσαμῆς συχνὰ δίνει λανθασμένες χρονολογίες στὰ βιβλία ἀπὸ ὅπου τὶς παίρνει (βλ. π.χ. σ. 346, ὑποσημ. 3 καὶ σ. 351 ὑποσημ. 1 ἐδῶ) καὶ σπάνια γράφει σὲ ποιά ἐκκλησία ἀνῆκε τὸ καθένα.

1. Βλ. καὶ Ι. Μ π α κ ἄ λ η, Τουριστικὸς ὁδηγὸς Καστοριάς, Καστοριά 1951, 31-33.

2. Ἀκολουθῶ, ὅπως ὅλοι οἱ μελετητὲς τῆς Καστοριάς, τὸ χωρισμὸ σὲ 11 ἐνορίες, ὁ ὁποῖος ἴσχυε μέχρι τὶς ἀρχές τοῦ αἰῶνα μας (βλ. Π. Τ σ α μ ί σ η, ὁ.π., 15-16, ὅπου πρέπει νὰ μετατεθεῖ ὁ ναὸς τοῦ Ἀγ. Νικολάου (τῆς Ἀρχόντισσας Θεολογίνας) ἀπὸ τὴν ἐνορία Σερβιώτη σ' αὐτὴν τοῦ Μουζεβίκη (Ἀγ. Θωμᾶ) καὶ νὰ διαγραφεῖ ὁ ἀνύπαρκτος ναὸς τοῦ Ἀγ. Γεωργίου ἀπὸ τὴν ἐνορία Μητροπόλεως). Ὁ χωρισμὸς αὐτὸς φαίνεται ὅτι παγιώθηκε ἀπὸ τὸ β' μισὸ τοῦ 17ου αἰ. (βλ. σ. 320, ὑποσημ. 3 ἐδῶ), ἐνῶ στὴ δεκαετία τοῦ 1840 οἱ μαχαλάδες ἀναφέρονται συγκεκριμένα ὡς ἐξῆς: «Εκκλησιάρχης, Ἀνάργυροι, Καρύδης, ντραγωτᾶς, Λουκάς, Βαρλαάμ, Ἐλεούσα, Οἰκονόμου, Ἐβραῖδα, Μουζεβίκης, Σερβιώτης» (βλ. Κατάστιχο λασσῶν Καστοριάς 1838-1846, φ. 12, στὴ Δημοτικὴ Βιβλιοθήκη Καστοριάς). Σήμερα οἱ ἐνορίες τῆς πόλης εἶναι 4: τῆς Μητροπόλεως, τοῦ Ἀγ. Γεωργίου, τοῦ Ἀγ. Κωνσταντίνου Καλλιθέας καὶ τῶν Ἀγ. Πάντων στὸ συνοικισμὸ Νταηλάκη.

3. Παρὰ τὶς ἐπιμονὲς καὶ ἐπανειλημμένες προσπάθειές μου δυστυχῶς δὲν στάθην-

ἐκεῖνα πού κρίθηκαν τελείως ἀσήμαντα (π.χ. μεμονωμένα κοινὰ βαφτιστικά ὀνόματα καί γενικά τὰ περισσότερα τῆς παραπάνω κατηγορίας 1), γιά τὰ ὁποῖα δὲν γίνεται μνεῖα. Συγχρόνως σημειώνονται τὰ βιβλία πού παρέμειναν ἀκατάγραφα ἀπὸ τὴν 11ῃ Ἐφορεία Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων¹, οἱ κατάλογοι ἐνοριτῶν καί μερικά φύλλα χειρόγραφων κωδίκων πού ἐντοπίστηκαν, καθὼς καί τὰ ἀκιδιογραφήματα καί σημειώματα μὲ μελάνι πού ἐγίνε δυνατό νὰ διαβαστοῦν (συνήθως μὲ δυσκολία) στοὺς τοίχους τῶν ἐκκλησιῶν², καί οἱ τυχόν ἀναγραφὰς πᾶν σὲ φορητὰ σκεύη (δισκοπότηρα, μανουῶλια κ.λ., ἐκτὸς ἀπὸ φορητὰς εἰκόνες). Τὰ σημειώματα δίνονται ἀνὰ βιβλίον μὲ χρονολογικὴ σειρὰ³ καί ἀπὸ αὐτὰ πού ἀποτελοῦνταν ἀπὸ σειρὰς βαφτιστικῶν ὀνομάτων ὑποδόθησαν μόνο τὰ ἀσυνήθιστα σήμερα ὀνόματα καί παραλείφθηκαν τὰ κοινὰ (π.χ. Κωνσταντῖνος, Μαρία κ.λ.). Στὶς παραπομπὲς κάθε σημείωμα χαρακτηρίζεται ἀπὸ τρία στοιχεῖα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὸ τρίτο (μικρὸ γράμμα τῆς ἀλφαβήτου) δηλώνει τὸ συγκεκριμένο σημείωμα, τὸ δευ-

κε δυνατό νὰ ἐξετάσῃ τὰ χειρόγραφα καί τὰ πιθανὰ παλαιότυπα πού φυλάγονται στὸ μητροπολιτικὸ μέγαρο. Γιά τὰ σημειώματα τῶν χειρογράφων καί τῶν πιθανῶν παλαιότυπων πού προέρχονται ἀπὸ τὴν Καστοριά καί ἀνήκουν σήμερα στὴν Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη (πρβλ. σ. 298, ὑποσημ. 2) πρέπει νὰ γίνεῖ ξεχωριστὴ ἐργασία. Συγκεκριμένα πρόκειται γιά τὰ ἐξῆς χφφ.: EBE 57, 2648 / 49/50/54/55/56/57/58/60/61/62/63/64/65/66/67/69/70/77/78/79/81/86/87/95/98, 2701/03/05/15/16/17/18/20/22/24/26/27/28/31/34/36/38/42/47/51/52/53/54/55/56, 3003, 3004 καί 3104 (ἀνάμεσά τους βρίσκονται καί τὰ περισσότερα ἀπὸ αὐτὰ πού περιγράφει ὁ Βα φ ε ῖ δ η ς, δ.π., 141-143)· ἐξάλλου στὴν ἐνδειξη προέλευσης σημειώνεται ἡ Καστοριά μὲ ἓνα ἐρωτηματικὸ γιά τὰ χφφ. EBE 2659/68/74/75/82/90/91, 2702/44/58 καί μὲ δύο ἐρωτηματικά γιά τὰ χφφ. EBE 2692/94/97 καί 2704 (βλ. «Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη τῆς Ἑλλάδος. Περιγραφικὸς κατάλογος χειρογράφων κωδίκων», δ.π.). Καί ἄλλα χφφ. ἀπὸ τὴν Καστοριά στὴν Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη εἶναι πιθανὸ νὰ κρῶνται πίσω ἀπὸ τὶς ἐνδείξεις προέλευσης «Μακεδονίας» ἢ «ἀγνώστος» ἢ «;».

1. Βλ. προηγ., σ. 297, ὑποσημ. 1.

2. Δὲν ἀσχολήθηκα μὲ τὰ ἀκιδιογραφήματα τῶν βυζαντινῶν νσῶν Ἀγ. Ἀναργύρων (γί' αὐτὰ βλ. Α. Ὁ ρ λ α ν δ ο υ, δ.π., 57-58), Ἀγ. Στεφάνου (ἓνα ἀπὸ αὐτὰ βλ. στοῦ Μ. Γ κ η τ α κ ο υ, Ἀνέκδοτοι ἐπιγραφαὶ καί χαράγματα ἐκ βυζαντινῶν καί μεταβυζαντινῶν μνημείων τῆς Ἑλλάδος, Ἀθῆναι 1957, 76-77), Παναγίας Κουμπελίδικης, Ἀγ. Νικολάου Κασνίτζη, Ταξιάρχη Οἰκονόμου (τὸ ἀκιδιογραφήμα του βλ. στοῦ Μ. Γ κ η τ α κ ο υ, δ.π., 78) καί Παναγίας Μαυριώτισσας (βλ. Ν. Μ ο υ τ σ ὀ π ο υ λ ο υ, Καστοριά. Παναγία ἡ Μαυριώτισσα, Ἀθῆναι 1967, 35-38· στὸ Ἰ δ ι ο, σ. 28-29, βλ. τὰ ἀκιδιογραφήματα μὲ ἀραβικὴ γραφὴ στὸν Ἀγ. Ἰω. Θεολόγο Μαυριώτισσας).

3. Ἐννοεῖται ὅτι ἡ χρονολόγησις τῶν ἀκέφαλων βιβλίων, ἐκτὸς ἀπὸ ἐκεῖνα πού ἔχουν τὴ χρονολογία ἐκδόσεως στὸ τέλος, ἐγίνε κατὰ προσέγγισιν (μὲ βάση τὸν τρόπο ἀρίθμησης τῶν φύλλων, τὰ τυπογραφικὰ στοιχεῖα κ.λ.)· πολλὸ περισσότερο αὐτὸ ἰσχύει γιά τὰ ἀχρονολόγητα σημειώματα, ὅταν μάλιστα εἶναι γραμμένα, ὅπως συμβαίνει συνήθως, ἀπὸ «ἀγροῖκο» χέρι, ὁπότε ἡ γραφὴ τους μπορεῖ νὰ παρουσιάζει πολλὰς ἀποκλίσεις ἀπὸ τὴ συνηθισμένη γιά τὴν ἐποχὴ (γιά τὴ γραφὴ στὸ 16ο-19ο αἰ. βλ. π.χ. Λ. Π ο λ ῖ τ η, Ὁδηγὸς καταλόγου χειρογράφων, Ἀθῆναι 1961, 44).

τερο (κεφαλαίο γράμμα) τὸ ἀντίστοιχο βιβλίο καὶ τὸ πρῶτο (ἀριθμὸς) τὴν ἀντίστοιχη ἐκκλησία. Διατηρεῖται ἀκριβῶς ἡ ὀρθογραφία τοῦ πρωτότυπου¹.

Ἑνορία Μητροπόλεως (ἡ Ἐκκλησιάρχου)

1. *Κοίμηση τῆς Θεοτόκου (Μητρόπολη)*

Α. Εὐαγγέλιο, 1793 (ἀ.κ. 56/20).

α) πφ. 2: 1874 / Πατ(α)μάρκος / ἐφημέριος.

β) σ. 3: Τῷ 1922 παρέλαβον ἐφημέριος / τῆς ἐνορίας Πα(πα) Ἰωάννης Ζήκος.

2. *Ἄγ. Τρεῖς (Ἄγ. Τριάδα)*

Α. Μηναῖο Ἀπριλίου, 1732 (ἀ.κ. 23/2).

α) σ. 1: ὁ τοῦ ἁγίου Καστορίας Ἱεροδιάκονος Θεοφάνης [ἀμαρτωλός;].

β) σ. 136: 1804. ὁ Τοῦ ἁγίου Καστορίας (ὑπὸ τὸ χέρι τοῦ προηγούμενου σημειώματος, τὸ ὁποῖο ἔτσι προσδιορίζεται χρονικά).

γ) σ. 2: 184<9>: σέ(πε)μ(βρί)ον: 15: Παπ(α) Γεῶργιος: απο νεστρά-
μι - [ἐφημέριος εἰς τὴν μητρόπολιν γράφας] - 849: εὐηγέεν τω φερόμάνη δια
τὴν μητρό/πολην², καὶ ἀπὸ ἄλλο χέρι προστέθηκε (δ): ἀρχιερατενοντος
παρὰ τῷ Σ. αἰῖφ Κα/ας / Κυρίῳ Νικηφόρῳ 1849 (στὸ δεῦτερο αὐτὸ χ. ὁ-
φειλεται σημείωμα παρόμοιο μὲ τὸ (γ) στὸ πφ. 1).

ε) σ. 1: τῷ Ἱερολογιωτάτῳ. Ἱεροδιακόνῳ Κ. Μαρκ(ω), καὶ (στ) πφ. 1:
Π(απα)μαρκος παταγεωργίον (χέρια 19ου αἰ.).

ζ) πφ. στάχ. τέλ.: 1897. Ἀπριλιον 5 σαβατω/ωχισην ο [πολεμος;]³ ο
ελινικός.

Β. Μηναῖο Ἰουνίου, ἀκέφ., 18ου αἰ. (ἀ.κ. 23/3).

α) πφ. στάχ. ἀρχ. (ἀνάποδα): 1827 μαρ<τ>ιος. 20 ιοπον εγιναν τα βιβλιη⁴.

1. Χρησιμοποιήθηκαν τὰ ἐξῆς ἐκδοτικά σημεία: (αβγ)=ἀνάπτυξη συντομογραφίας ἢ συμβόλου, <αβγ>=προσθήκη τοῦ ἐκδότη, [αβγ;]=ἀμφίβολη ἀνάγνωση, [1 λ.]=μία λέξη κατεστραμμένη ἢ ἀποκομμένη, [4δ.]=4 γράμματα δυσανάγνωστα (συχνὰ λόγω φθορᾶς), [[αβγ]]=διαγραμμαμένο κείμενο, ἄβγ=προσθήκη στὸ διάστιχο ἀπὸ τὴν γραφέα, ἀ.κ.=ἀριθμὸς καταλόγου 11ης Ἐφορείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων (βλ. Κ. Λοοβέρδου-Τσιγαρίδα, δ.π.). Γενικά ἀπέφυγα τελείως τοὺς ὀβελισμούς καὶ ὅσο γινόταν τίς προσθήκες.

2. Νεστράμι: σημερινὸ Νεστόριο. Μοῦ εἶναι ἄγνωστο τὸ ἀναφερόμενο φερμάνι ἴσως εἶχε σχέση μετὰ τὴν ἀνοικοδόμηση τῆς Μητροπόλεως, πὺ ἀρχισε μετὰ ἀπὸ ἓνα χρόνο (βλ. παρακ.).

3. Ἡ λ. διαβάζεται «ρο[1δ.ε]1-2δ.ιος». Στις 5/17 Ἀπριλίου 1897 ἡ Τουρκία κήρυξε τὸν πόλεμο ἐναντίον τῆς Ἑλλάδας.

4. Ἐννοεῖ ἴσως τὴ βιβλιοθεσία αὐτοῦ καὶ τοῦ προηγούμενου Μηναίου, πὺ ἔχουν

Γ. Ἀποκομμένο παράφυλλο Μηναιού¹.

Πρώτη ὄψη: α) 1850 Δεκεμβρίου 4. ἐτελεύτησεν ὁ μα/καρίτης Ζήσης Σαμαράς μετὰ ὀλιγοήμερον ἀ/σθένειαν. κατεχωρίσθη δὲ σημειώσις τοῦ μακαρίτου/εἰς τὸ παρὸν μηνιαῖον διὰ τὸ περιεργον καὶ ἀξι/σημείωτον τοῦ θανάτου του.

† 1850 Δεκεμβρίου 16. ἀπῆλθεν εἰς τὴν ἀληθινὴν/ζωὴν ὁ Πέτρος. γαμβρὸς τῆς Ἑλαίας/Ματούτζιος εἰς πρόωρον ἡλικίαν.

1850 Νοεμβρίου 27. ἐπλήρωσε τὸ κοινὸν χρέ/ος ὁ Νικόλ(ας). Γκαρτζαλῆς μυλωνάς.

1851. Ἀγαθὴ τις γυνὴ Ναούμα Βλαχοστέργε/να ὀνομαζομένη μετὰ πολυδύνον ἀσθέ/νειαν. ἀπῆλθεν εἰς τὰς μονὰς τῶν Ἀγίων.

Δεύτερη ὄψη: β) Τὸ παρὸν Μηνέον εἶναι τῆς Παναγίας Μουζεβίκη./1837.

γ) 1851: μαρτίου: 7: ἐπλήρωσες τὸ κυνὸ χρέος ὁ μακαρίτης/διάμαντης τέλει καὶ σιμῶνο διὰ τὴν ἀνθίμησι.

δ) Εἰς τὰ 1850 Ἡ μητρόπολις τῆς Κα/στορίας παλαιωθείσα ἤρχισε νὰ ἀνα/καινίζεται τὸν Σεπτέμβριον τοῦ ἰδίου ἔ/τους, Ἀρχιερατεόντος τοῦ Νικηφόρου (ἀπὸ τὸ χέρι τῆς σειρᾶς ἐνθυμήσεων τῆς πρώτης ὄψης τοῦ παραφύλλου).

Μὲ ἀφορμὴ τὴν τελευταία ἐνθύμησι (δ), ποὺ ἀναφέρεται στὸν ἀνακαινισμό (=ἀνακατασκευὴ) τῆς Μητρόπολης τὰ ἔτη 1850-1851², ἃς ἐξετάσουμε, συνθέτοντας τὰ ὡς τώρα δεδομένα καὶ χρησιμοποιώντας νεότερα στοιχεῖα, τὴ θέσις ἣ τίς θέσεις ὅπου αὐτὴ κατὰ καιροὺς βρισκόταν πρὶν ἀπὸ τὴν παράπαν χρονολογία. Κατὰ τὴν παράδοσι, παλιά, τιμώμενος καὶ τότε στὸ ὄνομα τῆς Παναγίας, ὁ μητροπολιτικὸς ναὸς ἦταν στὸ ψηλότερο μέρος τῆς πόλης (σημερινὴ δεξαμενὴ) καὶ στὴ θέσις του, ἄγνωστο πότε, χτίστηκε τὸ Γα-

ῶμοιες σταχῶσεις.

1. Στὸ μέγεθος ταιριάζει μόνον μὲ τὸ παραπάνω Μηναιὸ Ἰουνίου.

2. Σχετικὰ σημειώνεται: «Δι' ἄκρου ζήλου ἀνεγείρουσιν ἐκ βάθρων τὴν Μητροπολιτικὴν Ἁγίαν Ἐκκλησίαν καὶ τὴν ἀρχιερατικὴν κατοικίαν λαμπρῶς καὶ πολυτελῶς, μὲ τὴν συνδρομὴν καὶ τῆς Ἐπαρχίας συνισταμένην ὡς ἔγγιστα γρόσια χιλιάδες 42, τὰ δὲ λοιπὰ ἐξοδευθέντα χρήματα συνεισέφερον οἱ ἀγαθοὶ καὶ φιλόκαλοι Καστοριεῖς» (βλ. ἄντλιο χφ. τοῦ Χρυσοῦ Καρυκοῦνη στὴ Δημοτικὴ Βιβλιοθήκη Καστοριάς, μέρος α': Βυζαντινοὶ καὶ μεταβυζαντινοὶ ναοὶ τῆς Καστορίας, φ. 30^ν, ὅπου ὡς πηγὴ ἀναφέρεται Κώδικας Ἀφιερωμάτων τῆς Μητρόπολης (δχι πάντως ὁ σημερινὸς Κώδ. Μητρ. Καστ. ΕΒΕ 2754)· τὸ σημεῖωμα παρεμβάλλει στὸ κεῖμένο του καὶ ὁ Τσαμίσης, δ.π., 94, χωρὶς εἰσαγωγικά). Τὰ ἐγκαίδια τοῦ νέου μητροπολιτικοῦ ναοῦ ἐγιναν στίς 5 Ὀκτωβρίου 1851 (βλ. Γ. Χρηστίδη, δ.π., 342 καὶ Π. Τσαμίση, δ.π., 144). Γιὰ τὴν προέλευσι τῶν οἰκοδομικῶν ὑλικῶν ποὺ χρησιμοποιήθηκαν καὶ γιὰ τὸ συνολικὸ κόστος βλ. Α. Σιάνο, Ματιὲς στὴν Καστοριά. Ἱστορικὸς καὶ λαογραφικὸς ὁδηγός, χ.χ., 53-54.

ζή 'Εβρενός ή Γουλά τζαμί¹. 'Η παράδοση αυτή επιβεβαιώθηκε τὸ 1928 μὲ σκαφική ἐρευνα, πὺ ἐφερε στὸ φῶς θεμέλια παλίου ναοῦ στὴ θέση τοῦ τζαμιού², πὺ εἶχε κατεδαφιστεῖ ἀπὸ τὸ 1912³. Τὸ ζήτημα λοιπὸν εἶναι πότε καὶ πὺ ἐγινε ἡ μεταφορὰ τῆς Μητρόπολης ἀπὸ τὴν παραπάνω τοποθεσία. 'Η ἐνορία τῶν 'Αγ. 'Αναργύρων διαφοροποιεῖται ἀπὸ αὐτὴν τῆς Μητροπόλεως ἤδη ἀπὸ τὸ β' μιστὸ τοῦ 17ου αἰ.⁴, ἄρα ἡ μεταφορὰ εἶχε πλέον γίνεῖ τότε, ἀλλίως οἱ δύο ἐνορίες θὰ συνέπιπταν. 'Ο μητροπολιτικὸς ναὸς, πὺ ἀναφέρεται ὡς Παναγία Πορφύρα (16ος-ἄρχες 18ου αἰ.)⁵ καὶ ὡς Μεγάλη 'Εκκλησία (α' μιστὸ 16ου-18ος αἰ.)⁶, φαίνεται ὅτι ξαναχτίστηκε ἡ ἀνακαινίστηκε εὐρῶς στὸ β' μιστὸ τοῦ 17ου αἰ.⁷ Σὲ ἐντυπὴ παρὰσταση τῆς Καστοριάς, πιθανότα-

1. Βλ. Γ. Χρηστίδης, δ.π., 391, Α. 'Ορλάνδου, δ.π., 185, 213, Π. Τσαμίση, δ.π., 172, 176 καὶ Α. Σιδανού, δ.π., 76.

2. Βλ. Α. 'Ορλάνδου, δ.π., 186, 212 καὶ Π. Τσαμίση, δ.π.

3. Βλ. Ι. Μπακάλη, δ.π., 45.

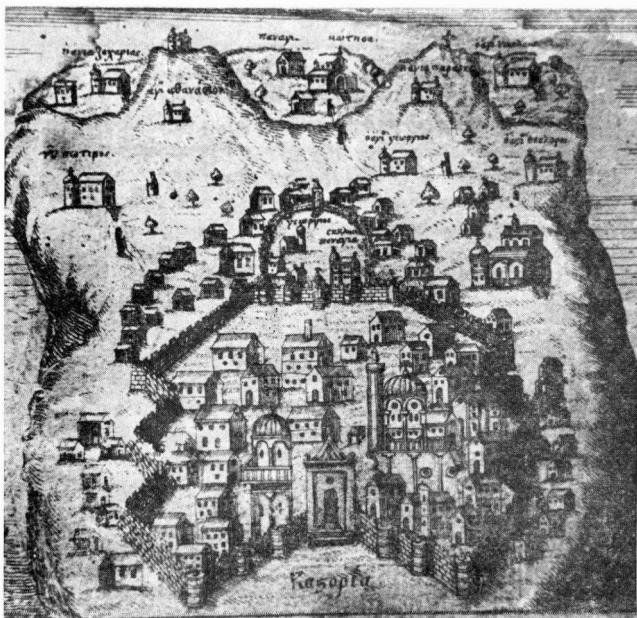
4. Βλ. Κῶδ. Μητρ. Καστ. ΕΒΕ 2753, σ. 17 καὶ 61. Πρώτη γνωστὴ μνεία τῆς ἐνορίας 'Εκκλησιάρχου ἐχομε τὸ 1538 (βλ. Κῶδ. Μητρ. Καστ. ΕΒΕ 2751, φ. 49'), χωρὶς νὰ μπορούμε νὰ συμπεράνουμε ἂν αὐτὴ ἀπὸ τότε ταυτιζόταν μὲ τὴν ἐνορία Μητροπόλεως, δηλ. ἂν ἡ Μητρόπολις εἶχε ἤδη μεταφερθεῖ στὸν «ἐκκλησιάρχην μαχαλά».

5. Βλ. χφ. ΕΒΕ 2654, φ. 156: «Τὸ παρ(όν) βιβλί(ον) ὑπάρχ(ει) τῆς μ(η)τροπόλ(εως) Καστοριάς(ας). τῆς ἐπονομαζομένης Πορφύρας κ' εἰ τις βουλῆθεῖ κτλ. † 'Ο Καστοριάς 'Ιωάσαφ:†» (στὸν «Περιγραφικὸ κατὰλογο χειρογράφων κωδίκων» τῆς ΕΒΕ, δ.π., ἀπ' ὅπου καὶ ἡ μεταγραφὴ, τὸ σημείωμα χρονολογεῖται στὸ 15ο αἰ.· ἡ Καστοριά ὅμως ὡς τὸ 1481 τουλάχιστον ἦταν ἐπισκοπὴ καὶ ἐγινε μητρόπολις μεταξὺ 1481-1531, διάστημα κατὰ τὸ ὅποιο δὲν ἐχομε γνωστὰ ὀνόματα ἱεραρχῶν τῆς, βλ. Σ. Βαλιῆς, δ.π., 'Ο Καστερίας μητροπολίτης καὶ ὄχι ἐπίσκοπος κατὰ τὸν ΙΣΤ' αἰῶνα, «Μακεδονικά» 22, 1982, 497· αὐτὸ, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν ὑπαρξὴ μητροπολίτης 'Ιωάσαφ στὸ γ' τέταρτο τοῦ 16ου αἰ., βλ. π.χ. Π. Τσαμίση, δ.π., 68, μᾶς κάνει νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ὁ τελευταῖος εἶναι τὸ ἴδιο πρόσωπο μὲ τὸν ἀναφερόμενο στὸ σημείωμα). Ἐπίσης βλ. Κῶδ. Μητρ. Καστ. ΕΒΕ 2752, φ. 61: «εἰς τὴν μ(η)τρό[πολιν] τῆς παναγίας μουῖς ἐπὶ ἐπονομαζομένης πορφύρας» καὶ «τὴν ὑπεραγίαν θε[ο]τόκον] τὴν πορφύραν» (1569), καὶ Κῶδ. Μητρ. Καστ. ΕΒΕ 2754, φ. 1: «εἰς τὴν μεγάλην ἐκκλησίαν, εἰς τὴν παναγίαν τὴν πορφύραν».

6. Βλ. Κῶδ. Μητρ. Καστ. ΕΒΕ 2751, φ. 68 (ἔτος 1543), Κῶδ. Μητρ. Καστ. ΕΒΕ 2752, φ. 4, 58ν, 59, 60, 63ν καὶ Κῶδ. Μητρ. Καστ. ΕΒΕ 2754, φ. 1, 2, 7, 9 κ.λ.

7. Βλ. Κῶδ. Μητρ. Καστ. ΕΒΕ 2754: «ἔδωσαν καὶ ἐφτιάσθησαν τὰ στασήδια τῆς μ(η)τροπόλεως», «ἔδωσαν τοὺς ἐξή στύλους τοῦ ἄρτικος» καὶ «(τὰ γρύσια) ἐδόθησαν εἰς τὰ μάρμαρα» (φ. 1ν)· «ἐφτιάσθη ἡ πόρτα τῆς μ(η)τροπόλεως» (φ. 2)· ὁ μητροπολίτης Διονύσιος—τέλη 17ου-ἄρχες 18ου αἰ.—«ἔγτιασε καὶ τὸ τέμπλον τῆς αὐτῆς μ(η)τροπόλεως» (φ. 3)· «διὰ τὴν ἀγορὰν τῶν μαρμάρων» καὶ «ἐφτιάσθη τὸ ἀρχιερατικὸν χρυσὸν θρόνι» (φ. 4)· «ἐφτιάσθη καὶ ὁ ἀρχιερατικὸς θρόνος, καὶ ὁ ἱερὸς ἄμβων, τὰ ὅποια καὶ τὰ περιεχρῶσεν» (φ. 5)· «ἀγοράσθη ἡ διὰ μαγγάνου ἱερὰ πύλη, καὶ αἱ ἐννέα ἱεραὶ καὶ σεβάσμιαι εἰκόνας· ἀγόρασεν καὶ τὰ δώδεκα μηναια, καὶ λοιπὰ χρειάζομενα βιβλία ἐκκλησιαστικά, ἄνοιξαν καὶ τὰ πέντε παράθυρα τῆς μ(η)τροπόλεως καὶ ἐκαλώπησαν τὴν ἐκκλησίαν» (φ. 7) κ.λ. 'Εξάλλου σχετικὲς ἐνδείξεις εἶναι οἱ εἰκόνας τῶν ἐτῶν 1684 καὶ 1707 τοῦ σημερινοῦ μητροπολιτικοῦ ναοῦ, πὺ προέρχονται ἀπὸ τὸν παλιὸ (βλ.

τα τῶν μέσων τοῦ 18ου αἰ., πού γιὰ πρώτη φορά, ὑπὸ ὅσο γνωρίζω, γίνεται γνωστή (εἰκ. 1)¹, εἰκονίζεται ἡ πόλη ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴν κορυφὴ τοῦ ἁ-

Εἰκ. 1. Δημοτικὴ Βιβλιοθήκη Καστοριάς. Παλιὰ φωτογραφία: παράσταση τῆς Καστοριάς στὴν περιφέρεια ἔντυπης εἰκόνας τοῦ Ἀγ. Νικολάου (18ος αἰ.).

Α. Ὁρλάνδου, ὁ.π., 183-184 καὶ Π. Τσαμίση, ὁ.π., 143) καὶ ἡ πλάκα μετὰ τὴν ἐπιγραφὴν σχετικὰ μετὰ τὴν μαρμαρόστρωσίν του ἐπὶ μητροπολίτη Δαυίδ τοῦ Μυτιληναίου, τὸ β' μιστὸ τοῦ 17ου αἰ. (βλ. Π. Τσαμίση, ὁ.π., 172).

1. Ἡ παράσταση βρίσκεται σὲ παλιὰ φωτογραφία ἀγνωστης προέλευσης στὴ Δημοτικὴ Βιβλιοθήκη Καστοριάς. Ἀπὸ τὴν φωτογραφία φαίνεται μόνο ὅτι ἦταν μιὰ ἀπὸ τίς παραστάσεις πού κοσμοῦσαν τὴν περιφέρεια εἰκόνας τοῦ Ἀγ. Νικολάου (στὸ κάτω μέρος τῆς φαίνεται τμήμα ἀπὸ τὸ κεφάλι τοῦ ἁγίου). Ἐντυπες εἰκόνες ξυλογραφημένες εἰδικὰ γιὰ τὴν Καστοριά ἀναφέρονται «ἡ κοίμησις τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου τῆς καλουμένης μαυριώτισσας» τοῦ 1747 (βρισκόταν στὴ Μαυριώτισσα, βλ. χφ. Χ. Καραγκούνη, ὁ.π., φ. 34), παρόμοια μ' αὐτὴν εἰκόνα τοῦ 1741 (στὸ ἀρχοντικό τοῦ Χρυστοῦ Ἀθανασίου, βλ. Π. Τσαμίση, ὁ.π., 203) καὶ ὁ Ἀγ. Νικόλαος, στὴν περιφέρεια

πέναντι βουνοῦ (θέση «Ψαλίδα»): τὰ τεῖχη¹ περιζώνουν τὸν τουρκομαχαλά, ὅπου διακρίνεται ἀριστερὰ τῆς πύλης (τῆς «Μεγάλης Πόρτας») ἓνα ψηλὸ καὶ ὀγκῶδες κτίσμα², καὶ πῶς πάνω καὶ δεξιὰ τὸ σωζόμενο καὶ σήμερα Κουρσουμλί τζαμί³: ἀνατολικά τὰ τεῖχη σχηματίζουν μιὰν ἀκρόπολη⁴, ὅπου σημειώνονται δυὸ ἐκκλησίες, ὁ γεωργίος (πιθανὸν ἢ προηγούμενη μορφή τοῦ

τοῦ ὁποίου ἦταν ἱστορημένα τὰ θαύματά του, τυπωμένος «ἐν τῇ πόλει Βιέννα» τὸ 1750, «σπουδὴ (...) ἀνδρῶν τοῦ ἀδελφάτου ἐκ πόλεως ὄντες Καστοριάς» (βρισκόταν στὸν «Αγ. Νικόλαο τῆς ὁμώνυμης μονῆς Δ. τῆς Μαυριώτισσας, βλ. χφ. Χ. Κ α ρ α γ κ ο Ὑ ν η, δ.π.). Ὑπάρχει κάποια πιθανότητα ἡ παράσταση τῆς Καστοριάς νὰ κοσμοῦσε τὴν τελευταία ἀπὸ τὶς παραπάνω εἰκόνες καὶ νὰ μὴν τὸ πρόσεξε ὁ Καραγκούνης. Ἐνδειξη γιὰ τὴ χρονολόγησή της στὸ 18ο αἰ. εἶναι καὶ ἡ ἀκέραια μορφή τῶν τειχῶν τῆς πόλης, πράγμα ποῦ δὲν πρέπει νὰ ἴσχυε στὸ α' μιστὸ τοῦ 19ου αἰ. (πρβλ. W. L e a k e, Travels in Northern Greece, τ. 1, London 1835, 328).

1. Γιὰ τὴ μορφή ποῦ εἶχαν τὰ τεῖχη τῆς παλιᾶς Καστοριάς βλ. Β. Δ η μ η τ ρ ι ᾶ δ η, Ἡ κεντρικὴ καὶ δυτικὴ Μακεδονία κατὰ τὸν Ἑβλιγιὰ Τσελεμπή, Θεσσαλονίκη 1973, 165-166, W. L e a k e, δ.π., Ν. Μ ο υ τ σ ὀ π ο υ λ ο υ, Καστοριά. Λεύκωμα. Ἱστορικὴ-χωροταξικὴ-πολεοδομικὴ-μορφολογικὴ μελέτη Καστοριάς, Θεσσαλονίκη 1972, 22, 24, 25 καὶ τοῦ Ἰ δ ι ο υ, Καστοριά. Ἱστορία-μνημεῖα-λαογραφία ἀπὸ τὴν Ἱδρυσὴ της μέχρι τὸν 10ο μ.Χ. αἰώνα, «Ἐπιστημονικὴ Ἑπετηρὶς τῆς Πολυτεχνικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Τμῆμα Ἀρχιτεκτόνων» 6 (1974) 418-432 καὶ πίν. 2 καὶ 3.

2. Πρόκειται εἴτε γιὰ τὸ μεγάλο τετράγωνο πύργο—τὴ «Μεγάλῃ Καλιᾷ» ἢ «Μεγάλο Κουλε»—ὅπου στὰ τελευταῖα χρόνια τῆς τουρκοκρατίας ὑπῆρχε καὶ ρολόι, ἢ γιὰ τὸ διπλανὸ σ' αὐτὸν Κουλε τζαμί (βλ. Π. Τ σ α μ ῖ σ η, δ.π., 16-17, 176, Ν. Μ ο υ τ σ ὀ π ο υ λ ο υ, Καστοριά. Λεύκωμα... δ.π., 24, καὶ τοῦ Ἰ δ ι ο υ, Καστοριά. Ἱστορία-μνημεῖα..., δ.π., 419, 429-430 καὶ πίν. 3). Στὸν ἐνδιαφέροντα κατάλογό του τῶν τουρκικῶν μνημείων τῆς πόλης ὁ Ε. Α γ ν ε ρ δ ῖ (Avrupa' da Osmanlı mimârî eserleri. Bulgariistan, Yunanistan, Arnavudluk. IV cild, Istanbul 1982, 239 καὶ 347, φωτ. 119) ὀνομάζει τὸ Κουλε τζαμί Χιουκιουμέτ (=τοῦ Κυβερνεῖου) ἐπειδὴ, ὅπως ἀναφέρει, βρισκόταν ἀπέναντι ἀπὸ τὸ κυβερνητικὸ κτίριο. Ἐξἄλλου, ὅπως γίνεται φανερό ἀπὸ τὴν ἀνάλογη περιγραφή τοῦ Ἑβλιγιὰ Τσελεμπή (βλ. Β. Δ η μ η τ ρ ι ᾶ δ η, δ.π., 166), τὸ Κουλε τζαμί ταυτίζεται μετὰ αὐτοῦ τοῦ σουλτάνου Μωάμεθ, ποῦ ὁ Α γ ν ε ρ δ ῖ (δ.π.) ἀναφέρει ὡς Fâtih Sultan Mehmed Câmiî (=τζαμί τοῦ Μωάμεθ τοῦ Πορθητῆ), μαζὶ μετὰ τὴν πληροφορία ὅτι, σύμφωνα μετὰ ἔγγραφο τοῦ 1629, ἐπισκευάστηκε ἀπὸ τὸν Ἀβδουρραχμάνζαδὲ Σουλεϊμάν Μπέη (ἀπὸ τὸν Β. Δ η μ η τ ρ ι ᾶ δ η, δ.π., 167, γίνεται λανθασμένος συσχετισμὸς τοῦ τζαμιοῦ τοῦ Μωάμεθ μετὰ τὸ Κουρσουμλί τζαμί).

3. Ἀπὸ τὸν Α γ ν ε ρ δ ῖ (δ.π., 240 καὶ 347, φωτ. 117-118) γράφεται Kurşunlu Câmi. Μετὰ τὸ Κουρσουμλί ταυτίζεται ἴσως τὸ ἄλλο τζαμί ποῦ ἀναφέρει ὁ Ἑβλιγιὰ, δηλ. αὐτὸ τοῦ σουλτάνου Σουλεϊμάν (ὁ Τ σ α μ ῖ σ η ς, δ.π., γράφει ὅτι ἐπὶ Σουλεϊμάν χτίστηκε τὸ Κουλε τζαμί· ἀκολουθώντας τὸν ὁ Δ η μ η τ ρ ι ᾶ δ η ς, δ.π., κάνει τὴν ταύτιση: τζαμί τοῦ σουλτάνου Σουλεϊμάν=Κουλε τζαμί).

4. Ἡ ἀκρόπολις αὕτη δὲν σημειώνεται στὸν ἀρχαιολογικὸ χάρτη τῆς Καστοριάς ἀπὸ τὸν Μ ο υ τ σ ὀ π ο υ λ ο υ (δ.π. Καστοριά. Λεύκωμα..., δ.π., 25, καὶ Καστοριά. Ἱστορία-μνημεῖα..., δ.π., πίν. 2).

σημερινῷ ἐνοριακῷ)¹ καὶ ἡ *ἐκκλησία παναγία* (ἡ Κουμπελίδικη ἢ ἡ Παναγία Ἀγ. Ἀναργύρων) ἄλλες δύο ἐκκλησίες, ὁ *ἅγιος θεολόγος* (Σερβιώτη) καὶ ὁ *ἅγιος γεωργίος* (Πολιτείας), ἀποδίδονται ὡς ἐξοχικές, ἀφοῦ ἡ ἑκταση τῆς πόλης τότε ἦταν πιὸ περιορισμένη ἀπὸ τὴ σημερινή, ἐνῶ ἕνας ὀγκώδης ναὸς, προφανῶς ὁ μητροπολιτικός, εἶναι σημειωμένος ἀκριβῶς στὴ θέση τῆς σημερινῆς Μητρόπολης· τὴν παράσταση συμπληρώνουν τὰ ἐξωκκλήσια τοῦ *σωτήρος*, ἡ *ἁγία ζαχαρίας*, *ἅγιος αθανασίος* καὶ ἡ *ἁγία παρασκευή*² καὶ τὰ μοναστήρια *παναγί[α] μαυρ[ι]ώτης* καὶ ὁ *ἅγιος νικολαός*, ποὺ ἀνάμεσα τοὺς πηγαινοέρχονται μοναχοί. Ἀπὸ τὰ παραπάνω, δηλ. ἀπὸ τὴν ἀντιδιαστολή τῆς ἐνορίας Μητροπόλεως ἀπὸ αὐτὴν τῶν Ἀγ. Ἀναργύρων τουλάχιστον ἀπὸ τὸ β' μιστὸ τοῦ 17ου αἰ., τὴν ἐνιχία ὀνομασία τοῦ μητροπολιτικοῦ ναοῦ τουλάχιστον ἀπὸ τὸ 16ο αἰ. καὶ τὴ θέση ποὺ αὐτὸς κατέχει στὴν ἐντυπη παράσταση τῆς Καστοριάς, ὅλλα καὶ ἀπὸ τὶς μνεῖες γιὰ τὸ χτίσιμό του τὸ 1850-1851 στὴ θέση παλιότερου ναοῦ³ καὶ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ τάφου τοῦ μητροπολίτη Γεννάδιου (†1793) ἔξω ἀπὸ τὸ ἱερὸ⁴, βγαίνει νομίζω τὸ συμπέρασμα, παρὰ τὴ σύγχυση ποὺ προκαλοῦν μερικοὶ συγγραφεῖς⁵, ὅτι ἡ Μητρό-

1. Ὁ σημερινὸς ναὸς χτίστηκε στὴ θέση ὁμώνυμου παλιότερου (βλ. Π. Τσαμίση, δ.π., 141).

2. Ἡ Αἰ-Σωτήρα καὶ ὁ Ἀγ. Ἀθανάσιος ὑπάρχουν καὶ σήμερα, ἐντελῶς ἀνακινισμένοι (ὡς Ἀγ. Ἀθανάσιος ἔπρεπε νὰ σημειωθεῖ τὸ ἐκκλησάκι στὴν κορυφὴ τοῦ βουνοῦ καὶ ὅχι αὐτὸ ποὺ βρίσκεται ἀμέσως πιὸ κάτω· τὸ τελευταῖο, ἴσως στὴ θέση «Τσαρδάνι», ὅπου καὶ ὁ σημερινὸς καινούργιος ναὸς τοῦ Προφήτη Ἥλία, εἶναι σήμερα ἄγνωστο). Ὁ Ἀγ. Ζαχαρίας, κάτω ἀπὸ τὸν ὁποῖο φαίνονται τὰ «Μαγαζιά», δὲν σώζεται σήμερα (βλ. Π. Τσαμίση, δ.π., 174 καὶ Ι. Μπακάλη, δ.π., 63-64), ἐνῶ ἄγνωστο εἶναι τὸ ἐκκλησάκι τῆς Ἀγ. Παρασκευῆς, ποὺ εἰκονίζεται στὴ Ν. μεριά τοῦ ἀφύσικα χωρισμένου βουνοῦ (ὥστε νὰ μὴν κρύβεται ἡ Μαυριώτισσα)· ἴσως νὰ ἔχει γίνῃ σύγχυση μὲ τὸ ἐκκλησάκι τῆς Ἀγ. Κυριακῆς, ποὺ ὑπάρχει στὸ ἴδιο περίπου μέρος, πάνω σὲ ἀπόκρημνους βράχους, κοντὰ στὴ θέση «Γκαλιότρυπες».

3. Βλ. Α. Ὁρλάνδου, δ.π., 183, Π. Τσαμίση, δ.π., 143, Ι. Μπακάλη, δ.π., 75 καὶ Α. Σιάνου, δ.π., 53. Ὁ Κων. Πηγιὼν γράφει ὅτι ὁ παλιότερος αὐτὸς ναὸς δὲν ἦταν ὁ μητροπολιτικός, ἀλλὰ ἡ μικρὴ Παναγία Ὁδηγήτρια ἢ Αἰδήτρια (βλ. Κ. Βακαλόπουλου, Ὁ βόρειος ἑλληνισμὸς κατὰ τὴν πρώτη φάση τοῦ Μακεδονικοῦ Ἀγῶνα (1878-1894). Ἀπομνημονεύματα Ἀναστάσιου Πηχεῶνα, Θεσσαλονίκη 1983, 386)· ἡ τοποθεσία Αἰδήτρια ὅμως, στὴν ὁποία πιθανολογεῖται ἡ ὑπαρξὴ ὁμώνυμης ἐκκλησίας σὲ παλιότερους χρόνους, ἐντοπίζεται ἀρκετὰ πιὸ πέρα, κάτω ἀπὸ τὸ σημερινὸ δεσποτικὸ μέγαρο (πρβλ. Ι. Μπακάλη, δ.π., 73), ὅπου καὶ ἡ ὁμώνυμη ὁδός.

4. Βλ. Γ. Χρηστίδου, δ.π., 342-343, Π. Τσαμίση, δ.π., 70, 145 καὶ Ι. Μπακάλη, δ.π., 77.

5. Ὁ Rouqueville (ποὺ εἶναι συχνὰ ἀναξιόπιστος στὶς τοπογραφικὲς περιγραφές του), περιγράφοντας τὴ Μητρόπολη κατὰ τὴν ἐπίσκεψή του στὴν Καστοριά τὸ 1806, δίνει περισσότερον τὴν ἐντύπωση ὅτι αὐτὴ βρισκόταν στὸ ψηλότερο μέρος τῆς πόλης,

πολη καταλάμβανε από πολύ παλιά τὸ χῶρο ποὺ ἔχει καὶ σήμερα. Εἶναι πιθανὸ μάλιστα ἢ μεταφορά της ἀπὸ τῆ θέσης τῆς σημερινῆς δεξαμενῆς νὰ ἔγινε ἀπὸ τὴν ἐποχὴ κιόλας τῆς τουρκικῆς κατάρκτησης, ὅπως δείχνει ἡ ἀφιέρωση τοῦ τζαμιὺ ποὺ τὴν ἀντικατέστησε ἐκεῖ στὸ ὄνομα τοῦ περιβόητου πολέμαρχου Γαζή Ἐβρενός, στὸν ὁποῖο μᾶλλον ὀφείλεται ἡ κατάληψη τῆς πόλης ἀπὸ τοὺς Τούρκους¹, ἀφοῦ εἶναι γνωστὸ ὅτι ὅταν αὐτοὶ κατακτοῦσαν μιὰ πόλη, ποὺ εἶχε μάλιστα προβάλλει ἀντίσταση, μετέτρεπαν τὴ μητρόπολή της σὲ τζαμί². Φαίνεται ὅτι ἡ ἐρείπωση τοῦ μητροπολιτικοῦ ναοῦ, ποὺ ἀναφέρει ἡ παραπάνω ἐνθύμηση (δ), ἦταν ἐντονὴ ἀρκετὰ χρόνια πρὶν τὸ 1850, ἀφοῦ ἀναφέρεται ὅτι αὐτὸς μεταφέρθηκε προσωρινά, μέχρι τὸ 1843, στὸν Ἁγ. Γεώργιο τῆς Πολιτείας, καὶ κατόπιν, στὰ ἔτη 1843-1851, στὸν Ἁγ. Θωμᾶ³.

Δ. Εὐαγγέλιον, 1811 (ἀκατάγραφο).

α) πφ. στάχ. τέλ.: Τη: 9: Ἀπριλίον 1892 / διορθόθη τὸ Ἅγιον / ἐναγγέληον Ἱερατεῦοντος / Παπα Κ.Σ.Ι.ν. καί, ἀνάποδα, (β): 76 χρόνους ἔχη τοῦτο τὸ εὐαγγέλιον (προφανῶς σημεῖωμα τοῦ 1887).

Ε. Εὐαγγέλιον, ἀκέφ., 1811 (ἄκατάγραφο, πανομοιότυπο μὲ τὸ προηγούμενο).

α) πφ. 2^ο: Ο Ἐν μακαρία τυλίξει [=τῇ λήξει] αἰοδημος Πατά / Γεωργιος τοῦ 1886. Φεβρουαρίου 14 ἀποβιώσας. / ἐφη¹ μερεῦσας τῆς αὐτῆς ἐνορίας ἐκκλησιάρχον / ἀπὸ τὸν 1851 μέχρι τοῦ αὐ²του ἔτους ἐπὶ / ἀρχιερέως Κυρίλλων. / 1886 φεβ. 14 Καστ(ορία).

Ἐνδιάμεσα παρεμβάλλεται κομμάτι χαρτιοῦ μὲ ὀνόματα μεταξὺ αὐτῶν (β): Κωσταντίνου Ἱερέως μαρίας πρεσβυτέρας (χ. β' μισοῦ 19ου αἰ.).

δηλ. στῇ θέσῃ τῆς δεξαμενῆς (βλ. F. Rouqueville, Voyage dans la Grèce, τ. 2, Paris 1820, 353). Ὁ Τ σ α μ ῖ σ η ς (δ.π., 172) ἀποδίδει αὐθαίρετα τὴν πλάκα γιὰ τὴ μαρμαρόστρωση τοῦ μητροπολιτικοῦ ναοῦ ἐπὶ Δαυὶδ τοῦ Μυτιληναίου (β' μισὸ 17ου αἰ.), ποὺ βρέθηκε στὸ σκευοφυλάκιο τῆς Μητρόπολης, ἐπίσης στὸ ναὸ ποὺ ὑπῆρχε στῇ δεξαμενῇ. Γιὰ τὴ σύγχυση ποὺ προκαλεῖ καὶ ὁ Κων. Πηχιῶν βλ. προηγ., σελ., ὑποσημ. 3.

1. Βλ. Β. Δημητριάδης, δ.π., 21-22, 165 καὶ Α. Ὁρλάνδου, δ.π., 213.

2. Βλ. Β. Δημητριάδης, δ.π., 17, 18 (ὑποσημ. 1) καὶ 22. Γιὰ τὴ βίαιη κατάληψη τῆς Καστοριάς βλ. δ.π., 21 καὶ 163. Κατὰ τὴν παράδοση ἡ πόλη ἔπεσε μὲ δόλο, βλ. Θ. Παπακωνσταντίνου, Ἡ Καστορία (ἀνάτυπο ἀπὸ τὴ «Μεγάλη Ἑλληνικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία»), Ἀθῆναι 1930, 31-32, Π. Τ σ α μ ῖ σ η ς, δ.π., 27 καὶ Ι. Μπακάλη, δ.π., 33-35.

3. Σύμφωνα μὲ χφ. τοῦ Ι. Παπαμαντζάρη, γραμματέα τῶν μητροπολιτῶν τοῦ 19ου αἰ. Νικηφόρου, Ἰλαρίωνα καὶ Κωνσταντίου (βλ. Α. Σιάνο, δ.π., 83)· πρβλ. Π. Τ σ α μ ῖ σ η ς, δ.π., 113.

ΣΤ. Μηναῖο Ἰανουαρίου, 1863¹.

α) Σὲ χαρτί ἐπικολλημένο στὴ στάχ. ἀρχ.: 1874 *μαηον 25 / τα οσα με-
ριατικα δουλεβο ης στον γιοργι / του στεργιο το μεριατικο γρο. 10.* Ακολουθεῖ
κατάστιχο ὅπου γράφονται τὰ μεροκάματα ὡνὰ ἐβδομάδα (ἀπὸ 3½ ὥς 6)
καὶ δίπλα ἢ ἀξία τους σὲ γρόσια. Παρόμοια καὶ στὴν ἄλλη (κολλημένη) δ-
ψη τοῦ χαρτιοῦ.

β) πφ. 2 καὶ σ. 240: *Τῆς ἱερᾶς ἐνορίας / Μητροπόλεως / 1879.*

γ) πφ. 1^ν: *Μενέλαος Ἀναστασίον / Ἰσιδωρίδης Φεβ<ρ>ουαρίον 2/ἔτος 1903.*

δ) σ. 240: *Κωνσταντῖνος Παπα Β[ασι]λ<ε]ου / λίτ[σκ]ας Ἔτος 1910.*

Ζ. Μηναῖο Ἰουνίου, 1880.

α) πφ. 2: *Ἐνορία Οἰκονόμου².*

β) πφ. τέλ.^ν: 1901 *Ἰουνίου 30 Δεξιὸς ψάλτης / Τῆς Ἀγίας παρασκεβῆς
Βασίλειος Λίτσας.*

Η. Τυπικό, ἀκέφ., 1887.

α) πφ. στάχ. τέλ.: 1919 *Ἰαννουαρίον 20 / ἐπεσὲν χιόνι μεγάλω, καὶ (β):
1921 Ὀκτοβρίον 18 ἐπεσὲν χιόνι / μία πιθαμὴ αλιθέστατων.*

γ) σ. 492: *Ἀλέξανδρος Σιούτας / 1925.*

Θ. Ὁρολόγιο, ἀκέφ., 19ου αἱ.

α) πφ. τέλ.^ν: *[[Παναγιώτης / Κ. Παπαπολύχρονου]] / Καστορία τῇ 4^ῃ Φε-
βρουαρί / ον ἔτος 1918 (παρόμοιο σημείωμα καὶ στὸ πφ. στάχ. ἀρχ.).*

Ι. Μηναῖο Δεκεμβρίου, 1904.

α) πφ. τέλ.^ν (ἀνάποδα): *Αλεκος Αργυρίου / Μυλωνας / ετος 1925 / ΚΑΜ
/ ετος 1925.*

Στὸ ναὸ σώζονται δύο ἀκέφαλοι καὶ κολοβοὶ Πραξαπόστολοι, ὁ ἓνας
τοῦ 18ου καὶ ὁ ἄλλος τοῦ α' μισοῦ τοῦ 19ου αἱ., Μηναῖο Αὐγούστου τοῦ 1843
(ὅλα ἀκατάγραφα) καὶ ἀρκετὰ νεότερα βιβλία³. ἐπίσης χαλκογραφία τῆς
Πορταΐτισσας τῶν Ἰβήρων τοῦ 1805, σὲ δύο κομμάτια καὶ σὲ κακὴ κατά-
σταση, καὶ ἀντιμῆνσιο τοῦ Οἴκου. Πατριάρχῃ Κωνσταντίου (ἐκδοση τοῦ
1830), ὅπου εἶναι γραμμένο μὲ μελάνι: *Καθιερώθη παρὰ τοῦ πανιερω(τά)τον
καὶ Σεβασμιω(τά)τον Μητροπολίτου, ἀγίου. Καστορίας. Κυρίου. Κυρίου. Νι-*

1. Εἶναι προφανῶς τὸ ἀναφερόμενο ἀπὸ τὴ Λ ο β έ ρ δ ο υ - Τ σ ι γ α ρ ί δ α (δ.π., 245, ὑποσημ. 2) μετὸν ἀ.κ. 23/8, ποῦ ἡ ἐνδειξή του ἔχει ἐκπέσει.

2. Ὅπως φαίνεται καὶ ἀπὸ πολλὰ ἄλλα σημειώματα, ἦταν πολὺ συνηθισμένες οἱ μετακινήσεις βιβλίων μεταξὺ τῶν ναῶν, ἀκόμη μάλιστα καὶ ὅταν αὐτοὶ δὲν ἀνήκαν στὴν ἴδια ἐνορία (πρβλ. Κ. Λ ο β έ ρ δ ο υ - Τ σ ι γ α ρ ί δ α, δ.π., 243).

3. Τὸ ἀκέφαλο Μηναῖο Νοεμβρίου τοῦ 18ου αἱ. (ἀ.κ. 23/1) ποῦ ὑπῆρχε στὸ ναὸ (βλ. δ.π., 251) δὲν βρέθηκε.

κηφόρου· αωμβ [=1842] Σωτηρίω ἔτει Κατὰ Μῆνα Μάϊον·.

Στὸ Εὐαγγέλιο τοῦ 1768 (ἀ.κ. 47/1) τῆς Παναγίας Μητροπόλεως¹ δὲν ὑπάρχει σημειώμα, ἐνῶ στοὺς ὑπόλοιπους 5 ναοὺς τῆς ἐνορίας δὲν σώζονται βιβλία². Στὸ βυζαντινὸ ναὸ τοῦ Ταξιάρχη ὅμως, στίς ἐξωτερικὲς τοιχογραφίες τοῦ Ν. τοίχου, ὑπάρχει πλῆθος ἀκιδιογραφημάτων³, καθὼς καὶ μερικὰ σημειώματα γραμμένα μὲ μελάνι· τὰ περισσότερα ἀπὸ αὐτὰ εἶναι πάρα πολὺ φθαρμένα καὶ δυσανάγνωστα, ἐνῶ ὅλα σχεδὸν χρονολογοῦνται στὸ 18ο αἰ. Παραθέτω ὅσα κατόρθωσα νὰ διαβάσω:

1773 ηουνηον 24 / γηανος νηκολος, καὶ TACIC / 1795 (στὴν τυφλὴ ἀντίδα τοῦ Α. ἄκρου τοῦ τοίχου).

1763 σεπτεβεροηον 30 / επερασαν η σελητηζο / τες παναγιωτις, καὶ 1768 ηουληον [1-2δ.] / επερασαν μερηκη σελητηζοτες⁴ / αντριάς και πα / ναγιωτις, καὶ 1776 [1λ.δ.] / 10 επερασε ο κοστας / καστανηοτης [απεδο;] / [1 σειρά δ.], καὶ †ANACTACIOS ΓΡΑΨΑΣ / 1793 (στὴν τυφλὴ ἀντίδα ἀριστερὰ τῆς πόρτας).

1753 αλονσριον - 6 / επερασε ο θεολογης χομ[ι;] / [2δ.] ρητης / 1753 αλο<ναριον>, καὶ 1746 - μαιον 15 / ῥεδο επερασε / ο παναγηοτης / σταματακης, καὶ 1788 μαριτιον 10 / επερασε ο αναγνωστης / καστανηοτης με τη σητρο / φρη του και [2 σειρὲς δ.] (τὰ δύο τελευταῖα μὲ μελάνι· στὴν τοιχογραφία ἀριστερὰ τῆς προηγούμενης τυφλῆς ἀντίδας).

Ἀκόμη στὸν τοῖχο ὀριστερὰ τῆς κόγχης τοῦ ἱεροῦ εἶναι χαραγμένο: δημ(ητρι)ον / σερβον (χ. 17ου αἰ.), ἐνῶ στὸν ἐξωτερικὸ Δ. τοῖχο, ὀριστερὰ τῆς εἰσόδου: ῥσαράντα / κέ τρια (χ. 14ου αἰ. ἢ ἀρχαιότερο).

Ἐξάλλου στὸν Ἄγ. Νικόλαο κοντὰ στὸ Γυμνάσιο (Καραβιδᾶ) ὑπάρχει πέτρινο δοχεῖο ἁγιασμοῦ, τὸ μοναδικὸ ἀπὸ τὰ πολλὰ ποὺ σώζονται στίς ἐκκλησίες τῆς Καστοριᾶς⁵ μὲ μονόποδο στήριγμα, στὸ χεῖλος τοῦ ὁποῖου εἶναι

1. Ἀπὸ τὴ Λοβέρδου-Τσιγαρίδα (δ.π., 242) τὸ Εὐαγγέλιο ἀποδίδεται λανθασμένα στὴν Παναγία Οἰκονόμου (σύγχυση ἐξάλλου μεταξὺ τῶν δύο αὐτῶν ἐκκλησιῶν κάνουν καὶ οἱ Χρηστίδης, δ.π., 278 καὶ Ὁρλάνδος, δ.π., 182-183)· πρβλ. σ. 344, ὑπόσημ. 1 ἐδῶ.

2. Στὸν Ἄγ. Ἰω. Πρόδρομο, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ἀντιμήνσιο τοῦ Χρυσάνθου (βλ. Γ., Χρηστίδης, δ.π., 166 καὶ Α. Ὁρλάνδου, δ.π., 180—δ. Τσαμίσης, δ.π., 64, 137, τὸ ἀποδίδει στοὺς Ἄγ. Τρεῖς), δὲν βρέθηκε καὶ τὸ ἀναφερόμενο ἀλλὰ μὴ καταλογισμένο ἀπὸ τὴ Λοβέρδου-Τσιγαρίδα (δ.π., 239) Εὐαγγέλιο τοῦ 1745, μὲ ἐπένδυση τοῦ 1749, ποὺ προερχόταν ἀπὸ τὸν Ἄγ. Νικόλαο Καρύδη.

3. Πρβλ. Α. Ὁρλάνδου, δ.π., 105. Μερικὰ ἀπὸ αὐτὰ εἶναι γραμμένα μὲ ἀραβικὴ γράφη.

4. Ὡς ἀντὶ τοῦ Σελιτσιώτης (ἀπὸ τὴ σημερινὴ Ἑράτυρα), παρόλο ποὺ τὸ «π» γράφεται καθαρά καὶ στίς δύο περιπτώσεις.

5. Πρβλ. Π. Τσαμίσης, δ.π., 131.

λαξευμένη ἢ ἐπιγραφὴ: *†ΠΡΑΤΑΝΟΣ ΤΟΥ ΝΗΚΟΛΑ ΙΟΥ ΑΠΟ ΤΗΣ ΤΡΑΝΟ-
ΒΕΝΙ ΤΟ ΕΤΕ/ΔΗΟCΕΝ. ΕΠΗ ΕΤΟΥS ΑΠΟ Χ(ΡΙCΤΟ)Υ ,αχ [=1600]—ΤΟ
ΑΦΗΡΟCΕΝ CΤΟΝ ΝΑΟΝ./ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΝΥΚΟΛΑΟΥ¹. Στὸν ἐξωτερικὸ τοῦ-
χο (ποὺ ἀνῆκε σὲ νάρθηκα) τοῦ ἴδιου ναοῦ, στὸ χῶρο τῶν ζώων τῆς ἀπο-
κάλυψης, ὑπάρχουν γραμμένα μὲ μελάνι: *γεωργιος δημοτρίου, καὶ να [1 λ.]
δοξα στο θεο οπου ανεστι / σεν τον κοσμον και τους α / πεθαμενους, ἐνῶ ἐσω-
τερικά, στὸ Β. τοῖχο, βρίσκονται τὰ ἀκιδιογραφήματα: ετουτα ανθρωπη ο-
ποιον / που τα εγραφεν να τον φο / τηση η παναγη να γε / νη να περητεβη
την / παναγια και τον χριστο, καὶ †ΤΑΣΙΣ† / 1795² (χρονολογία ποὺ προσ-
διορίζει κατὰ προσέγγιση καὶ τὰ ὑπόλοιπα σημειώματα).**

Ἑνορία Δραγατῆ

3. Ἀγ. Παρασκευή

Α. Μηναῖο Ἰανουαρίου, ἀκέφ., 1682 (ἀκατάγραφο).

α) σ. 3: *καὶ ἐκλησετε ἐκκλησίες ἡμέρε -50⁻³.*

β) πφ. τέλ.^v: *ετούτο το μνηέω εινετω. το κλισιᾶ / του παπα θομα (ἀπὸ τὸ
χ. τοῦ προηγούμενου σημειώματος, β' μισοῦ 18ου ἢ ὀρχῶν 19ου αἰ.), καὶ
(γ): σφετικο [=Σφέτκον] (χ. ἴδιας ἐποχῆς μὲ τὸ προηγούμενο).*

δ) σ. 282: *Δεκεμβριόν. 20. 1904 Δεκεμβριόν 20. ἐχιώνισεν / 3 σπηθαμές
χιόνι, ἐπίκτωσεν ἡ λίμ(ν)η, εἰς τὰς 22. ἔπνευσεν δυνατός / Βορέας καὶ ἐπά-
γοσεν τὸ χιόνι, καὶ ἀπο κάτω ἀπὸ τὸ χιόνι ἐπάγοσεν / τὸ νερόν μία ἡμισυ σπη-
θαμῇ καὶ ἤρχοντο οἱ ἄνθρωποι, καὶ ζῶα καὶ / ἄμαξες, μετα ταῦτα ἔπεσεν ἄλ-
λο χιόνι καὶ ἔγινεν κορίον δρημήτατον τὰ / ξῆλα ἀκρήβιναν τὰ κάρβοννα ἔγιναν
ἓνα γρ(όσι) τὴν ὁκᾶν. διήρκησεν ὁ πάγος / μεχρι 8 φεβρουαριου. ὁ γράφας
Οἰκονομος Πατᾶ Ναοῦμ.*

Β. Μηναῖο Μαρτίου, 1689 (ἀκατάγραφο).

α) πφ. στάχ. ἀρχ.: *Κοσταντ<ι>νο Δελιον μιτροπιλι (χ. 19ου αἰ.).*

β) πφ. τέλ.^v: *Το Παρὼν Μηναίων ἐπάρχουν ὁμέρας / τηράκοντα μῆαν ὁ-
μέραν καὶ εὐβρόσκειται / εἰς τὴν ὁσῆω <> Μάρτρηα Ἀγῆας παρασκευῇ / οἱ δὲ
ὡσὴ λαμβάνοση αὐτὼ εἰς χήρας / ἱερεὺς ἤτη λαγκῶς θέλη τὸ ἀναγνώση / μὲ
κατάνηξιν πολάκης θέλη ὀφληθῇ / διότη αὐτὸν τὸν Μάρτηων εἶναι νυρηώτε-
ρον / ἀπὸ ὅλον τὸν μνηέων αὐτῶς εἶναι ἀρχή καὶ τέλως / εἰς αὐτὸν ετηλήωσεν ὁ*

1. Δρανόβαινη: σημερινὴ Κρανιώνα. Τὴν ἐπιγραφὴ βλ. καὶ στοῦ Π. Τσαμίση, ὁ.π., 129-130, ὅπου τὸ ἔτος γράφεται ΑΧΝ (=1650).

2. Τοῦ ἴδιου Τάση ἢ Ἀναστάσιου καὶ τὰ δύο κεφαλαιογράμματα ἀκιδιογραφήματα στὸν Ταξιάρχη Μητροπόλεως (βλ. προηγ. σελ.).

3. Ἵσως ἀναφορὰ σὲ κάποιο διωγμὸ τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τοὺς Τούρκους· πρβλ. παρακ., ἐνθύμηση 26Γστ, καὶ Π. Τσαμίση, ὁ.π., 44.

θεώς τα κνηητά και ακύνη/τα διλ: τα πάντα εις αυτὸν πρότων ἐγγηεν/η ἀνάστασης αὐτὸν Πρόκονήζη και τὴν δευτεραν/παρουσίαν και ἄλλα πολὰ ἐπέρ-
πολα 1879/Μαρτ: 18/Πατὰ Γ.

Γ. Τριώδις, 1722 (ἀκατάγραφο).

α) πφ. 1^ο: εἰθ' ὅσον ἦσσαν εἰμὶ τόσον σέο φέρτερος¹ (χ. 18ου αἰ.).

Δ. Εὐαγγέλιο, 1811 (ἀ.κ. 37/9).

α) πφ. τέλ.: Εἰς τοὺς 1825 μαρτίου 30 ἔγγηεν τὸ παρὸν ἄγιον εὐαγγέ-
λειον/εἰς τὰς ἡμέρας τῆς ἐπιτροπῆς γεωργίου ντίκα και παρακαλῶ/ὅποιοι
τῶν ἱερέων ἀγαπᾷ ἄς μνημονεὺει ὅπου ἔγγηεν τὰ κάτω ὀνοματα/δημητρίου.
γεωργίου. και μαρίας. και νικολάου.

Ε. Μηναιο Μαῖου, 1820 (ἀκατάγραφο).

α) πφ. 1: ἐτοῦτο τὸ βιβλίον εἶναι τῆς μητροπόλεως Καστορίας ἐν. ἔτη
1854/Μαῖον 24. Σνδερις.

ΣΤ. Μηναιο Φεβρουαρίου, 1843 (ἀκατάγραφο).

α) πφ. τέλ.^ο: ἀδελφοῦτα Γ(ρόσια) 97/Σουφαράπι² Γ(ρόσια) 214/[Σύ-
βολο:] 311 (χ. 19ου αἰ.).

Ζ. Ψαλτήριο, ἀκέφ., β' μισοῦ 19ου αἰ.

α) πφ. 1 (και παρόμοια στὸ πφ. τέλ.^ο): Ἐγὼ Ο Πατὰ δαμιανὸς το ἀγῶ-
ρασα/Αὐτὸ τὸ φαλατῖρι Γρῶσια 6:20/Ἔτος 1867 οκτοβριον 8 Απο τιν/Πα-
νιγριν τοῦ Μανβρόβου³/Εγὼ ο Πα(πα) δαμιανος δαραγοτᾶ.

β) σ. 198: 16 οκτοβριόν τοῦ βρίζα το γράμα, και (γ): 28 οκτοβριον το
γράμα ἐστὶλα Νεορκι [=Νέα Ὑόρκη] (χ. β' μισοῦ 19ου αἰ.).

Η. Πεντηκοστάριο, 1880.

α) πφ. 2: †Π(απα)μάρκος ἐν χ(ριστ)ῶ εὐχέτης ὑμῖν διάπτωρος./1874.
Κάτὰ μῆνα 10βριον. 7, και (β): Πα(πὰ) Ἰωάννης εὐχέτης ὑμῖν ἐν Χρ(ιστ)ῶ/
1922.

Θ. Τριώδιο, 1882.

α) πφ. τέλ. 1^ο: Τὸ ἔτος 1885/Ἦλθα. εἰς τὴν ἐνόριαν Καρίδη μὴν./Σέ-
πτέμβριον. 8/Πάπὰ Κωνσταντῖνος Ἀντωνίον.

1. Βλ. Ἰλιάδα Π, 722.

2. Σουφαράπης: ἐπίθετο παλιᾶς Καστοριανῆς οἰκογένειας.

3. Τὸ πανηγύρι τοῦ Μανυρόβου ἀναφέρει και ὁ Rouqueville (1806), μαζί με τὴν πλη-
ροφωρία ὅτι ἄρχιζε στὶς 25 Σεπτεμβρίου (βλ. F. Rouqueville, δ.π., 358· ἄλλοῦ
ὥστόσο ὁ ἴδιος, προφανῶς κατὰ λάθος, μετατρέπει τὴν παραπάνω ἡμερομηνία σὲ 29
Νοεμβρίου, προσθέτοντας ὅτι αὐτὸ διαρκοῦσε 20 μέρες, βλ. δ.π., τ. 3, 458· πρβλ. Π.
Τσαμίση, δ.π., 163, ποὺ δίνει διάρκεια 15 ἡμερῶν). Σήμερα στὸ Μαυροχώρι γίνε-
ται ἐμποροζωοπανηγυρὶ στὸ β' μισο τοῦ Σεπτεμβρίου, ποὺ διαρκεῖ μὰ ἐβδομάδα.

Στὸ ναὸ ὑπάρχουν ἀκατάγραφα 3 Μηναιὰ τοῦ 1689 (τοῦ Ἰουνίου καὶ δύο ὁμοία τοῦ Ἰουλίου), Μηναιὸ Ἰανουαρίου τοῦ 1732, Μηναιὸ Ἀπριλίου τοῦ 1843, Ἀπόστολος καὶ Παρακλητικὴ ἀκέφαλα τοῦ 18ου αἰ. καὶ Παρακλητικὴ ἀκέφαλὴ τοῦ α΄ μισοῦ τοῦ 19ου αἰ. Ἀκόμῃ ἀντιμῆνσιο ἐκδόσεως Αὐγούστου 1812, καθιερωθὲν παρὰ τοῦ ΘΕΟΦΙΛΕΣΑΤΩ. ΑΓΙΟΥ ΣΩΛΟΝ ΚΥΡΩ. ΚΩ. ΔΗΟΝΗΣΙΟΥ¹. Τέλος στὴν πίσω ὄψη τοῦ τέμπλου εἶναι γραμμένο μετὰ μολύβι: Ἐπὶ Ἀρχιερέως / Γερμανοῦ κατὰ / τὸ ἔτος 1901² ἐγέ / νοντο τὰ ἐγκέχεια / τῆς ἐκκλησίας ταύ / τῆς κατὰ τὴν / Κυριακὴν τῶν / Ἀγίων Πάτων³.

4. Ἀγ. Νικόλαος⁴

Α. Εὐαγγέλιο, 1791 (ἁ.κ. 39/10).

α) σ. προμετωπίδας: καὶ τότε Προήγ(ουμένου): Δανιὴλ Ἰβηρ(ίτου): ἁμα ἡσαίου: — (χ. τέλους 18ου αἰ.).

β) πφ. τέλ. 1: Καστωρίας Ἐγὼ ο Παπ(α) Δαμηνὰς ἤρθα ἡς τὴν / Ενορίαν τὶς Ἀγίας Παρασκευὴς ἡς στοὺς 1872 / Μαΐου 15 ἡς τὸν καιρὸν οποὺ κατέβηκα ἡς το κελλί⁵ / Εκατέβηκα ἡς τὸν Μῖνὰ τὴν οκτοβρίου ἡς στὰς 6 / τὴν ἡμέρα τοῦ Ἀγίου Θωμά.

Στὸ Εὐαγγέλιο παρεμβάλλεται χαρτί μετὰ 29 ὀνοματεπώνυμα. Στὰ 20 πρό-τάσσεται: 1918 Δραγοτᾶ, καὶ στὰ ὑπόλοιπα: 1919.

Στὸ ναὸ σώζεται κατὰστιχο μετὰ δοσοληψίης (διαστ. 29×10 cm, χωρὶς στάχωση, φφ. 8, τὰ φφ. 6, 8, 8^ν ἄγραφα) ἐπιγραφόμενο (φ. 1): κατὰστιχον τῆς ἁγίας παρασκευῆς / τοῦ μαχαλᾶ Δραγοτᾶ / 1853. ὀκτόμβριον (στὸ φ. 2 μετὰξὺ ἄλλων ἀναφέρονται: ἀπὸ γιαννακὸν ἱατρὸν καὶ ἀπὸ Παπ(α) τέρπον εὐήμερίον μας). Ὑπάρχουν ἐπίσης δύο δίφυλλα ἐπιγραφόμενα τὸ ἕνα: κατὰστιχον τῆς ἐκλήσιας μας / τῇ. 10 φεβρουαρίου 1853 / καστορία, καὶ τὸ ἄλλο:

1. Διονύσιος ὁ Β΄, ἐπίσκοπος Σαλῶνων ἀπὸ τὸ 1810 (βλ. Β. Ἀττίση, Ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἀπ' ἀρχῆς μέχρι σήμερον, Ἀθῆναι 1975, 291)· ἡ ἐπισκοπὴ Σαλῶνων λεγόταν καὶ ἐπισκοπὴ Σάλωνος ἢ Σόλωνος, βλ. Τ. Γριτσόπουλου, Ἀμφισσα, Ὀρθόδοξη καὶ Ἡθικὴ Ἑγκυκλοπαιδεία, τ. 2, Ἀθῆναι 1963, στ. 440.

2. Ἐντοιχισμένη πλάκα στὸ Δ. τοῖχο τοῦ ναοῦ γράφει: «1899/ΣΕΠ 10».

3. Τὴν ἀφιερωτικὴ ἐπιγραφὴ τοῦ 1712 στὰ μανουάλια τοῦ ναοῦ βλ. στῆς Κ. Λοβέρδου-Τσιγαρίδα, δ.π., 241, ὑπόσημ. 4.

4. Τὰ βιβλία τοῦ ναοῦ ἀποδίδει ἐσφαλμένα ἡ Λοβέρδου-Τσιγαρίδα στὸν Ἀγ. Νικόλαο Πετρίτη, τοῦ ὁποῦ ἐξάλλου τὰ βιβλία ἀποδίδει στὸν Ἀγ. Νικόλαο Μητροπόλεως (βλ. δ.π., 241).

5. Τὰ κελιὰ τῶν ἐκκλησιῶν τοῦ μαχαλᾶ Δράγοτᾶ, μαζί μετὰ τὰ ἄλλα βακούφια τῆς ἐνορίας (κῆπο, ἀχυρῶνες, σπίτια, ἀμπέλια) ἀναφέρονται σὲ ἔγγραφο τοῦ 19ου αἰ. ποὺ σώζονται στὸ ναὸ (βλ. παρακάτω).

ὁμολογίες τις ἀγίας παρασκευῆς / Μαχαλᾶ Δραγοτᾶ (τοῦ 1853, ὅπου μεταξὺ ἄλλων ἀναφέρεται: διὰ τὸ χαράτzi τοῦ Ν. ψάλτου μας (γρόσια) 30). Τέλος 22 ἀκόμη ἀποδείξεις, ἐπιστολὲς καὶ ἄλλα ἔγγραφα (ἀπὸ τὰ ὁποῖα 3 στὰ τουρκικὰ καὶ 1 στὰ γερμανικὰ) τοῦ 18ου (β' μισθ) καὶ τοῦ 19ου αἰ., ἀναφερόμενα σὲ ζητήματα τῆς Ἀγ. Παρασκευῆς καὶ τοῦ μαχαλᾶ Δραγοτᾶ¹.

5. Ἀγ. Νικόλαος Πετρίτης²

Α. Εὐαγγέλιο, 1590 (ἀ.κ. 38/6).

α) πφ. 1 (ἀνάποδος): ετοντο εβαγγελιον ηνετον απο / την καστορη και με τον εδοκαν / στον αghον ηγκολαον στην καστο / ρια (χ. 17ου-18ου αἰ.).

β) πφ. 1: τοῦτο τὸ Ἀγιον καὶ Ἱερὸν Εὐαγγελιον / ὑπάρχει τῆς Ἐκκλησίας Ἀγίας Παρασκευῆς / 1795 Ἀπριλλιον 23.

Β. Μηναιὸ Δεκεμβρίου, 1644 (ἀ.κ. 38/7).

α) πφ. τέλ.^v: ἡετοῦτο το μοινεω ηνε της εκλη / σιας της αγιας παρασκευης και ω / πιος να το παρη νᾶ ηνε αφορεσμε / νος και καταραμενος αλησος μα / λησος πετρα στο κεφαλη πετρα αλη / στα ποδαρα σονσον-. Παρόμοια σημεῖωματα βρίσκονται δύο στὸ πφ. στάχ. τέλ. (τὸ ἕνα καταλήγει (β): καὶ αλησος να τῶν δερνη - καὶ τὸ ἄλλο ἀρχίζει (γ): ετοντο το μοινεω / ηνε του ζοκτο [=Ζώτου]) καὶ ἄλλα δύο στὸ πφ. 1 (χέρια 18ου αἰ.).

Γ. Εὐαγγέλιο, 1737 (ἀ.κ. 38/5).

α) σ. 5: ἔτος 1917 Μαρτίον 24 παρασκευῇ / ἐδιωρθόθη διὰ χειρὸς Ἡλίας.

Δ. Γκέρον. / Καστοριέως καταγόμενος εἰς Μνημόσινον / Ἐώνιον.

Ἐνορία Καρύδη

6. Ἀγ. Ἀνάργυροι

Α. Εὐαγγέλιο, 1773 (ἀ.κ. 36/16).

σ) πφ. 2^v: 1800 / απριλιον· 8· / εκαημεν / η εκκλησια³, καὶ ἀπὸ τοῦ ἴδιο χέρι (β): απριλιον· 22· / 1800· ταχιον ευαγγελιον ταφιεροσεν ο θεοχαρις· τω [=του] μακαριτυ ναουμ / πολη.

Β. Μηναιὸ Ἰουλίου, 1820 (ἀ.κ. 36/10¹).

α) πφ. στάχ. ἀρχ.: Ἰωάννης Ζήκον⁴ Γράφεται ἡμερα Κυριακῇ τῇ τετάρτῃ / τοῦ αὐτοῦ μηνὸς (χ. 19ου αἰ.).

1. Ἀπὸ τὸ ναὸ λείπει τὸ ἀκέφαλο καὶ κολοβὸ Μηναιὸ τοῦ 18ου αἰ. (ἀ.κ. 39/9), ποὺ ἀναφέρει ἡ Λ ο β ε ρ δ ο υ - Τ σ ι γ α ρ ῖ δ α (δ.π., 241 καὶ 251).

2. Βλ. ὑποσημ. 4 τῆς προηγούμενης σελίδας.

3. Ἡ ἀναφερόμενη ἐκκλησία εἶναι οἱ Ἀγ. Ἀνάργυροι μόνο ἐφόσον δεχτοῦμε ὅτι τὸ Εὐαγγέλιο δὲν προέρχεται ἀπὸ ἄλλο ναὸ.

4. Δὲν πρόκειται μᾶλλον γιὰ τὸν παπα-Ἰωάννη Ζήκο τοῦ σημειώματος 1Αβ (1922).

β) πφ. τέλ.^ν (ἀνάποδα): σημείωμα τοῦ 1900, ὅπου: *θωμᾶς Ἀθανασίου Ἱερῶς*.

Γ. Μηναιο Σεπτεμβρίου, 1820 (ἀ.κ. 36/12).

α) πφ. στάχ. τέλ. (σὲ ἐπικολλημένα κομμάτια χαρτιοῦ): *εγο ο γιορηγη σζαματ[η], καὶ (β): εγο παπὰ δημίτρης / [1. λ.] μάρτηρὸ (χέρια 19ου αἰ.)*.

γ) πφ. τέλ. 2^ν: *Θεωχάρης Δ. Καραβιδᾶ / Ἰωάννης Ἡλία Μπακάλη / 1896*, καὶ ἀκολουθεῖ (δ) τὸ σημείωμα 2ΣΤδ.

Δ. Μηναιο Ὀκτωβρίου, 1820 (ἀ.κ. 36/14).

α) πφ. στάχ. τέλ.: *Σωτήριος Χρήστον. Πα(πα) Ἰωάννον ἀπὸ Σγάλης¹ εἰς Καστοριαν / Μητροπόλιν τῇ 1850 8βρίου 20*, καὶ κατόπιν (β): *1855 8βρίου: 21 / Γ. ΝΚ. Ο. Π. Κ: ἈΔ. ΔΓ. ΑΚ*.

Ε. Μηναιο Ἰανουαρίου, 1843 (ἀκατάγραφο).

α) πφ. τέλ.: *1879 Ἀργύριος Ν Σουκα*.

β) πφ. 1^ν: *Ἐφημέριος Ἀρίων Ἀναργύρων / Καταφυγὼν ἐκ Πεύκου Καστορίας / τῷ ἔτος 1947 - 27-Ιουλίου / Καστοριά τῇ 24. Δεκεμβρίου 1949 / [ὑπογραφή:] Παπαρίζος / εὔχεσθε ἐν Χριστῷ (παρόμοιο σημείωμα καὶ σὲ Μηναιο Ἀπριλίου τοῦ 1880, πφ. 2^ν)*.

ΣΤ. Μηναιο Μαΐου, 1843 (ἀκατάγραφο).

α) πφ. 1.: ὀνόματα, μεταξὺ τῶν ὁποίων: *Παπο Δημήτριος, Ναοὺμ Νικολάου Παπα<ν>τίνα, Ἀναστάσιος Νικολάου 1869 Μαΐον 30, Κωνσταντίνος Δαμιανοῦ Καστοριά τῇ 1 Ἰουνίου 1869*.

β) πφ. στάχ. ἀρχ.: *1872 Ἰουνίου 24 ἡμεραν σάβато ηχαμεν κλίδοναν / ἔβαλεν ὁ παπαδημί<τ>ρης τοῦ παπαμόσχου τὸ φόρεμα²*.

γ) πφ. 1: *1872 Ἰουνίου 25 ἡμέραν Κυριακὴν τὸν ζάχον τὸν ἔβαλαν / Φιλακὶ (ἀπὸ τό χ. τῆς προηγούμενης ἐνθύμησης)*.

δ) πφ. τέλ.^ν: *Κατὰ τὸ ἔτος 1882 ὑπῆρχε μέγα ψῆχος τὸν Μαῖ / ον ὥστε τὰ ψάρια δὲν ἐράσισαν³ καὶ ὑπῆρχε μεγάλη/ἀκρίβεια ὥς καὶ εἰς τὸ κρέας. Ταῦτα πρὸς μνήμην τῶν / μεταγενεστέρων / Κωνσταντίνος Δάγκανας τῇ 9. Μαΐου. 1882*.

ε) πφ. 1: *Κωνσταντίνος Δάγκανας / τῇ 24. Ἰουνίου. 1882. ὑπῆρχαν / ἔ-*

¹ Ἀς σημειωθεῖ ὅτι οἱ εἰκόνες τοῦ τέμπλου τῶν Ἀγ. Ἀναργύρων, ὅπως εἶναι σημειωμένο σὲ μιὰ ἀπὸ αὐτές, ζωγραφίστηκαν τὸ 1841 «Διὰ χειρὸς παπᾶ Ζήκου ἐκ Σελίτζης» (βλ. καὶ Π. Τ σ α μ ῖ σ η, ὁ.π., 168: «διὰ χειρὸς (...) Ἰωάννου Ζήκου ἐκ Καστορίας 1847 Ἰούλιος 26»).

1. Σάλεσι: χωρὶς τῆς ἐπαρχίας Κολώνιας (περιφέρεια Κορυτσᾶς).

2. Μοῦ εἶναι ἄγνωστη ἡ ἔννοια τοῦ β' μέρους τοῦ σημειώματος· ἴσως σχετίζεται μὲ κάποιο ἔθιμο τοῦ κλῆδονα.

3. Ἐράσισαν=ἄφησαν τὰ αὐγά τους, γέννησαν.

ζητάσεις ἐν τῷ *Νηπιαγωγείῳ* / *Καστορίας* / Τῇ 24 *Ιουνίου* 1882.

στ) πφ. στάχ. ἀρχ.: *Πέτρος Παπαρίζος* / *ἐφημέριος Γλυκονερίου* / *Καστοριά* τῇ 30 *Απριλίου* 1950 / *Κυριακή Παραλύτου*.

Ἐπίσης στοῦ ναοῦ ὑπάρχουν ἀκατάγραφα *Μηναια* Σεπτεμβρίου καὶ Δεκεμβρίου τοῦ 1843.

7. Ἄγ. Ἀνδρέας

Α. *Μηναιό* Νοεμβρίου, 1879.

α) πφ. 2^ο: σημείωμα τοῦ 1905 μετὰ τὸ ὄνομα *Φίλιππος Πέτρον Μπακάλη*.

β) πφ 1^ο: *Δοξαζο* / *το Θεο* / *που μας χαρίζει* / *Υγεια* / *και μᾶς φιλασι* / *απο καθε κακο* / *και αν αξιωθω* / *και εχω Δυναμη* / *Ιλικη*. ὁλλα θα / τὰ διαθεσο *στην* / *εκκλησια* / *Αγιον Ανδρεον* / *Αγιον Κοσμά*¹ / *παναγια Μανροτισα* / *Αγια Παρασκευη* / *Αγιον Δημητριον* / *Αγιοι Θεοδορι* / *ΣΕΜελιστα*² (χ. μετὰ τὸ 1950).

Ἐνορία Ἐβραϊδας

8. Παναγία Ἐβραϊδα

Α. Ἀκολουθία Ἄγ. Κλήμεντος Ἀχριδῶν, 1742, καὶ Ἀκολουθία τῶν 15 Μαρτύρων τῶν ἐν Τιβεριοπούλει μαρτυρησάντων, κολοβή, 1741, συσταχωμένες (ἀκατάγραφες).

α) σ. προμετωπίδας τῆς Ἀκολουθίας Ἄγ. Κλήμεντος: *Ετοῦτη εἰ φυλάδα εἶναι τῆς παναγίας μάχαλᾶς· τζωμάρι[α;]³ / ὑπάρχον πατὰ κόστα μαχαλά Τρηαντάφηλος ἡξερῆς. χηλιωτῶ (τὸ β' μισὸ τοῦ σημειώματος ὑπάρχει καὶ στοῦ πφ. 2^ο), καὶ ἀπὸ τὸ ἴδιο χ. (β):* *ἰαοναρίον* / 1742⁴ (χ. 18ου αἰ.).

γ) σ. προμετωπίδας τῆς Ἀκολ. 15 Μαρτύρων: 1893 / *ΑΔΓ* (ἀπὸ τὸ χέρι αὐτὸ καὶ φθαρμένο σημείωμα μετὰ τὴν ἴδια χρονολογία στοῦ πφ. 2).

Β. Ἀκολουθία Ἄγ. Χαραλάμπους, 1755 (ἀκατάγραφη).

α) πφ. τέλ. γ: *φρήλαδα τοῦ Αγιον χάλαν* / *παν* / 1775.

β) πφ. 1^ο: *ἄρξων* / *χρὺ* [= *χεῖρ*] / *μον*· *ἄγαθὴ γράφων* / *γραφουμδν* / *καλδν*· *μι δαρθίς*· *καὶ μάλοθίς*· *καὶ στο φάλα* / *κὰ* [= *στην φάλαγγα*] / *βλνθίς*⁵· *ἄβρός*· *δεν θέν*. *δοξά πα* / *δα δόξα*· *πατρν* (χ. 18ου αἰ.).

1. Ὁ Ἄγ. Ἀνδρέας Καρύδης τιμᾶται τὶς τελευταῖες δεκαετίες καὶ στοῦ ὀνόματός τοῦ Ἄγ. Κοσμά τοῦ Αἰτωλοῦ, ὁ ὁποῖος, κατὰ τὴν παράδοση, δίδαξε στὸν περίβολο τοῦ ναοῦ κάτω ἀπὸ μιὰ μουριά, ποῦ σωζόταν μέχρι πρὶν ἀπὸ λίγα μόλις χρόνια.

2. Ἴσως ἀντὶ τοῦ Σλήμνιτσα.

3. Ὑπαρξὴ μαχαλᾶ μετὰ ὁμόμοιο ὄνομα δὲν ἀναφέρεται στὴν Καστοριά.

4. Πιθανὸν τὸ 1742 νὰ ἔχει γραφεῖ ἀπὸ μίμηση τῆς χρονολογίας ἐκδόσεως τοῦ βιβλίου, ποῦ βρίσκεται τυπωμένη λίγο πλεονέκτων.

5. Γιὰ τὸ συχνὰ ἀπαντῶμενο αὐτὸ ἔμμετρο σχολικὸ παράγγελμα (παρὰ λαγές του

γ) πφ. 1: Ἐτοῦτο τὸ βιβλίον εἶναι τῆς ὑπεραγίας δεσπίνης ἡμὸν / θεοτόκου καὶ ἀπαρθένου μαρίας τῆς εβραΐδος καὶ ὅπως τὸ / πάρι διὰ νὰ διαβάσι καὶ δὲν τὸ κρατίσι νὰ ἔχη τὸ κέρος [=κῦρος] καὶ / τὴν ἡσχὴν ἂν δὲ τὸ κρατίσι νὰ ἔχει τὴν κατὰ ἀπὸ τοῦς / 318 πατέρας καὶ τὴν κατὰ τῆς παναγίας. ἀμὴν. / Ἐργαφᾶ ἐγὼ ὁ Α.Μ.Μ. 1886 / Δεκεμβρίου 7. Παρόμοια σημειώματα βρίσκονται ἕνα στὸ πφ. 2, γραμμένο ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ σημειώματος (β) (ἀρχίζει (δ): ἤετοντι εἰ φυλάδα ἰονὲ του πουλυχρου νού· του διμύτριου) καὶ ἕνα ἀκόμη στὸ πφ. 1 (χ. α' μισοῦ 19ου αἰ.).

Γ. Εὐαγγέλιο, 1785 (ἀ.κ. 40/9).

α) πφ. 2: Ὡτὸ παρὸν εὐαγγέλιον ἀφιερῶθῃ παρ' ἐμοῦ τοῦ ἐφημερίου, καὶ / δαμεστικόν¹ Θεοδόρου Ἱερῶς Γιοργιβίτζη, εἰς τὴν τῶν Γραικῶν / Καπέλλαν, τὸ δὲ ἀσήμε μόνον ἔγινεν εἰς τὴν ἐπιτροπίαν τοῦ κῦρ / Γ: Πασχάλη μὲ ἔξοδα τῆς αὐτῆς Καπέλλης. — νῦν δὲ στέλλεται / παρὰ τῆς ἐλληνικῆς ἐν πέστη Κοινότητος τῶν ἐλλήνων. ὡς δῶρον εἰς τὴν ἁγίαν Μητροπόλιν / [Καστορίας]² (ἀπὸ τὸ «νῦν δὲ» καὶ μετὰ μὲ ἄλλο μελάνι, ἴδιο χέρι, β' μισοῦ 18ου αἰ.).

β) σ. 5: 1874 ἐχειροτονίθη Ἱερεὺς. Παπ(α)μάρκος.

Δ. Μηναιο Ἀπριλίου, 1843 (ἀκατάγραφο).

α) σ. 142: Του ἔτος 1918 / Σημείωσης τῆς μεγάλης ἀ / κρίβιας τὸ κρέας / Ι οκά / Δραχμὲς 7 το βούτιον / Ι οκά Δραχμὲς 16· το / λάδη Δραχμὰς· 12 ἄκον / λούθος καὶ τὰ ἐπίλυπα.

Ε. Μηναιο Ἰουλίου, 1879.

α) πφ. τέλ.^ν: Ἰουλὸς 1944 — / Μεγάλη ἀκρίβεια — / Στάρι κατ' ὀκὰν δραχ. 1.200.000 / Λάδι 20.000.000 / ἄλας 1.000.000. / Κρέας 5.000.000. / ξύλα τὸ φόρτιον 4.000.000 / [ὑπογραφή:] Δ. Τσέας.

ΣΤ. Μηναιο Σεπτεμβρίου, 1879.

α) πφ. τέλ.: βιογραφικὸ τοῦ ἀποθανόντος τὸ 1958 σὲ ἡλικία 28 ἐτῶν πρωτοψάλτη Σάκη Ἀστεριάδη, ἀπὸ τὰ Δουμπιά Χαλκιδικῆς.

Στὸ ναὸ σώζεται ἀκόμη ἀκατάγραφο Εὐχολόγιο τοῦ 1760 μαζί μὲ τετραδίο ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 19ου αἰ., διαστάσεων 21×16 cm, φφ. 71· στὰ φφ. 1^ν-36^ν καλλιγραφημένος κατάλογος ἐνοριτῶν (71 οἰκογένειες· τὰ οἰκογενειακά

βλ. παρακ., σημειώματα 9Αε, 21Γα καὶ 27Βα) βλ. Φ. Κουκουλέ, Ἐκ τοῦ βίου τῶν Βυζαντινῶν, Ἀθῆναι 1920, 105, καὶ τοῦ Ἰδίου, Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμός, τ. Α', Ἀθῆναι 1948, 103, ὑποσημ. 4.

1. Δομέστικος=ὁ ἀρχηγὸς τοῦ χοροῦ τῶν ψαλτῶν.

2. Δημοσιεύθηκε καὶ ἀπὸ τὸν Τσάμση (δ.π., 144), ποὺ εἶδε τὸ Εὐαγγέλιο στὸ μητροπολιτικὸ ναὸ. Γιά τὴν παροιμία τῶν Καστοριανῶν στὴν Πέστη βλ. δ.π., 34-35.

ονόματα δείχνουν ότι πρόκειται για την ένορία 'Αγ. Παντελεήμονα, ενώ ό γραφικός χαρακτήρας ότι γράφτηκε από τόν παπα-Θεοχάρη, έφημέριο του 'Αγ. Παντελεήμονα στα τέλη του 19ου αϊ.¹⁾ στα φφ. 37-56 άλλος κατάλογος από διαφορετικό χέρι (40 οικόγένειες σὺν 2 σέ ένθετο κομμάτι χαρτιού), έπιγραφόμενος (φ. 37): *Κοταστήχο τῆς ένορίας / τῆς Πανάγίας ε-βρέηδος*, με πρώτη άναγραφή: *βασήλιον ήέρους*: στα φφ. 70^v και 71^v κατάστιχο γουνέμπορου του 1884 και στα φφ. 67^v-70 και 71 άλλο κατάστιχο γουνέμπορου του 1891 από την Κορυτσά: τὰ φφ. 1 και 56^v-67 άγραφα: στο τέλος λείπουν 2 φφ.

Έπίσης σέ μανουάλι ή έπιγραφή: *ΕΙΣ. ΜΝΗΜΟΣΥΝΟΝ / ΤΟΥ ΕΝ ΜΑ-ΚΑΡΙΑΙ ΤΗΙ ΑΗΞΕΙ / ΓΕΝΟΜΕΝΟΥ ΔΟΥΛΟΥ ΤΟΥ / ΘΕΟΥ. ΜΙΧΑΗΛ Α. ΜΑ-ΧΧΑΙΡΑ:* / 1900, και σέ άσημένιο φωτοστέφανο: *ΓΙΟΡΓΙ / ΣΤΕΦΟ* (18ος αϊ.).

Ένορία Μουζεβίκη (ή 'Αγ. Θωμά)

9. "Αγ. Θωμάς

Α. Παρακλητική, άκέφ., α' μισού 16ου αϊ² (ά.κ. 27/22).

Σέ πολλά φύλλα του βιβλίου υπάρχουν σημειώματα, συχνά μισοτελειωμένα, γραμμένα πιθανότατα από παιδιά, όπως φαίνεται από τὰ σημειώματα (ε) και (η), αλλά και από τὸ ότι άρκετά είναι άσκήσεις έπιστολογραφίας ή, όπως τὰ (β) και (γ), έχουν γραφεί χάριν παιδιᾶς (χέρια 17ου αϊ.):

α) φ. μμυ: *ῥαπο μενα τον γερασμο να / σε παρακαλεσο [και ηνα; / ακομα / την εχρησ [7-8δ.].*

β) φ. 8ο του τετραδίου ρ: *ο γοιοργης / του παπανα / γοντη [=παπα-Παναγιώτη;] / να ννε / αφο<ρεσμενος> και στή συνέχεια έχει προστεθεί (γ): εν / λο / γυμενος / να ζη και να.* Έπίσης στο ίδιο φύλλο (δ): *ῥετ<οντ>ο το χα-ρητη ννε της αγνας καταμαχης / και ντης το επαρη να <ννε> αφορεσμενος και / ασυχορητος και να τον επαρη ο δηαβολος.*

ε) φ. 6ο^v του τετραδίου ς: *ῥα<ρ>ξον χηρ μον / αγαθε γραφε / γραματα καλα / μη δαρθης και / λυπηθης <κι> υστερα μετα / νοθης (δμοιο και στο φ. ου^v και ή άρχή του σέ άρκετά άλλα σημεία), και (στ): *νηκόλας τόγρα / ψε και το / μνησο.**

ζ) φ. 8ο^v του τετραδίου τ: *ῥαπο το στε / νητζος³ / και απο το / μαν [=Θωμάν] κοβατζη.*

η) φ. 8ο^v του τετραδίου υ: *ο κοτας του χρηστου ναα ννε ευλογυμενος να ενυ του / δασκαλου την ευχηνα.*

1. Βλ. παρακ. σ. 348 και σημείωμα 31Αγ.

2. 'Η Α ο β έ ρ δ ο υ - Τ σ ι γ α ρ ί δ α, (δ.π., 251) τή χρονολογεί στο 17ο αϊ.

3. 'Ισως άντι του Στέντσκο (=σημερινά Στενά).

9) φ. Βιιiv: *ἄπο ἐμενα τον κοστα / τηνο εις σε σε δημητορη χερετημα / τα και απο ἐμενα τον συνα χερη χερετηματα*¹.

ι) φ. 60^v τοῦ τετραδίου Γ: *απο ἐμενα / τον συνα / χερη εις / σε σενα / μου-σταφα / χερης / και απο / τον ησου / φη χηρης*.

ια) φ. 70^v τοῦ τετραδίου Γ: *ἄτημητοτα και ευγενεστατε παπα κηρ νεο-φυτε / χερης και απο την χηρησο χερετα*.

Στὸ φ. 50^v τοῦ τετραδίου Β σκίτσο τοῦ 17ου αἰ. (εἰκ. 5α).

Ἡ *αγνα καταμαχη* ποὺ ἀναφέρεται στὸ παραπάνω σημείωμα (δ) ταυτί-ζεται βέβαια μὲ τὴν ἀγνωστη σήμερα μονὴ τῆς Παναγίας Ἀκαταμάχητης, ποὺ ὑπῆρχε στὴν πόλη². Ἡ ἴδια προσωνυμία ὑπάρχει, κατὰ τὸν Χρηστίδη, στὴν κτητορικὴ ἐπιγραφὴ στῇ βάσῃ τοῦ τρούλου τῆς Παναγίας Κουμπελίδικης: «Κουτριώτισσας Ἀκαταμαχήτου»³· ὥστόσο δὲν εἶναι γνωστὸ, ἂν ἡ Κουμπελίδικη ὑπῆρξε κάποτε μοναστήρι. Μονὲς τῆς Παναγίας στὴν Καστοριά, ἐκτὸς τῆς Μαυριώτισσας, ἀναφέρονται τῆς ἐνορίας Βαρλαάμ (ἡ σημερινὴ Παναγία Τσιατσαπᾶ)⁴, τοῦ Μουζεβίκη⁵, τῆς Εὐαγγελίστριας⁶

1. Ἡ διαδοχικὴ γραφὴ τῶν λέξεων «χερη» καὶ «χερετηματα» δείχνει ὅτι ἴσως ἡ πρώτη δηλώνει τὸ καστοριανὸ οἰκογενειακὸ ἐπίθετο Χέρης καὶ ὄχι τὴ λ. «χαίρεις» (=χαῖρε), ὅπως ὁδηγοῦμαστε νὰ συμπεράνουμε ἀπὸ τὰ δύο σημειώματα ποὺ ἀκολουθοῦν.

2. Βλ. χφ. ΕΒΕ 2669, πφ. τέλ.: «Τὸ θεί(ων) κ' ἱερὸν βιβλί(ων) (...) ὑπάρχει τῆς μονῆς· τῆς παναχράντου δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου κ' ἀειπαρθένου Μαρίας· τῆς ἐπωνομαζομένης ἀκαταμαχήτου· (...)» (πρβλ. Φ. Β α φ ε ἰ δ η, δ.π., 143 καὶ Γ. Χ ρ η σ τ ἰ δ η, δ.π., 391, ὁ ὁποῖος θεωρεῖ πιθανόν, χωρὶς καθόλου νὰ τὸ αἰτιολογεῖ, νὰ πρόκειται γιὰ τὸ ναὸ τῆς Παναγίας, στὴ θέση τοῦ ὁποίου χτίστηκε τὸ Κουρσουμλί τζαμί, ἢ τὸν παλιὸ μνητροπολιτικὸ ναὸ, ποὺ στὴ θέση του χτίστηκε τὸ Γαζή Ἐβρενὸς τζαμί).

3. Βλ. Γ. Χ ρ η σ τ ἰ δ η, δ.π., 165· πρβλ. Α. Ὁ ρ λ ἄ ν δ ο υ, δ.π., 131, ὑποσημ. 1 καὶ Χ. Μ α υ ρ ο π ο ὕ λ ο υ - Τ σ ι ο ὕ μ η, Οἱ τοιχογραφίες τοῦ 13ου αἰῶνα στὴν Κουμπελίδικη τῆς Καστοριᾶς, Θεσσαλονίκη 1973, 23-24, ἡ ὁποία διορθώνει σὲ «Καστριώτισσας Ἀκαταμαχήτου» (τὴν ἀκολουθοῦν οἱ Σ. Π ε λ ε κ α ν ἰ δ η ς - Μ. Χ α τ ζ η δ ἄ κ η ς, Καστοριά, Ἀθήνα 1984, 84 καὶ 89). Ἡ κτητορικὴ ἐπιγραφὴ, ποὺ εἶναι ἀπρόσιτη λόγω τοῦ μεγάλου ὕψους στὸ ὁποῖο βρίσκεται, οὔτε κατεστραμμένη εἶναι, ὅπως ἀφήνουν νὰ ἐννοηθεῖ οἱ Ὁ ρ λ ἄ ν δ ο ς (δ.π.) καὶ Πελεκανίδης (βλ. Σ. Π ε λ ε κ α ν ἰ δ η - Μ. Χ α τ ζ η δ ἄ κ η, δ.π.), οὔτε σώζονται «ἐλάχιστα δυσανάγνωστα ἴχνη» της, ὅπως γράφει ἡ Μ α υ ρ ο π ο ὕ λ ο υ - Τ σ ι ο ὕ μ η (δ.π., 23).

4. Βλ. παρακ., σημείωμα 12Αα καὶ ὑποσημ. 2 τῆς σελ. 239.

5. Ἀπὸ τίς πολλὰς μνείες ποὺ ὑπάρχουν γι' αὐτὴν στὶς πηγές ἀναφέρεται ὡς μονὴ μόνον τοῦ συνοδικοῦ γράμματος τοῦ Ἀχριδῶν Ζωσιμά γιὰ τὴ σχολὴ Καστριώτη (1708) (βλ. Κῶδ. Μητρ. Καστ. ΕΒΕ 2753, σ. 113, Ἀ ν θ ἰ μ ο υ μνητροπολίτου Ἀμασείας, Ἐγγραφα τοῦ ΙΗ' αἰῶνος περὶ τῆς ἐν Καστορίᾳ ἐκκλησιαστικῆς σχολῆς, «Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια» 12, 1892-1893, 71 κ.λ.).

6. Βλ. Κῶδ. Μητρ. Καστ. ΕΒΕ 2751, φ. 5^v: «εἰς τὴν παναγία μου [τὴν εὐαγγ]ελή-στριαν»· σ' αὐτὴν μοναχὸς ποὺ φεύγει στὸ Ἄγ. Ὅρος ἀφιερώνει χωράφια, χειρῶν γραμα βιβλία, καρούτια κ.λ., μὲ τὸν ὅρο ἂν ἔρθῃ πάλι στὸ μοναστήρι νὰ εἶναι «νέος κτή-

(που ίσως ταυτίζεται με μία από τις προηγούμενες) και ακόμη, από νεότερο λανθασμένο συσχετισμό, της Φανερωμένης¹. Ίσως όμως υπήρχαν και άλλες, άγνωστες σε μās, μονές της Παναγίας στην Καστοριά, σε μία από τις οποίες αποδιδόταν ή παραπάνω προσωνυμία, όπως εξάλλου υπήρχαν στο α' μισό του 16ου αϊ. δύο ακόμη άγνωστα μέχρι σήμερα μοναστήρια, του 'Αγ. Νικολάου του Κωστήτζη ή Κωστική και του 'Αγ. Δημητρίου², και επιπλέον αρκετές άγνωστες όνομασίες ένοριών (του Θεολόγου, των 'Αγ. 'Αποστόλων, του 'Αγ. Νικολάου του παπα-Νοβάκου, του 'Αγ. Νικολάου του Μπορμπότζου)³ καθώς και όνομασίες εκκλησιών ('Αγ. Γεώργιος του Μύρου, 'Αγ. Γεώργιος του Νεπαχτίτη και οι ναοί του 'Αγ. Νικολάου του Σιλίκουφου, του παπα-Πάκου και του παπα-Κράχου)⁴.

Β. Μηναία Σεπτεμβρίου-Όκτωβρίου συσταχόμενα, όκέφαλα⁵, 1595 (ά-κατάγραφα).

Στή στάχωση αρχής και τέλους κολλημένο από ένα φύλλο χαρτού

τωρ» (1547). 'Η Παναγία Εθαγγελίστρια αναφέρεται και στα φ. 1^ν και 10^ν του ίδιου κώδικα και σε σημείωμα του 16ου αϊ. στο χφ. ΕΒΕ 2666, φ. 89^ν.

1. 'Ο Φ. Β α φ ε ι δ η ς, (δ.π., 143) ταύτισε τη μονή της Παναγίας «Γηστερνιότη-σης», που αναφέρεται σε βιβλιογραφικό σημείωμα χειρογράφου του 1341 (σημερινού ΕΒΕ 2679, φ. 176), με την Παναγία Φανερωμένη, κοντά στην όποια βρίσκονταν οι κιν-στέρνες της Καστοριάς (βλ. Φ. Β α φ ε ι δ η ς, δ.π., 125 και Π. Τ σ α μ ι σ η, δ.π., 80 και 115). τόν ακολούθησαν οι Χ ρ η σ τ ι δ η ς (δ.π., 167) και Τ σ α μ ι σ η ς (δ.π., 115-116). 'Από μεταγενέστερο σημείωμα όμως στο ίδιο φύλλο του χειρογράφου φαίνεται σαφώς ότι πρόκειται για μοναστήρι της Κωνσταντινούπολης, κατά την άλωση της ό-ποίας πήρε τό χειρόγραφο ό Ζουπάνος του Ραδηνού και τό άφιέρωσε σε κάποιο μονα-στήρι των 'Αγ. 'Αποστόλων Πέτρου και Παύλου. Πάντως ή Παναγία Φανερωμένη, άν κρίνει κανείς από τά κελιά με τά όποια είναι ακόμη και σήμερα ένωμένη και από τό έξοχικό μέρος στο όποιο είναι χτισμένη, είναι πιθανό νά υπήρξε πράγματι μοναστήρι. 'Ας σημειωθεί ότι κατά τόν Κ α ρ α γ κ ο ύ ν η (δ.π., φ. 18) και ή Παναγία 'Ελεούσα «κατά την παράδοσιν έτιμάτο έπ' όνόματι τών 'Αγίων 'Αγγέλων, ήτο δέ όνομαστόν μοναστήριον».

2. Βλ. Κώδ. Μητρ. Καστ. ΕΒΕ 2751, φ. 73^ν: «περι του μοναστηρίου του αγίου νικολάου του κοστήτζη» και πιο κάτω «του αγίου νικολάου του κοστήκη», και φ. 79: «περι τό μονα[σ]τήριον του] αγίου μεγαλομαρτυρος δημητρίου».

3. Βλ. δ.π., αντίστοιχα φφ. 34^ν, 58^ν, 22^ν και 58 (μία από τις δύο πρώτες πρέπει νά ταυτίζεται με τη μεταγενέστερη ένορία Σερβιώτη). Σύμφωνα με τόν Κώδ. Μητρ. Καστ. ΕΒΕ 2753, κατά τό β' μισό του 17ου αϊ. οι ένορίες της πόλης είχαν πλέον παγωθεί όπως τις ξέρουμε σήμερα (πρβλ. σ. 300, ύποσημ. 2 έδω)· τήν ίδια έποχή πάντως (1661) ό 'Εβλιγιά Τσελεμπή αναφέρει 16 αντί για 11 χριστιανικές ένορίες στην Καστοριά (βλ. Β. Δ η μ η τ ρ ι ά δ η, δ.π., 168).

4. Βλ. Κώδ. Μητρ. Καστ. ΕΒΕ 2751, φ. 3^ν και σ. 324, ύποσημ. 5, 6, 7 και 3 έδω.

5. 'Από τό πρώτο σώζονται μόνο τά 19 τελευταία φύλλα και τό δεύτερο είναι και κολοβό.

κώδικα τοῦ α' μισοῦ ἢ τῶν μέσων τοῦ 14ου αἰ., καὶ ἓνα φύλλο τοῦ ἴδιου κώδικα ἐλεῦθερο (εἰκ. 2)· διαστάσεις σωζόμενες 28,5 × 20 cm (ἀρχικὲς 28,5 ×

Εἰκ. 2. Ἁγ. Θωμᾶς Μονζεβίκη.
Φύλλο χαρτῶν κώδικα ἔργων τοῦ Λουκιανῶν (14ος αἰ.).

ρ(ην): μάλκον:- ασλλ: 10÷ / Καὶ ἀπὸ τῆς σήμερον νὰ ἔχωμεν νὰ λαμβάνωμεν καὶ / εἰς τὸ ἐξῆς: / τὰ ἄνωθεν ἄσπρα ἐδόθησαν εἰς τὸν κύρ Δημητράκη / διὰ τὸν τέμπλον τῆς παναγίας:¹.

στ) πφ. 1 (ἀναπόδα): 1771: μαῖον: 11: ἔκαμα ἀρχήν. / διὰ τὰ 40: εἰς ὑ-
γείαν:-

ζ) πφ. 1^ν: Τῷ 1905. Μαῖον 12 ἡμέρα Πέμπτη ὥρα τετάρτη / μετὰ σφο-
δροῦ ἀέρος ἐπῆλθεν βροχή μετὰ χαλάζης μεγά / λης ὥσάν ἀγρὸν ἔσπασεν ἐκ
τῶν οἰκιῶν ἑλούς πολλὰς / καὶ τὰ κεραμῖδια τὰ κασάνια, κατέστρεψεν τὰ
δένδρα / τοὺς κήπους, ἀφάνισεν πολλὰ ἀπ[ε]τούμενα καὶ Ζῶα. / Οἰκονόμος
Πα(πα) Ναούμ.

Στὸ verso μικροῦ ὑπολείμματος (πάνω μέρος) δευτέρου παράφυλλου
ποὺ ἀποκόπηκε (η): ... / πολέμον [... (χ. 18ου αἰ.), ἅρα σ' αὐτὸ ὑπῆρχαν
πιθανότατα ἐνδιαφέρουσες ἱστορικὲς ἐνθυμήσεις.

Δ. Μηναῖο Ἀπριλίου, 1740 (ἁ.κ. 27/16).

α) σ. 2: ετουτος ὁ απριλιος ειναι της ελεουσας.

Ε. Πεντηκοστάριο, 1794 (ἁ.κ. 27/15).

α) πφ. 1^ν: αργος· και μεταμελος / προτα αρχηναη, ο προεστος. και στο δε-
ξην / και στο αριστερον. ηστερεις. αναφθον(ν)· τα κηρια· η λακη· παρόμοια
καὶ στὸ πφ. τέλ., μὲ χρονολογία (β): ετος 1826 απρηλην 10.

ΣΤ. Πεντηκοστάριο, ἀκέφ., β' μισοῦ 18ου αἰ. (ἁ.κ. 27/20).

α) πφ. ἀρχ.: Καστορία Τῇ 1877 Απριλίον 22 / Βασίλειος τύπον Συμιοθεν
ἐν τῇ ἡμέρᾳ κυριακῆς.

Ζ. Θεία Λειτουργία, 1859.

α) πφ. τέλ.^ν: Καὶ τό δε ξὺν τοῖς ἄλλοις ἐμοῦ ὑπάρ / χει κτήμα. Κων/νος
Ἱεροδιάκονος ἐκ / κόμης Σριάλεσι². 1869. 9βρίον 30· / Καστορία / ἐχιροτονήθη
δὲ ὑπὸ τοῦ Ἀρχιερέως / Ἀγίου Καστορίας Κον Κον Νικηφόρου.

Η. Θεία Λειτουργία, 1876.

α) πφ. τέλ.: 1914 / Ἰουνίου 22 / Ἐγινε Ἱ νέα / Κάταγραφῆ ὁ Ελε / Νικοῖ
[=ῆ Ἑλληνική].

Στὸ ναὸ σώζεται καὶ ἀντιμῆνσιο ἐκδόσεως 1830 (ὅμοιο μὲ αὐτὸ τῶν Ἀ-

1. Τὸ τέμπλο τῆς Παναγίας Μουζεβίκη (ποὺ ἀπὸ τὸν Τ σ α μ ῖ σ η, δ.π., 135, χρο-
νολογεῖται στὸ 17ο αἰ.) εἶναι ἀπὸ τὸ ἴδιο ἐργαστήριο ποὺ κατασκεύασε τὰ τέμπλα τῶν
Ἀγ. Ἀποστόλων Σερβιώτη (πρβλ. δ.π., 142) καὶ τοῦ μικροῦ ναοῦ τῆς μονῆς τοῦ Ἀγ.
Νικολάου στὸν περιφερικὸ δρόμο τῆς χερσονήσου, Δ. τῆς Μαυριώτισσας. Δὲν ἀπο-
κλείεται πάντως τὸ παραπάνω σημεῖωμα νὰ ἀναφέρεται στὸ μεταγενέστερο ἀνώτερο
τιμῆμα του (στὸ μέσον τοῦ ὁποίου γράφει: «ΝΑΟΝΜΙC ΓΕΩΡΓΙΟΝ»).

2. Ἴσως ἀντὶ τοῦ Ζράλτση (= σημερ. Ἀμπελόκηποι) ἢ τοῦ Σάλεσι (βλ. σ. 315,
ὑποσημ. 1).

γίων Τριών), καθιερωμένο από τον Νικηφόρο στις 24 Ἀπριλίου 1842, ἐνδὸς ἐξυλόγλυπτο στοῦ δεσποτικῷ θρόνῳ ἢ ἐπιγραφῇ: 1803 / δηὰ ἐξόδου / τοῦ δοῦλου τοῦ Θεοῦ· θεοχάρη. / τοῦ μακαρίτου ναοῦ.

10. Παναγία ("Αγ. Μηρᾶς)

Α. Τριῶδιο, 1778 (ἀ.κ. 30/5).

α) σ. 2: Καὶ τότε ξὺν τοῖς ἄλλοις τῆς ὑπερευλογημένης δεσποίνης ἡμῶν θεοτόκου / καὶ ἀειπαρθένου μαρίας ὑπάρχει. ,αφθ [= 1789] μαρτίου ιε: / εἰς μαχαλᾶν πατᾶ Κώστα, καὶ παρόμοιο στή σ. 556 (ἀπὸ τὸ χ. τοῦ οἰκονόμου Θωμᾶ).

Τὸ παραπάνω σημείωμα ἀναφέρεται στὴν Παναγία Μουζεβίκη¹. Βλέπουμε ὅτι ἡ ἐνορία Μουζεβίκη ὀνομάζεται ἐδῶ ἐναλλακτικὰ μαχαλὰς παπα-Κώστα, προφανῶς ἀπὸ τὸ ὄνομα τοῦ τότε ἐφημέριου². Ἦταν συνηθισμένο νὰ δίνει ὁ ἐκάστοτε παπὰς τὸ ὄνομά του στὴν ἐκκλησία ὅπου λειτουργοῦσε (π.χ. "Αγ. Νικόλαος τοῦ παπα-Πάκου, "Αγ. Νικόλαος τοῦ παπα-Κράχου κ.λ.), καὶ κάποτε αὐτὴ ἡ ὀνομασία τῆς ἐκκλησίας ἐπεκτείνονταν καὶ χαρακτήριζε ὁλόκληρη τὴν ἐνορία (π.χ. ἐνορία τοῦ "Αγ. Νικολάου τοῦ παπα-Νοβάκου)³. Τὸ ἴδιο ὅμως φαίνεται ὅτι συνέβαινε καὶ μὲ τοὺς ἐκάστοτε ἐπιτρόπους τῶν ἐκκλησιῶν, δηλ. κι αὐτοὶ συχνὰ ἔδιναν τὸ ὄνομά τους στὴν ἐκκλησία καὶ κατ' ἐπέκταση στὴν ἀντίστοιχη ἐνορία (π.χ. "Αγ. Γεώργιος τοῦ Νεπαχτίτη, ἐνορία τοῦ "Αγ. Νικολάου τοῦ Μπορμπότζου)⁴. Ἡ περίπτωση τοῦ "Αγ. Νικολάου τοῦ Σιλίκουφου εἶναι χαρακτηριστικὴ: ὁ Ἰωάννης Σιλίκουφος ὑπῆρξε προφανῶς ἐπίτροπος κάποιου ναοῦ τοῦ "Αγ. Νικολάου γιὰ πολλὰ χρόνια (τουλάχιστον ἀπὸ τὸ 1533)⁵, καὶ μετὰ τὸ θάνατό του ἀντικαταστάθηκε προσωρινὰ στὴν ἐπιτροπεία ὑπὸ τὴ γυναῖκα του, ποὺ πούλησε ἕνα ἀμπέλι τοῦ ναοῦ⁶, καὶ κατόπιν διαδοχικὰ ἀπὸ τὸν κυρ-Γιάννη τοῦ Βαριμέζη

1. Πρβλ. τὰ ἀνάλογα σημειώματα τοῦ οἰκονόμου Θωμᾶ 10Δα, 14Βα, 15Αα, 19Αβ καὶ 27Γα. Τὸ ἴδιο ἔτος (1789) τὴν ἐνορία τὴν πῆρε ὁ ἴδιος ὁ οἰκονόμος Θωμᾶς (βλ. ἀντίστοιχο ἀκτινογράφημα στὸν "Αγ. Νικόλαο τῆς Ἀρχόντισσας Θεολογίνας, σ. 329).

2. Πρβλ. τὸ σημείωμα 8Αα, ὅπου ὁ μαχαλὰς Τζωμάρι[α:] ὀνομάζεται συγχρόνως μαχαλὰς παπα-Κώστα.

3. Βλ. Κῶδ. Μητρ. Καστ. ΕΒΕ 2751, φ. 71, καὶ χφ. ΕΒΕ 2670, φ. 200^v.

4. Βλ. Κῶδ. Μητρ. Καστ. ΕΒΕ 2751, φ. 22^v.

5. Βλ. χφ. ΕΒΕ 2665, πφ. τέλ. («ἐτούτο τὸ τρίμηνη· ἦναι· τοῦ ἁγίου· Γαιόργῃου· του Ναίπαχτῆτι· οἱ ποὺ ἦναι πλησίον τὸν ἀὸν [= τὸν ναόν]· τοῦ βασιλαῖος· Σοτήρος· χῡ· κ'· μὶ ἔχιν [= ἔχειν] κεραῖαν [? χηρείαν = χρεῖαν ?] του ψάλην τοναὸν αφερῶθην· ις τὴν Παναγιά μου τιν Αἰλαιούσα (...)», χ. 16ου αἰ.· τὸ ὄνομα Νεπαχτίτης βλ. π.χ. στὸν Κῶδ. Μητρ. Καστ. ΕΒΕ 2753, σ. 53), καὶ Κῶδ. Μητρ. Καστ. ΕΒΕ 2751, φ. 58.

6. Βλ. ὁ.π., φ. 34^v.

7. Βλ. ὁ.π., φ. 67.

((ὀρίζομεν αὐτὸν) ἐπιτροπον καθολικόν· εἰς τὸν ναὸν τοῦ ἁγίου νικολάου τοῦ σιλήκουφου· τοῦ εἶναι ἐπιτροπος καὶ ἐπιτροπέβειν καὶ νηκοκίρεβην τὸν ναὸν εἰς τὸν ἅπαντα χρόνον τῆς ζωῆς αὐτοῦ· κάμνοντας καλὰ, 1543) καὶ τὸν Γκίνη τοῦ Σταγίση (1544)¹. σ' ὅλο αὐτὸ τὸ διάστημα ὁ ναὸς συνέχισε νὰ ἀποκαλεῖται «τοῦ Σιλίκουφου». Κόπως ἔτσι πρέπει νὰ πῆραν τὶς τελικὰς τοὺς ὀνομασίαις οἱ περισσότερες ἐνορίες τῆς πόλης: ὅταν τὰ ὀνόματα κάποιων ἱερέων (π.χ. παπα-Καρύδης)², ἐκκλησιαστικῶν ἀρχόντων (π.χ. Οἰκονόμος³, Ἐκκλησιάρχης), μοναχῶν (π.χ. Βαρλαάμ) ἢ ἐπιτρόπων (π.χ. Δραγωτᾶς, Σερβιώτης, Μουζεβίκης), ποὺ τὶς χαρακτήριζαν κάποτε προσωρινά, συνέχισαν νὰ χρησιμοποιοῦνται καὶ ὑπὸ τὶς ἐπόμενες γενεὲς καὶ καθιερώθηκαν ὡς μόνιμα. Οἱ ὑπόλοιπαις ἐνορίαις (Ἑλεούσας, Ἄγ. Ἀναργύρων, Ἑβραΐδας καὶ Ἄγ. Λουκά) πῆραν τὸ ὄνομα τῆς κύριας ἐκκλησίας τοὺς.

Β. Τριώδιο, ἀκέφ., πανομοιότυπο μὲ τὸ προηγούμενο (δηλ. τοῦ 1778), (ὁ.κ. 30/3).

α) πφ. τέλ.: 1854: *φεβρουαρίου: 24: ἀπὸθανεν ὁ πολίχρονος / τοῦ σκαπέδρα καί, μετὰ ἀπὸ δύο τροπάρια, (β): 1865: Φεβρουαρίου 17. / Νικόλαος μυχάλη / ὁ γράφας.*

Γ. Μηναῖο Αὐγούστου, ἀκέφ., 1781 (ὁ.κ. 30/8).

α) σ. 3: *εἴχεσθε ἀδελφοί, καὶ π(ατέ)ρες. ὑπὲρ ἑμοῦ οἰκονομον Κ(α)-στ(ο)ρ(ίας): θωμᾶ ἱερέος.*

Στὴν κολλημένη ὄψη τοῦ πφ. στάχ. τέλ. (β): *τιμιτζο [=Δημιτσος]⁴ κατζο (χ. α' μισοῦ 19ου αἰ.) καὶ (γ): 1848: ὁκτοβρίου: 4: ἀπὸθανεν ὁ γιῶργις παπά[ς].*

Σὲ σχισμένο πφ. ποὺ παρεμβάλλεται στὴν ἀρχὴ (δ): *γράφο διὰ τοῦ μακαρίτου ἱωάννου ὁποῦ σιχορέθικεν / μηλονά / στίλον 1851: αὐγούστου: 18, καὶ (ε): 1852: ἀπὸθανεν ἡ νοκαλένενα γερότισα: αὐγούστου 12.*

στ) πφ. στάχ. τέλ.: *Διὰ τοὺς μεταγενεστέρους / 1944 αὐγουστος 20. / ἐξο-ντοτικῇ ἀγορήβη / Σίτος κατ' ὅκαν 10.000.000 δραχ. / Λάδι 200.000.000 / Ζαχάρι 90.000.000 / Σαποῦνι 170.000.000 / Κρέας 30.000.000 / Ψάρια 15.000.000 / Ξίλα τὸ φορτίον 25.000.000 / Κάρβουνα κατ' ὅκαν 2.500.000 / [ὑπογραφή:] Δ. Τσέας.*

1. Βλ. δ.π., φφ. 66^ν καὶ 79.

2. Τὴν ὀνομασίαν «ἐνορία παπα-Καρύδης» ἀντὶ γιὰ «ἐνορία Καρύδης» βλ. στὸν Κώδ. Μητρ. Καστ. ΕΒΕ 2753, σ. 76, 98, καὶ στῆς Κ. Λ ο β έ ρ δ ο υ - Τ σ ι γ α ρ ί δ α, δ.π., 239, ὑποσημ. 3.

3. Ἡ ἐνορία Οἰκονόμου ἀναφέρεται καὶ ὡς «μαχαλάς τοῦ μεγάλου οἰκονόμου», βλ. Κώδ. Μητρ. Καστ. ΕΒΕ 2753, σ. 39.

4. Πρβλ. Π. Τ σ α μ ί σ η, δ.π., 45.

Δ. Μηναιο 'Οκτωβρίου, 1781 (β.κ. 30/7).

α) σ. 1: Και τότε της εκκλησίας Παναγία(ς): Μον^ςεβήκη της οδηγητριας, και του ιδιου (β): Δέομαι, αδελφοί, καί. Πατέρες, όσοι ποτ' αὐ κατεύξοιτε / τῷ κυρίῳ ἐν ταῖς ἱεραῖς τελεταῖς ὁμῶν μνησθήητε καὶ / [1/3 σειρᾶς] τοῦ ἀμαρτωλοῦ θωμᾶ ἱερέος τοῦ οἰκ(ονόμου):.

γ) σ. 3: μηδεὶς ἐκτείνει χεῖρα τὴν ἡραμένην: / βίβλω σεβαστῇ τοῦδε μινός οὐδόου / ὁ οἰκονόμος / Κ(α)στ(ο)ρ(ίας): θωμᾶς ἱερέυς: / ἐπὲρ οὗ / εὐχεσ[θε] / οὐδὲν μ[2-3] / τοῦ κ[2-3].

δ) πφ. στάχ. ἀρχ.: 1912. 8βρίου 14. / μεγάλη ἀκρίβγα. τὸ τηρῇ Γρ. 10. οὐρά [=-οὔρα] 4· τα / ἀνὰ 15. παράδες μή. χηρότερα τὰ ζῶα / τάλογα· 30 Γρ τὰ στεγνά τὰ γαιδουρία 16 / καρβονα· 32 παρὰ η (ὀκὰ) και δὲν [τάχης;].

Ε. Πεντηκοστάριο, ἀκέφ., β' μισοῦ 18ου αἱ. (ἀ.κ. 30/6).

α) πφ. στάχ. ἀρχ.: [ε]τουτω το πεντηκοσταρι ἦνε της εκκλησια— / ἔτοντο το πεντηκοσταρη ηνε της παναγιας / και οπιος να το παρη να ηνε αφορεσμενος / και κατηρασμενος απο τον θεον πετρα στα ποδαρια / κε πετρὲς στο κεφαλη του (χ. β' μισοῦ 18ου αἱ.).

ΣΤ. Μηναιο Δεκεμβρίου, ἀκέφ., τέλη 18ου αἱ. (ἀ.κ. 30/4).

α) πφ. στάχ. τέλ.: ἀναφέρονται τὰ δνόματα Βασίλειος Γεωργίου Σκαπέδα καὶ Ἀντωνίου Δ Δήμου, με ἡμερομηνία 6 Φεβρουαρίου 1891.

Ζ. Μηναιο Μαΐου, 1868.

α) πφ. τέλ.: Δημήτριος Τσέας / Ἱεροφάντης / Ἱεροῦ Ναοῦ ἁγίου Γεωργίου / ἀπὸ τοῦ 1938 / [ὑπογραφή:] Δ. Τσέας (τὸ ἴδιο σημεῖωμα ὑπάρχει καὶ σὲ ἀρκετὰ νεότερα βιβλία ἄλλων ναῶν). Στὸ Μηναιο παρεμβάλλεται χφ. τῶν ἀρχῶν τοῦ 20οῦ αἱ. με τὴν ἀκολουθία γιὰ τὴν ἀνακομιδὴ τοῦ λειψάνου τοῦ Αγ. Νικολάου (σελίδες 26).

Στὸ ναὸ σώζονται μερικά ἀκόμη νεότερα βιβλία καὶ τὸ γαλλικὸ Recueil des Remedes Faciles et Domestiques τῆς Madame Fouquet, τόμοι 2 δεμένοι μαζί, 8η ἐκδοση, Utrecht 1741 (χρονολογία ἐκδοσης τοῦ β' τόμου· ὁ α' εἶναι ἀκέφαλος). Ἐπίσης στὸ γυναικωνίτη βρέθηκε ἐντυπο ἡμιχρονολογημένο συγχωροχάρτι (εἰκ. 3), ὑπογραμμένο ἰδιογράφως ἀπὸ τὸν οἰκουμενικὸ πατριάρχη Ἀνθίμου τὸν Δ' κατὰ τὴν περίοδο τῆς δευτέρας πατριαρχίας του (1848-1852), καὶ συγκεκριμένα τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1852. Περιγραφή: πάνω ἡ παράσταση τῆς Δέησης καὶ ἀκολουθεῖ «Η ΜΕΤΡΙΟΤΗΣ ἡμῶν μετὰ τῶν συνευχομένων (...) τῶν ἀπ' αἰῶνος σοι εὐαρεστησάντων. Ἀμήν. ,αω [κενὸ] κατὰ Μῆνα [κενὸ]»· μονόφυλλο, 64×45,5 cm· τὸ κείμενο σὲ 35 σειρές, με μεγάλα κενὰ (μιάμισης σχεδὸν σειρᾶς) στὴν 6η-7η καὶ στὴν 25η-26η σειρά. Ἰδιόγραφες συμπληρώσεις: κάτω ἀπὸ τὴ Δέηση μονοκοντυλιὰ τοῦ πατριάρχη Ἀνθιμου Δ'· σειρά 1η: ἔχει σβηστεί τὸ 1/3 τῆς σειρᾶς, ποὺ ὀρθικά

ἦταν ἔντυπο, καὶ στὸ κενό, μετὰ τὸ «ἐν τῇ παρόντι» ἔχει συμπληρωθεῖ τοῦ
 τε Μακαριωτά(του) καὶ Λογιωτά(του) Π(ατ)ριάρχου τῶν Ἱεροσολύμων καὶ

Εἰκ. 3. Παναγία Μουζεβίτη. Ἔντυπο συγχωροχάρτι τοῦ οἰκουμενικοῦ
 πατριάρχου Ἀνθιμου Δ' (1852).

των περι Αὐτὴν· κενὸ πρῶτο· καὶ τὸν ἐν τῇ Ἐπαρχίᾳ Καστορίας προκεκοιμημένον δούλον τοῦ θεοῦ. Γεώργιον· κενὸ δεύτερο· τοῦ προκεκοιμημένου δούλου σου τούτου, Γεωργίου· ἡ ἡμερομηνία: «αὐγῶν»^ω κατὰ Μῆνα Ἀπριλίον:». Ὑπογράφουν ὁ Ἀνθιμος, ὁ πατριάρχης Ἱεροσολύμων Κύριλλος ὁ Β' καὶ ἄλλοι 8 ἀρχιερεῖς. Ἡ ἔκδοσις εἶναι ἀβιβλιογραφητῇ¹.

Τέλος στὸ ναὸ ὑπάρχουν 3 ἀπὸ τὶς 4 διακοσμητικὲς γωνίες χαμένης στάχωσης Εὐαγγελίου, ἀπὸ τὶς ὁποῖες αὐτὴ ποὺ βρισκόταν πάνω δεξιὰ ἔχει τὴν ἐπιγραφή: ΟΙ ΕΠΙΤΡΟΠΟΙ ΤΟΝ ΑΓΙΟΝ ΑΠΟΣΤΟΛΟΝ: Χ: Α: Κ: ΣΙ 1868 8/ΒΡΙΟΥ 26, ἐνῶ στὴν ἀριστερὴ πλευρὰ τῆς εἰσόδου καθὼς μπσίνουμε βρίσκειται τὸ ἀκτιδογράφημα: *μανο·ήλ· ἱερεὺς | ἐχρηστονήθηκα | ἐπὶ ετος 1720 | ὀκτωμβριου 8^ο.*

11. Ἁγ. Γεώργιος

Α. Ὁρολόγιο, 1868.

α) πφ. τέλ.ν: Ἀφιεροῦται.-/ὕπὸ τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Βασιλείου | εἰς τὸν Ναὸν τοῦ Ἁγίου Γεωργίου | εἰς θέσιν οἰκίας Στρέζον | Καστορία τῇ 28 Ὀκτωβρίου 1928.

Στὸ ναὸ ὑπάρχει ἀκατάγραφο Εὐαγγέλιο τοῦ 1818 καὶ διάφορα ἀκτιδογραφήματα στὶς κόγχες τῆς πρόθεσης καὶ τοῦ ἱεροῦ, καθὼς καὶ στὸ Α. ἄκρο τοῦ Β. τοίχου, μεταξὺ τῶν ὁποίων: *μανόλης ἱερεὺς ο | πηος ἤθελεν πάρι | το μαχαλὰ νὰ τὸν | μνημονέβη· ὀνόματα σὲ σειρὰ, ὅπως: κονζο, χρησομαλενα, πουςκα, Βεληκο κ.λ.* ἐπίσης: 1875 ΝΑΟΥΜ. ΙΕΡΕΩΣ, καὶ *Αρχιμανδρίτης | Β Λίτσας | 1918^α.*

12. Ἁγ. Νικόλαος τῆς Ἀρχόντισσας Θεολογίνας

Α. Εὐαγγέλιο, 1671 (ἀ.κ. 28/17).

Στὴ βελουδίνη στάχωση, ποὺ φαίνεται ὅτι ἦταν πλούσια διακοσμημένη καὶ στὶς δύο ὀψεις, ἔμεινε μόνο μικρὸ ἔλασμα μπροστὰ μὲ τὴν ἐπιγραφή:

1. Βλ. Φ. Ἡ λ ι ο ὕ, Συγχωροχάρτια, «Τὰ Ἱστορικά» 1 (1983) 35-84 καὶ 3(1985) 3-44· τὸ κείμενο, ποὺ ἔδω εἶναι συνταγμένο γιὰ ἕνα πρόσωπο, βλ. στοῦ Φ. Ἡ λ ι ο ὕ, ὁ.π., «Τὰ Ἱστορικά» 1 (1983) 66-69.

2. Πρβλ. Α. Ὁ ρ λ ἄ ν δ ο υ, ὁ.π., 160. Πρόκειται, ὅπως δείχνει καὶ ὁ γραφικὸς χαρακτήρας, γιὰ τὸν παπα-Μανόλη τοῦ σημειώματος 9Γα στὸν κοντινὸ Ἁγ. Θωμᾶ καὶ τῶν ἀντίστοιχων ἀκτιδογραφημάτων στοὺς ὑπόλοιπους δύο ναοὺς τῆς ἐνορίας Μουζεβίκη, τὸν Ἁγ. Γεώργιο καὶ τὸν Ἁγ. Νικόλαο τῆς Ἀρχόντισσας Θεολογίνας (βλ. παρακ.), ἀπὸ ὅπου γίνεται φανερό ὅτι τὸ 1720 ἔχει γραφεῖ κατὰ λάθος ἀντὶ τοῦ 1719 ἢ κάποιας ἀκόμη προγενέστερης χρονιᾶς.

3. Παρόμοια χαράγματα τοῦ οἰκονόμου καὶ κατόπιν ἀρχιμανδρίτη Β. Λίτσκα ὑπάρχουν στὰ ἱερὰ καὶ ἄλλων ναῶν, ὅπως στὴν Παναγία Μουζεβίκη, Παναγία Ἐβραΐδα, Ἁγ. Ἀναγύρους Γυμνασίου καὶ Παναγία Ἁγ. Ἀναγύρων.

†ΕΙC Κ(ΑΙ)ΡΟΝ; ΚΑΘΗΓ/ΟΥΜΕΝΟΥ; ΚΥΡ ΓΑΒΡΙΗΛ Κ(ΑΙ) CΚ/ΕΒΟΦΙΛΑ-
ΚΟC: ΚΥΡ ΓΕΡΒΑCΙΟΥ/ΑΠΡΙΑΙΟΥ; 1715¹.

α) σ. α': 1722: 'Ιουλίον α': | Τὸ παρὸν θεῖον καὶ ἱερὸν εὐαγγέλιον τὸ ἀ-
φιέρωσεν ἡ κυρία μπάκος σύζυγος τοῦ ἐντιμοτάτου | κυρίου μανόλη σερμπίνου,
εἰς τὴν ἱερὰν μονὴν τῆς ὑπεραγίας δεσπείνης ἡμῶν θ(εοτό)κου καὶ ἀειπαρ/
θένου μαρίας κειμένης εἰς τὸν μαχαλὰν βαρλαάμ, διὰ ψυχικὴν αὐτῆς καὶ τῶν
γονέων της σ(ωτη)ρίαν | καὶ τῶν τέκνων αὐτῆς ἀμὴν:²

β) πφ. 1: διὰ χειρὸς Πα(πά) χορήστου Καλεβιστιανός. | ἡ σημείωσις 1876
δμβρόν 11 | ἀφιέρωσεν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ἡ μαρία Κοτό | νυμφη 1 [(καὶ μι-
σό);] τακάμι 'Ιερὰ λευκὰ σατέτικα καὶ ἕναν | σέραν | "Ενας ἀέρας μεταξοτὸς
ὁ ἀνάστασις Χάρτα [=Χούρτα] | ἡ μαρία Κοτόνυμφη 2. σαντάνια καὶ ἕνα τα-
ψ³ καί, ἀπὸ τὸ ἴδιο χ., (γ): ἡ ἄνωθεν μαρία ἀφιέρωσεν διὰ τὴν ἀγίαν τρά-
πεζαν ἕν μεταξωτὸν / ὕφασμα διὰ στρώσιν. 1877. Μαρτίου. 25.

Στὸ Β. τοῖχο τοῦ νάρθηκα ὑπάρχει ἡ ἐξῆς σειρὰ ἀκιδιογραφημάτων⁴:
ο π(α)π(α) [κντζος επηρε το] μα[χαλα 1688]
παπα στρ[ατος επηρε] | το μαχαλα Ετος 1692
ο π(α)π(α) γεοργις | ἐπῆρεν τὸ μα | χαλα | ἐπη ετ[ους] 1699
ο δευτε<ρε>βον ο παπα μανολης ἐ | πῆρεν τον μαχαλα | Επη ετος 1719
| επηρα τον μα | χαλα γροση εκατον | πενήντα Ετος 1719 | οκτοβριου- 20.
1789 | ο οικονομος θομας | επη[ρε τον] μαχαλα
κ(υρι)ε ο θ(εο)ς μου επη σι ηλπησα.

1. Ἡ διακόσμηση τῆς στάχωσης, ἡ μόνον τὸ ἔλασμα, πρέπει νὰ μεταφέρθηκε ἀπὸ ἄλλο Εὐαγγέλιο, ἀφοῦ, σύμφωνα μὲ τὸ σημείωμα ποὺ ἀκολουθεῖ, ἡ ἀφιέρωση τοῦ Εὐαγγελίου στὴ μονὴ ἐγινε ἀργότερα, τὸ 1722.

2. Ἡ ἀναφερόμενη μονὴ εἶναι ἡ σημερινὴ Παναγία Τσιατσαπᾶ, ἡ μοναδικὴ ἐκ-
κλησία τῆς Παναγίας στὸ μαχαλὰ Βαρλαάμ, γιὰ τὴν ὁποία ὁ Κ α ρ α γ κ ο ὕ ν η ς γρά-
φει (δ.π., φ. 21): «Παρά τὸν ναὸν τοῦτον ὑπῆρχον κελία τῶν μοναζόντων, δ.π., 131).
σήμερον δὲν ὑπάρχουσιν». Ὑπὲρ αὐτοῦ συνηγορεῖ καὶ ἡ ἐντόπιση τοῦ ναοῦ στὴν ἄ-
κρῃ τῆς πόλης καὶ τὸ ὅτι στὴν κτητορικὴ του ἐπιγραφή (1613/14) φέρονται ὡς κύριοι
κτήτορες ὁ μοναχὸς Θεοφύλακτος καὶ οἱ μοναχὲς Ἀναστασία καὶ Διονυσία (βλ. Γ.
Χ ρ η σ τ ῖ δ η, δ.π., 169, Α. Ὁ ρ λ ἄ ν δ ο υ, δ.π., 170 καὶ Π. Τ σ α μ ῖ σ η, δ.π., 131).
Φαίνεται μάλιστα ὅτι ὁ ναὸς εἶχε δώσει τὸ ὄνομά του σ' ὀλόκληρην τὴν ἐνορία, βλ.
Κώδ. Μητρ. Καστ. ΕΒΕ 2753, σ. 38 (1679): «οἱ ἐκ τῆς ἐνορίας τῆς Παναγίας μου
βαρλαάμ» (βλ. καὶ προηγ., σ. 319 καὶ 325).

3. Καλεβιστιανός: ἀπὸ τὴν Καλέβιστα (σημερινὴ Καλὴ Βρύση)· τακάμι (τακίμι)
= σέτ· σατέτικα = ἀπὸ σατέν· σαντάνια = κηροπήγια.

4. Γιὰ τὶς συμπληρώσεις στὰ δύο πρῶτα, ποὺ σήμερα εἶναι κατὰ μεγάλο μέρος κα-
τεστραμμένα, βασίστηκα στὸν Ὁ ρ λ ἄ ν δ ο (δ.π., 159), ποὺ ἐπίσης δημοσιεύει καὶ τὸ
τέταρτο μὲ πολλὰς παραλήψεις.

Στή δὲ κόγχῃ τοῦ ἱεροῦ τὰ ἐξῆς: *μανόλης / ιερῆς ' [π]αρακαλῶ' νὰ / τὸν μνημονεῖ / ον 1719 / δηκεβριον-15, καὶ ΝΑΟΥΜ / ΙΕΡΕΩΣ / 1875*¹.

Ἑνορία Σερβίωτη

13. Ἀγ. 12 Ἀπόστολοι

A. Τυπικό, ἀκέφ., 1545 (ἀκατάγραφo).

α) φ. 7ο^ν τοῦ τετραδίου A: *Ἐτους 1730 μάρτην 20 ἔβαλα τὸν στήλο στὸν π(α)πα ἀργιο καὶ ἔστο εἰς ἐνθήμισιν πόσο καιρῶν νὰ / κάθετε καὶ το παζάρη ἦνε ἀπὸ α(σ)π(ρα) 06 - καὶ ἦν ἀπὸ χορίον βηθακούκι*². Ἀπὸ τὸ ἴδιο χ. τὰ ἐπόμενα σημειώματα:

β) φ. 8ο^ν τοῦ τετραδίου A: *το παρὸν τυπηκόν. υπάρχη τὸν εκκλησιόν. του μαχαλά. σερβιότη / Καὶ ἦτης αὐτό αποξενόση. ἔστο αφορησμένος. παρα π(α-τ)ρ(ῆς). ειοῦ καὶ αγίου. πν(εύματο)ς.*

γ) φ. 7ο^ν τοῦ τετραδίου A: *αρχήν. αγαθήν. τη ξενιτή. ποιοῦ: βίον. αγαθόν. κεινόν. βιον. λογήζον: -*

δύο κακόν. προκειμένον. το μὶ χείρον. βέλπιστον

ὥσπερ το ἔχθρον ζωογονήται. εν τη θαλάσι. οὔτω: καὶ μοναχός. εν τη ερίμω

*μέθησως ἐστίν, ο τριῶν. πίνον πλέον. κὰν μὴ μεθίση. υπερεβι - το μέτρον*³.

B. Παρακλητική, ἀκέφ., α' μισοῦ 17ου αἰ. (ἀκατάγραφη).

α) φ. στάχ. ἀρχ.: *ἦ αυτο το χαρτη ἦνε του παπα / γιανη καὶ οσιος το παρι να / ἦνε αφορεσμενος καὶ [κατη] / ραςμενος* (χ. 17ου-18ου αἰ.).

β) φ. στάχ. τέλ.: *κάτω ἀπὸ τὴ χρονολογία 1725, ἀγούστῳ 16 δνόματα, μεταξὺ τῶν ὁποίων σιρμεινος καὶ στογιάνος· στὸ ἴδιο φύλλο (γ):*

1726 σεπτεβριόν 13 / ἀπέθανεν ὁ σηδέρης αἰωνία του ἡ μνήμη

1727 ἀγούστου - 3 / ἀπέθανεν ὁ σκεμπετζῆς αἰωνία του ἡ μνήμη

1727 σεπτεβριόν - 29 / ἀπέθανεν ἡ παπαστάθινα αἰωνία ἡ μνήμη.

1. Τὸ ἴδιο ἀκτιδογράφημα καὶ στὸν Ἀγ. Γεώργιο Μουζεβίκη, βλ. προηγ. Πρόκειται ἴσως γιὰ τὸν οἰκονόμο παπα-Ναοὺμ ποὺ 30 χρόνια ἀργότερα ἔγραψε τὰ σημειώματα 3Aδ καὶ 9Γς.

2. Τὸ νόημα εἶναι νομίζω τὸ ἐξῆς: ὁ πατέρας τοῦ Στίλου, ποὺ γράφει καὶ τὴν ἐνθύμηση, ἔδωκε τὸ γιό του ὡς μαθητευόμενο στὸν παπα-Ἀργυρό ἀπὸ τὸ Βυθικούκι, μὲ συμφωνία 6 ἀσπρα (τὸ χρόνο:). Πρβλ. τὸ 4ο ἀπὸ τὰ σημειώματα τοῦ A. τοῖχου τῆς Παναγίας Τσιατσπαῖ, σ. 350 ἑδῶ.

3. Ἀνάλογα ρητὰ ὑπάρχουν στὸν Κώδ. Μητρ. Καστ. EBE 2753, φ. 3: «† δὺο φίλων κριτῆς μὴ ἀθήσο, εἰ δὲ μὴ, τῷ ληφθέντι ἔχθρὸς ἔση: / μὴ ἔχθερε ἐπὶ σὸν φίλον ἔνεκα μικρὰς ἁμαρτάδος, ἵνα μὴ σοὶ ἐργάση κακά:» (χ. 17ου αἰ.). Πρβλ. τὰ σημειώματα 3Γα καὶ 27Ba.

Γ. Μηναιο Αὐγούστου, ἀκέφ., 18ου αἱ¹.

α) πφ. στάχ. ἀρχ. (κολλημένη ὄψη): [Καὶ τόδε σὺν το]ῖς ἄλλοις πέφυ-
κεν ὃν, τῆς παναγίας καλουμένης [Ὶ' Ελεούσης καὶ] ὅστις τῶν ἐπὶ χθονῶν ἐρ-
χομένων ἀνδρῶν ἐπι / καταρατος [Ὶ]σεται, ὥσπερ ὁ Κᾶν, ὅστις ἀφαιρέσει τοῦ-
το. / γένοιτο. εἴη (χ. τελῶν 18ου αἱ.). ὑπάρχει μία ἀκόμη παραλλαγή τοῦ ση-
μειώματος ποῦ καταλήγει (β): νὰ ἔχει τὸν ἐπιτίμημον, καὶ ἡ ἐνθύμησις (γ):
1829 αὐγουστον : 4 : Ὶ ρουση επιγαν / και επιμικαν ης αντριανοπολην / και τα
λιπα που ακολουθισαν και τη καλο ηχε / γροσια η βοιζα: 40 : η φλοριτζα² :
γρ: 60 / τα δοσιματα βαρηα και η πολεμι αρχισαν / απο τους χηλιους: 1869
[=1769]³.

δ) πφ. στάχ. τέλ. (κολλημένη ὄψη): 1842 μαιον 1 / παπα ιωανις ιερεις
και επιμεριος / του μαχαλα γραφας το ιερον εβαργκε / λιον⁴ της παναγιας· κα-
λουμενις ελεουσας. / αμην αυην αμην (παρόμοιο σημεῖωμα τοῦ 1843 καὶ στὸ
πφ. στάχ. τέλ.) καὶ ἀπὸ τὸ ἴδιο χ. (ε): ελαβεν 1834⁵.

στ) πφ. στάχ. τέλ.: 1852 ἰουλιον 11 / ἐτοῦτο τὸ εὐαγγέλιον εἶναι τῆς Πα-
ναγίας ἔλεουσας / καὶ ὅποιοι τὸ πάρη να ἐχῇ τὴν Καταραν τῆς παναγίας / ε-
λεοῦσας.

Δ. Μηναιο Μαρτίου, 1760 (ἀκατάγραφον).

α) σ. 2: 1829: φεβρουαρίου 2: πάγοσεν η λῆμι στάθικαιν / μέρες: 10: κε
περπατισάμαι απον πάνον / Νάνος παπα Νικωλάον γράφας.

Ε. Παρακλητική, 1810 (ἀ.κ. 32/5).

α) πφ. 1: 1829 ὀκτοβρίου: 14 πέθανεν ἡ βλάχα / στον κορυβασί ἡ μαρία
1829 νοεμβρίου: 13 πέθανεν ὁ δῆμος μογοατζότης⁶

1830 μαρτίου: 2 πέθανεν ὁ δίαμαντης σπηρηδόνης

1853 ἰουναρίου: 20: πέθανεν ὁ αναστάσις σκαπέρδας· σ: ἡ συνέχεια (β):

Τοῦτο τὸ βιβλίον αφιερώθη ἐπὶ / τοῦ Γ Ν Μουστάκα (χ. τελῶν 19ου αἱ.).

Στὸ ναὸ σώζονται ἀκατάγραφα: τμήμα Μηναίου Σεπτεμβρίου τοῦ 16ου
αἱ., Μηναια Ἰανουαρίου (ἀκέφ.), Φεβρουαρίου καὶ Νοεμβρίου τοῦ 1760,

1. Εἶναι προφανῶς τὸ καταγραμμένο μὲ ἀ.κ. 32/2 ἀπὸ τὴν 11η Ἐφορ. Βυζ. Ἀρ-
χειοτήτων (βλ. Κ. Λοβέρδου - Τσιγαρίδα, ὁ.π., 246), τοῦ ἔτους 1729, ἀφοῦ
βρέθηκε μαζί μὲ τὰ ὑπόλοιπα καταγραμμένα ἀπὸ τὴν Ἐφορεῖα βιβλία· σήμε-
ραι μόνο τὸ τέλος τοῦ βιβλίου, ἐπειδὴ τὸ ὑπόλοιπο ἔχει καταφαγωθεῖ ἀπὸ ποντίκια.

2. Φλορίτσα = ἐκλεκτὴ ποικιλία σιταριοῦ.

3. Τὸ 1768 κηρύχθηκε ὁ Ρωσοτουρκικὸς πόλεμος. Ἀνάλογη ἐνθύμησις γιὰ τὴν
ἀκρίβεια τῆς ἐποχῆς, χαμένη σήμερα, βλ. στοῦ Γ. Χρηστίδη, ὁ.π., 344.

4. Ἐπομένως ἡ στάσιση, ὅπως φαίνεται καὶ ἀπὸ τὸ μεθεπόμενον σημεῖωμα, ἀνῆκε
ἀρχικὰ σὲ Εὐαγγέλιο.

5. Ἴσως μὲ τὴν ἐννοια «ὁ παπα-Ἰωάννης ἔλαβε τὸ μαχαλὰ τὸ 1834».

6. Μπογατζότης = ἀπὸ τὸ Βογατσικό.

Μηναίο Ἀπριλίου τοῦ 1761 καὶ Παρακλητικὴ, ἀκέφαλη καὶ κολοβή, τοῦ 18ου αἰ.¹. Ἐπίσης στάχωση, ὅπου ἔχει ἐπικολληθεῖ ἓνα φύλλο χαρτῶου μουσικοῦ χειρόγραφου τοῦ 14ου αἰ. (εἰκ. 4), διαστάσεων $29 \times 21,5$ cm· στὶς σειρὲς 11-13 τῆς φανερῆς ὄψης του, μὲ πολλὴ ξεθωριασμένο κόκκινο μελάνι: *Κυ(ριακή) μετὰ τὴν χ(ριστο)ῦ γέννησιν / μνήμ(ην) τῶν ἀγ(ίων) δικαίων ἰωσήφ τοῦ μνήστορος· δα(νί)δ / τοῦ βασιλέως· καὶ ἰακόβου, τοῦ ἀδελφοθέου (ἀκόμη ἓνα φύλλο τοῦ χφ. φαίνεται ὅτι ἀφαιρέθηκε ἀπὸ τὴν ἄλλη ἐσωτερικὴ ὄψη τῆς στάχωσης). Τέλος στάχωση τετραδίου (27×11 cm) μὲ τμήματα κατὰστιχου στὶς ἐσωτερικὲς τῆς ὄψης (πφ. στάχ. ἀρχ.: 1876 / τις μητροπόλεως ἔσοδα· μεταξὺ τῶν πηγῶν ἀναφέρεται: *τον προφίτον ἰλία το ιςναφιον γουναράδον*²) καὶ δύο ἔντυπες εἰκόνες (ἙΑγ. Νικόλαος-Βρεφοκρατούσα) τοῦ α' μισοῦ τοῦ 19ου αἰ.*

14. ἙΑγ. Ἰω. Θεολόγος

Α. Μηναίο Μοῖου, 1761 (ἀ.κ. 34/3).

α) πφ. 1: *Τῷ 1924 ενιαῦθα / ὁ Παπ(α) Σωτηριος ἀνέλαβεν / ἀντὶ τοῦ Παπ(α) Κων/τινου*, καὶ μὲ ἄλλο χ. (β): *Ὁ γράφας ταῦτα ἀσπάζεται τὸν ἀναγινώσκοντα*.

Β. Μηναίο Σεπτεμβρίου, 1784 (ἀ.κ. 34/2).

α) σ. 1: *καὶ τότε τῆς ἐκκλησίας ὁδηγητρίας καὶ λεγομένης / Μουζεβήκη: οἰκ(ονόμος): Κ(α)στ(ο)ρ(ί)ας): θωμᾶς ἱερέυς: 1790: Ἰουνίου*³.

β) πφ. στάχ. ἀρχ.: 1884. *τρία χόβια βάρεσεν / [χ]αλάζι στὰ ἀμπέλια, σοῦτζιστα / [σ]παχιλίκον σέτομα ὅπον δὲν / πήγαν στα ἀμπέλια διότι / [οὔ]τε φίλο ἄφισεν οὔτε βέργα / τὸ χαλάζι πρῶτο, στὸ ἀνθι / [δε]ύτερο ἀγκουρίδα τριτό 15 αἰουῦσ / του τότες τὰ ῥίμαξεν*⁴.

Γ. Πεντηκοστάριο, 1837 (ἀκατάγραφο).

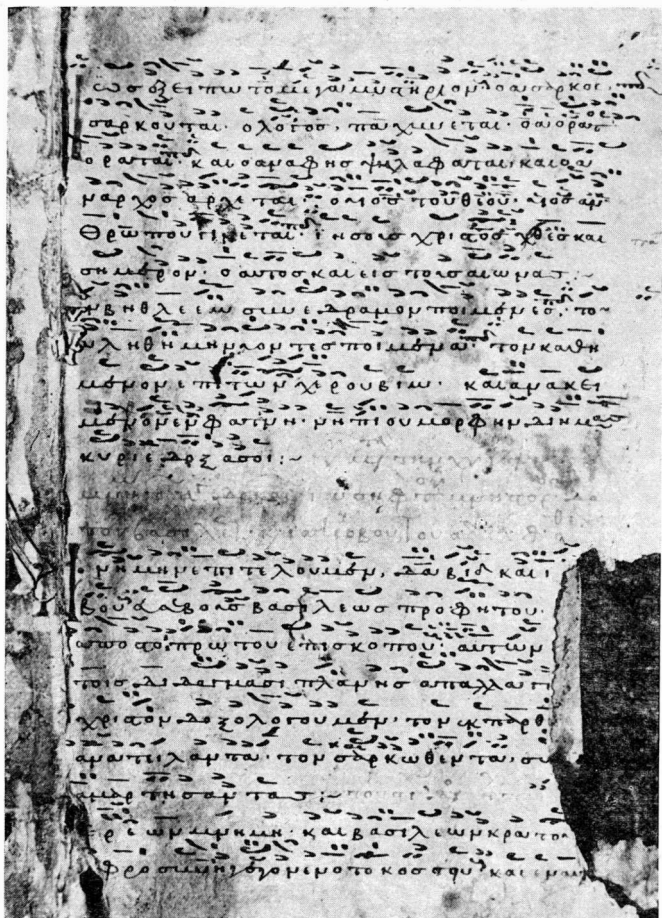
α) πφ. στάχ. ἀρχ. (ἀνάποδα): *Δημητρίου τοῦ μόπουλου [=Τομόπουλου ἢ Θωμόπουλου] (χ. 19ου αἰ.)*.

1. Τὸ ἀκέφαλο Εὐαγγέλιο τοῦ ναοῦ μὲ ἀ.κ. 32/1 χρονολογεῖ ἐσφαλμένα ἢ Λοβέρδου - Τσιγαρίδα (δ.π., 240 καὶ 251) στὸ 18ο αἰ.· αὐτὸ ὅμως εἶναι πανομοιότυπο (καὶ μὲ τὸ ἴδιο βιβλιογραφικὸ σημεῖωμα στὸ τέλος) μὲ ἐκεῖνο τοῦ ἙΑγ. Νικολάου Πετρίτη (ἀ.κ. 38/6), δηλ. τοῦ 1590.

2. Ὁ Προφήτης Ἥλιος τιμᾷται ὡς προστάτης τῶν γουναράδων.

3. Τὸ πρῶτο μισὸ τοῦ σημειώματος δημοσιεύει καὶ ὁ Τσαμίσης (δ.π., 135).

4. Χόβια=φορές· Σούτσιστα: τοπωνύμιο Β. τῆς Καστοριάς, στὴ σημερινὴ παράκαμψη τοῦ περιφερικοῦ δρόμου τῆς λίμνης πρὸς τὸν Ἀπόσκεπο (στὸν Κῶδ. Μητρ. Καστ. ΕΒΕ 2751, φφ. 4^ν, 45, 66, 68^ν, ὀνομάζεται «σουσιτζα» καὶ στὸν Κῶδ. Μητρ. Καστ. ΕΒΕ 2752, φ. 17, «σουσιτζα»)· Σπαχιλούκι: τοπωνύμιο στὴν πλαγιά ἀπέναντι ἀπὸ τὸν Ἀπόσκεπο, πάνω ἀπὸ τὴ Σούτσιστα· Σέτομα: σημερινὸ Κεφαλάρει.

Εἰκ. 4. "Αγ. Ἀπόστολοι Σεβιῶτη.
Φύλλο χαρτῶν μουσικοῦ χειρόγραφου (14ος αἰ.).

Δ. Ἀγιασματάριο, ἀκέφ., 19ου αἱ.

α) πφ. στάχ. τέλ. (ἀνάποδα): *ἀνγουρή κε κονκία / κε φαγίς κὲ γαλας / κε ἐγὼ που ἐγραπσα, καὶ (β): ἀργιοσύλας (χ. 19ου αἱ.).*

Στὸ ναὸ ὑπάρχει ἀκατάγραφον ἀκέφαλον Ὁρολόγιον τοῦ α' μισοῦ τοῦ 19ου αἱ. καὶ φθαρμένο ἀντιμήσιο τοῦ 1858. Ἀκόμη τετράδιο διαστάσεων 16×9,5 cm, πφ. 41· φ. 1: *Κατάλογος τῶν Καίκει / μμμένων τῆς ἐνορίας μου*· στά φφ. 1^ν-41 κατάλογος τῶν ἐνοριτῶν κατὰ οἰκογένειες· φ. 41^ν: *Καστορία τῇ 7 / φεβρουαρίου 1926 / ὁ ἐφημέριος Παπ(α) Σωτή / ριος Λιάκος*· μετοξὺ τῶν φφ. 4-5 λείπει 1 φ.

15. Παναγία Ρασιώτισσα (ἢ Βλαχέρνα)

Α. Μηναῖο Μαῖου, 1783 (ἀκατάγραφον).

α) σ. 1: τὸ σημείωμα 14Βα καὶ (β) σ. 3: σημείωμα παρόμοιο μὲ τὸ 10Δβ, τοῦ 1790.

γ) πφ. στάχ. ἀρχ.: *Γεώργιος Ν. Μουστάκα 1897 Μαῖου 19*, καὶ (δ): *Γεώργιος Ν. Μήτρον 1899 / Μαῖον τῇ 9*, καὶ (ε): *Γεώργιος Παπαδημητρίου / ἔτος 1916*, καὶ (στ): *Ἀναστάσιος Γεωρ. Παπα / Σιδέρης ἐτος 1917*.

ζ) πφ. στάχ. τέλ.: *Γεώργιος. Κ Πασχάλης ἔτος 1918*, καὶ (η): *Γεώργιος Θεμ. Πα(πα)γεωργίου / 1918*.

Β. Εὐαγγέλιο, 1785 (ἀκατάγραφον)¹.

α) σ. 48 τοῦ Εὐαγγελιστρίου: *Λέομαι, ὅσοι ἐντεύξονται ταύτῃ τῇ ἱερᾷ βίβλῳ ἀναγινώσκοντες, πρὸς τῇ / ἱερᾷ μνήμῃ τῆς ἀναξιοτήτός μου, μὴ κατάστικτος, ἀπὸ καιροῦ πληρώσεως, καὶ / ἔμπλεως μολυνσμοῦ, ὥσανεὶ ἀνίπτοις χεροὶ χραίνοντες. 1789: ὁ οἰκονόμος / θωμᾶς ἱερέυς.*

β) πφ. 2^ν: *νικόλαος ἱερεὺς / 1807 / ηρθα ἡς την / παναγια / ενημεριος / δεκεμβρίου / : ὁ καὶ παρομοίως στὴ σ. 48 τοῦ Εὐαγγελιστρίου. Ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ παπα-Νικόλαου καὶ οἱ ἐπόμενες 4 ἐνθυμήσεις:*

γ) πφ. 2: *απο γεναριου· προτη / 1808 χημονας· ακατάπανστα / η λήμνη πάγασε φεβρουαριου: 15 / χιόνη τεσερις πιθαμες / εος της δεκαωχτο μαρτιου.*

δ) πφ. 3: *1812 μαηον: 14 εχηνισεν.*

ε) πφ. 2^ν: *1812 μαηον 17 ακουλονθισε σισμος: μεγαλος· επεσαν / τζαμνα οτζακια σπιτια [επεσαν;] / ο κοσμος εφταν απο τα σπιτια τους / πι(ραν) τα βοννα· στες στρατες ξeni χτιζαν / με τζατιρια. εκρατισε τρις μινες / ημερες [33;]*

1. Τὸ Εὐαγγέλιο, μὲ βαριά ἀσημένια ἐπένδυση, παλιότερα βρισκόταν στὸν Ἅγ. Θωμᾶ, ἀφοῦ ἀπὸ ἐκεῖ ἀντέγραψε ὁ Τ σ α μ ῖ σ η ς (δ.π., 146) τὶς ἐνθυμήσεις (ε) καὶ (στ) ποὺ ἀκολουθοῦν (τὴν πρώτη μὲ ἑλλείψεις). Πιὸ πρόσφατα ἀνῆκε στὸν ἐνοριακὸ ναὸ τοῦ Ἁγ. Γεωργίου, ὅπως εἶναι σημειωμένο στὴ ράχη του.

μινες τρεις, καὶ (στ): 1814 / τον αυγουστο ακολουθισεν η πα / νουκλα στιν καστορια¹.

ζ) πφ. 2: 1832 / παγοσιν η λι / [μνη απο] δεκεβρι / [ου 1-2] εος φεβρου / αριου 18. / παγοσιν.

Γ. Μηναιό Νοεμβρίου, 1788 (ἀκατάγραφο).

α) σ. 260: 1853: νοεμβριου: 18 ἀπόθανεν ὁ διμήτρις ζουτζάντζες.

Δ. Τριώδιο, 1805 (ἀκατάγραφο).

α) πφ. στάχ. ἀρχ.: 1900 Θωμᾶ Ἱερέως / Μαγγυλα² № 33.

Ε. Μηναιό Ἰανουαρίου, 1869.

α) πφ. ἀρχ.ν: Ὑπὸ χειρὸς Κωνσταντίνος Ν. Σαράφης. / τῆς 1870 Μαΐου 20.

Ἀκόμη στὸ ναὸ ὑπάρχουν ἀκατάγραφα Μηναιᾶ Σεπτεμβρίου καὶ Ὀκτωβρίου τοῦ 1760 καὶ ἀέφαλο Πεντηκοστάριο τοῦ 18ου αἰ., μαζὶ μὲ πολλὰ βιβλία τοῦ β' μισοῦ τοῦ 19ου αἰ.

Ἑνορία Ἐλεούσας

16. Παναγία Ἐλεούσα

Α. Μηναιό Ἰουλίου, 16ου αἰ. (ἀκατάγραφο· σώζονται μόνο τὰ τριάδια β, γ, δ, ε καὶ ζ).

α) φ. ζι: αυτω τω βυβλιω ἦνε του αγιου μεγαλομαρτηρος γεοργιου³ (χ. 16ου-α' μισοῦ 17ου αἰ.).

Β. Μηναιό Ἰανουαρίου, 1732 (ἀ.κ. 25/13).

α) πφ. τέλ.ν: 1833 ιανουαριου. 9. ηταν η λιμνη παγομε<νη> πολη / και απο την εξο σκαλα με ταλογα η παζαργιοτες ησια δια το μαβροβο / παγεναν <την> δευτερα και αμαξια με γενημα φορτομενα με / τα βοδια απο τα τζιφλικια εμπεναν μεσ απο τον μπαγο / της μεσαδος. Αθανασις πετρον γραφας⁴, καὶ (β):

1. Ἡ ἐπιδημία ἀνάγκασε ἀρκετοὺς Καστοριανοὺς νὰ ἀφήσουν «τὸ κάστρο» καὶ νὰ καταφύγουν στὰ χωριά (βλ. ἐνθύμησις Σεπτεμβρίου 1814 στὸ Εὐαγγέλιο τοῦ Ἀγ. Νικολάου στὸ Τσιρίλοβο, Π. Τσ α μ ῖ σ η, ὁ.π., 157). Στὴ Θεσσαλία ἡ πανοῦκλα ἄρχισε τὸ 1813 («1813 πανοῦκλα εἰς τὸν Τούρναβον. ἀπέθαναν ἄνθρωποι χιλιάδες 8600. πανοῦκλα εἰς τὴν Ἱλρίσαν· πανοῦκλα εἰς τὰ τρίκκαλα») καὶ συνεχίστηκε τὸ 1814 («1814 ἀπέθαναν ἄνθρωποι 777 ἀπὸ τὴν πανοῦκλαν εἰς τὰ τρίκκαλα τεῦρκοι καὶ χριστιανοί»), βλ. Ε. Χ α τ ζ η α λ ε ξ ἄ ν δ ρ ο υ, Ἐνθυμήσεις τοῦ 1798-1816, «Μακεδονικά» 1 (1940) 512, ἐνθυμ. 21 καὶ 24.

2. Μαγγίλα: σημερινὸ Ἄνω Περιβόλι.

3. Ἴσως πρόκειται γιὰ τὸν κοντινὸ Ἀγ. Γεώργιο τῆς Πολιτείας.

4. Δημοσιεύεται μὲ πολλὰς αἰθαιρεσίες καὶ μὲ λανθασμένη χρονολογία ἀπὸ τὸν Τσ α μ ῖ σ η (ὁ.π., 177). Αὐτὴν καὶ τὴν ἐπόμενη ἐνθύμησις φαίνεται νὰ ἔχει ὑπόψην τοῦ καὶ ὁ Ι. Μ π α κ ἄ λ η ς (ὁ.π., 32). Οἱ δύο σκάλες τῆς Καστοριάς ἦταν στὴ μὲν Ν. πλευ-

Εἰς τοὺς 1848 ἐπάγωσεν ἡ λίμνη δύο πηθαμὲς / καὶ ἐπάνω ἀπερνούσαν ἀμάξια
 Ἀγρούστον 15¹ / καὶ εἰς τοὺς 1849. ἐγένετο ἕνας πηγμὸς / καὶ ἐπνίκεν ὁ Ναού-
 μης Τάτιαρη² / ὁ Παῦλος Παναγιωδόρου καὶ ὁ ἀδελφὸς του / ὁ Κωνσταντίνου
 / καὶ ὁ Κοκορθάκος καὶ τοὺ Μηχάλη / τοὺ [1] Σαμαρὰ τὸ παιδὶ / 1849 Σωτή-
 ριος Δημητρίου / Παπᾶ Ναουμ.

γ) σ. 2: Αὐτὸ τὸ Μυνέο ὑπάρχει τῆς Παναγείας / Ἀλεούσας καὶ ὅποιος
 τὸ πάρη νὰ εἶναι ἀφορεσμένος / καὶ νὰ ἔχη τὴν κατάρα τῆς ἀλεούσας / 1849
 Σωτήριος Δημητρίου / Παπᾶ Ναουμ. / εἰς Καστοριάν— / Καὶ εἰς τοὺς 1849
 ἔγεινε / πυρκαϊὰ εἰς τοὺ Σαῖνπεῖ τὰ κονάκια.

δ) σ. 46: ἐγὼ ο / γιοργι / βλαχο / δειαβα / σεν ἔδο (χ. α' μισοῦ 19ου αἱ.).

ε) σ. 2: Καστορία / τὸ 1992 [=1922] ἐπάγωσε ἡ λίμνη τῆς Κα(στορίας)
 καὶ / ἐπνήγικε ἕνα αὐτοκίνητο ἡ λίμνη / ἐπάγωσε μία πεθαμὴ.

Γ. Ἀπόστολος, ἀκέφ., 18ου αἱ. (ἀ.κ. 25/12).

α) σ. 206: ἔτεοτος ὁ ἀποστολος ἦνε τοῦ κωσταντήνου γιορρη καὶ ο-
 πηος / να τον παρι να νε αφορεσμενος καὶ καταραμενος καὶ ασιχορητος μετα
 θανατον / ἄλητη πετρα στω καίφαλη του καὶ αλη στα ποδαρια του ἀμην / ἀμην
 ἀμην.

β) σ. 164: γιενακι / παπα / κοσταν / τινε (χέρια α' μισοῦ 19ου αἱ.).

Δ. Μηναῖο Νοεμβρίου, 1843 (ὑκατάγραφο).

α) πφ. τέλ. 2: ἀπολυτίκιο τῶν Ἀγ. Μαρτύρων Ἀκεψιμᾶ, Ἰωσήφ καὶ
 Ἀθβαλᾶ, καὶ κατόπιν: Τοῦτο τὸ τροπάριον συνετέθη παρὰ τοῦ ταπεινοῦ δι-
 δασκάλου / τῆς τοῦ Πόρου Σχολῆς Ἰωάννου Δραγάτη τοῦ καταγομένου /
 ἐκ μιᾶς τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου πελάγους «Σίφρος» καλον / μένης· τὸ κατὰ
 δύναμιν χάριν τῆς πρὸς τοὺς ἄ / νο Ἀγίους εὐλαβείας. / Ἐν Πόρῳ τῇ 2 Νο-
 εμβρίου 1848 / ὁ Διδάσκαλος / Ἰωάννης Δραγάτης· με ἄλλο χ. στο πφ. τέλ.
 1^ο παρόμοιο σημεῖωμα (με ἀπολυτίκιο τοῦ Ἀγ. Ἀμφιλοχίας Ἐπισκόπου Ἰ-
 ωάννου) ποὺ καταλήγει (β): Διὰ χειρὸς [1 λ.δ.] Ἱερ<ο>μονάχου / Τῇ Νοεμ-
 βρίῳ 23 1898.

ρὰ στὴ σημερινὴ θέση Σταυρός, στὴ δὲ Β. στὴν προβλήτα κοντὰ στὰ Ψαράδικα. Τὸ
 παζάρι τῆς πόλης γινόταν κάθε Δευτέρα μέχρι πρόσφατα (ἐνῶ τὸ παζάρι τῆς Χρούπι-
 στας—σημερ. Ἄργους Ὁρεστικοῦ—γινόταν ἀπὸ τὸ 1836 κάθε Τρίτη: «(1836) ὅσοι ἐστά-
 θησαν αἵτιοι καὶ ἐμετέβαλαν τὸ παζάρι τῆς Χρούπιστας ὅπου ἐγίναιτο κυριακὴν καὶ
 τὸ ἔκαμαν τρίτην αἰωνία ἡ μνήμη των:—», βλ. Κώδ. Μητρ. Καστ. ΕΒΕ 2754, φ. 18^ο).

1. Στις 15 Αὐγούστου (τοῦ 1849) πρέπει νὰ ὑποθέσουμε ὅτι γράφτηκε ἡ ἐνθόμη-
 ση, καὶ ὅχι ὅτι τότε πάγωσε ἡ λίμνη.

2. Γιὰ τὸν Ναοῦμη Τάτιαρη καὶ τὸ κολυμβητικὸ παιχνίδι ποὺ ἔξει τὸ ὄνομά του
 βλ. Α. Σ α χ ι ν η, Τὸ ἀρχοντικὸ τοῦ Νεράντζη Ἀϊβάζη, Καστοριά 1977, 29-30.

Ε. Ἀπόστολος, ἀκέφ., β' μισοῦ 19ου αἱ.

α) πφ. 1: 1869 Σεπτεμβρίου 22 ἡμερα δευτερα το π [2 λ. δ.] / ζωντοβολον.

Στὸ ναὸ ἐξάλλου ὑπάρχει ἀκέφαλο γαλλικὸ βιβλίον ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας τοῦ 19ου αἱ. (πφ. στάχ. ἀρχ.: *Renée Modiano*) καὶ τετράδιο μὲ κατάλογο ἐνοριτῶν, διαστάσεων 23,5×15,5 cm, φφ. 12' φ. 2: Τὰ Ὀνόματα τὰν Αποθανόντα τῆς Ενορίας / Ελεουσας· στά φφ. 2^ν-9^ν τὰ ὀνόματα τῶν ἐνοριτῶν (68 οἰκογένειες)· φ. 10: 1892 Οκτομβρίου 12 με Επαράδοσαν τὰ Ἀγια / λυφανα τοῦ Τιμίου ἐνδόξου προδ<ρ>όμου Σιμιονό / τῆς ἔκκουπές τοῦ καθενός· ἀκολουθοῦν οἱ προσφορὲς (φφ. 10-10^ν)· φ. 11: 1887 Σιμιονο τῆς Παράκλισες όπου / εχο τοῦ Μαχαλα τοῦ καθέ ενος κέ πότε αρχίζο / κέ Πόσα γρόσια ξικοπι έχο τοῦ καθέ ενός (μέχρι τὸ φ. 12)· φ. 12^ν (ἀνάποδα): ἐχυροτονήθικα εἰς τοὺς 1887 Μαῖον 23 / Τεϋτέριον Ὀνοματα τοῦ Μαχαλα / μου Ἑλεούσις Ζωντανὰ κε Ἀποθαμένα— / Ζωντανὰ Ὀνόματα τοῦ Μαχαλᾶ (ἀκολουθοῦν 5 ὀνόματα)· φ. 1-1^ν ἄγραφο. Ἐπίσης ὑπάρχει ξύλινη στάχωση πάχους 1,5 cm ἀνὰ φύλλο, ποὺ στὴ μιὰ ἐσωτερικὴ τῆς ὡς εἶναι κολλημένη χαρτί ὅπου: ετος ̅ς̅ ̅λ̅ ̅γ̅ ̅ς̅' [=1487 / 88 μ.Χ.]. Τέλος στὴ βάση ὑπὸ τὰ μανουάλια τοῦ ναοῦ ἡ ἐπιγραφή: ΓΕΟΡΓΗΣ· ΜΗΧ / ΑΗΛ· ΤΖΗΦΝΑ· ΠΗΤΡΟ / ΠΟΣ· / ΜΑΡΤΙΥΟ. / 12. / 1867.

17. Ἀγ. Γεώργιος (σημερινὸς ἐνοριακός)

Α. Εὐαγγέλιο, 1588 (ἀ.κ. 55/6)¹.

α) σ. συνβ': *ἔευλογητος ἡ ο θεος σήσην το παναγηο και ζοοσηο πνευ /*

1. Βιβλιογραφεῖται ἐντελῶς ἀλλοιωμένα ἀπὸ τὴ Λοβέρδου-Τσιγαρίδα (δ.π., 247): οἱ τρεῖς πρώτες σειρὲς τῆς βιβλιογράφησής της («Τὸ παρὸν βιβλίον(...) Που-νιαλέτου») δὲν ὑπάρχουν οὔτε στὴν προμετωπίδα οὔτε κάπου ἄλλου στὸ βιβλίον (πρόκειται ἀκριβῶς γιὰ τὸ βιβλιογραφικὸ σημεῖωμα στὸ τέλος τῶν Εὐαγγελίων τοῦ 1590 στὸν Ἀγ. Νικόλαο Πετρίτη (ἀ.κ. 38/6) καὶ στοὺς Ἀγ. Ἀποστόλους Σερβιώτη, πρβλ. σ. 332, ὑποσημ. 1 ἐδῶ), ἐνῶ τὸ συσταχθέν Εὐαγγελιστάριο ἔχει 14 καὶ ὄχι 11 φύλλα· ἡ λανθασμένη βιβλιογράφηση τοῦ Εὐαγγελίου περιλαμβάνεται στοῦ Θ. Παπαδόπουλου, Ἑλληνικὴ βιβλιογραφία (1466 ci-1800), τ. Α', Ἀθῆναι 1984, 459 (ἀρ. 6092) καὶ 503, ἐνῶ αὐτὸ ταυτίζεται μὲ τὸ ὑπ' ἀρ. 1117 τοῦ ἴδιου ἔργου (βλ. δ.π., 85, 503). Ὁ Χρηστίδης (δ.π., 343) εἶδε τὸ Εὐαγγέλιον στὸν κοντινὸ Ἀγ. Ἀθανάσιο (ἐνορίας Ἀγ. Ἀναργύρων) ὅπου, σύμφωνα μὲ τὸ σημεῖωμα ποὺ ἀκολουθεῖ, περιτλήθη ἀπὸ κάποιον ναὸ τῆς Παναγίας, ὅπου ἀνῆκε ἀρχικά· ὁ ναὸς αὐτὸς μπορούμε νὰ υποθέσουμε ὅτι ἦταν ἡ διπλανὴ στὸν Ἀγ. Ἀθανάσιο Παναγία Ἀγ. Ἀναργύρων, ποὺ ὑπῆρχε καὶ πρὶν ἀπὸ τὸν ἀνακαίνισμό της τοῦ 1634, ὅπως ἀποδεικνύουν οἱ τοιχογραφίαι τοῦ 15ου αἱ. ποὺ καλύπτουν τὸν Α. τῆς τοῖχο, ἡ ἢ ἐπίσης κοντινὴ Παναγία Φανερωμένη. Τέλος, ὡς σημειώθει ὅτι ἡ Λοβέρδου-Τσιγαρίδα (δ.π., 242) ἀναφέρει κατὰ λάθος ὡς σωζόμενα στὸ ναὸ καὶ δύο Εὐαγγέλια τῶν ἐτῶν 1737 καὶ 1793 (χωρὶς ὁμῶς νὰ τὰ περιλαμβάνει στὸν κατάλογο τῆς σ. 246, δ.π.), προφανῶς παρασυρμένη ἀπὸ τὰ Εὐαγγέλια τοῦ

ματη και νην κε αγη κε ησ τεσ εονας τόν εονόν αμην / ετουτο το εβανκεληο ηνε του κοσταντηνου του δημητρη του / μπαλιζου του ηηγου κε η της το ευαλη απο το χεξη μου και από / το ναγο της δεσπηνης ημον θεοτοκου κε αγηπαρθε- νου μαρhas / να το εχη δια δηκον εν ημερα κρησεος κε να εχη την καταρα κε / τον αφορεσμον τον τριακοσηον θεοφο<ρον> πατερον κε την πα / ναγια δηα [1/3 σειράς] ν εν ημερα της κρησεος αμην :¹ (χ. 17ου αϊ.· μέρος τοῦ σημει- ώματος καὶ στὴ σ. γ').

B. Εὐαγγέλιο, 1776 (ἀ.κ. 55/11).

α) πφ. 2^ν: 1781 ἀβγοῦσουτ 19 / ῥέφανερῶθισαν τα ρουφέτηα / πρώτον τον φομάδον- / τον μπακάληδον- / τον ζαρβζατζήδον- / τὸν μπαχτζεβάνιδον- / ἀ- μπατζήδον / γουναράδον- / καὶ ὅλον τὸν διλωγιμένον· ρουφετήδον- / ῥσάββα - ιω(άννης) - αντριά - μπαλάσα - / κοσταντήνου -².

Γ. Παρακλητική, 1810 (ἀκατάγραφη).

α) πφ. στάχ. τέλ.: 1943. Νοέμβριος 8. / μεγάλη ἀκρίβεια / Στάρι κατ' ὀκάν δραχ. 7.000 / Λάδι 114.000 / Βούτιρον 200.000 / ἄλας 10.000 / Κρέας 25.000 / Κάρβουνα 1500 / ξύλα τὸ φορτίον 25.000, καὶ (β): 1943. Νοέμβριος 28— / ἀπότομος ὑπερτήμισις τῶν εἰδῶν / Στάρι κατ' ὀκάν δραχ. 25.000 / Λάδι 214.000 / Βούτιρον 400.000 / ἄλλας 15.000 / Κρέας 40.000 / Κάρβουνα 2000 / ξύλα τὸ φορτίον 30.000, καὶ (γ): 1944 Μάρτιος / ἀπελπιστική ἀκρίβεια— / Στάρι κατ' ὀκάν δραχ. 150.000 / Λάδι 1.800.000 / ἄλλας 100.000 / Κρέας 400.000 / Κάρβουνα 15.000 / ξύλα τὸ φορτίον 150.000.

δ) σ. 424: 1944 Μάιος. / ἀνυπόφορος ἀκρόβεια / Στάρι κατ' ὀκάν δραχ. 600.000 / Λάδι 8.000.000 / ἄλας 500.000 / Κρέας 2.000.000 / ξύλα τὸ φορτίον 1.000.000, καὶ (ε): 1944 Ἰουνίος / Στάρι κατ' ὀκάν 1.000.000 / Λάδι 12.000.000.

στ) πφ. στάχ. ἀρχ.: 23 Ἰουλίου 1944 / ἄνευ προηγουμένου ἀπελπιστική ἀκρίβεια / Στάρι κατ' ὀκάν 4.000.000 / λάδι 70.000.000 / Κάρβουνα 1.000.000

μητροπολιτικοῦ ναοῦ μετὶ τίς παραπάνω χρονολογίες ἐκδοσης, ποὺ τὰ παραθέτει ἀμέ- σως κατόπιν (δ.π., 243).

1. Τὸ σημεῖωμα φανερώθηκε ἀφοῦ ἀποκολλήθηκε κομμάτι χαρτιοῦ ποὺ τὸ κάλυ- πτε ἀπὸ παλιά. Ἡ ἀπόκρυψή του αὐτὴ εἶχε γίνεи προφανῶς γιὰ νὰ ἀποτραπεῖ ὁ ἀφορι- σμός του, ἀφοῦ τὸ Εὐαγγέλιο ἀπὸ τὸ ναὸ τῆς Παναγίας, ὅπου ἀρχικὰ εἶχε ἀφιερῶθαι, μεταφέρθηκε κάποτε σὲ ἄλλο ναὸ.

2. Ζαρβζατζήδον (ζαρζαβατζήδον) = λαχανοπωλὸν· μπαχτζεβάνιδον = κηπουρῶν· ἀμπατζήδον = ὕφασματοπωλὸν. Ὁ Κῶδ. Μητρ. Καστ. EBE 2755 (φ. 26^ν) μᾶς δίνει με- ρικὲς ἀκόμη συντεχνίες τῆς πόλης μισὸ καὶ πλέον αἰῶνα ἀργότερα: «Γεῶρ(γί)ος Ἀρ- γυροῦ Πρωτομáιστορας / τῶν Γουναράδων μετ' ὅλους τοὺς συντεχνίτας / Ἀθανάσιος Ντέ- νου πρωτομáιστορας / τερζίδων [= ραφτῶν] μ' ὅλους τοὺς συντεχνίτας μου», καὶ ἀκο- λούθως οἱ συντεχνίες «τουτουτζίδων [= καπνεμπόρων], Σαμαρτζίδων, Παπουτζίδων, Χρυσοχῶν». Βλ. καὶ τοὺς ἀστζήδες καὶ σεπετζήδες στὴ σ. 340 ἐδῶ.

/ ξύλα τὸ φορτίον 10.000.000 / Κρέας κατ' ὁκὰν 8.000.000, καὶ (ζ): 30 Ἰουνίου 1944—/ Στάρι κατ' ὁκὰν δρχ. 6.000.000 / λάδι 86.000.000 / Κάρβουνα 2.000.000 / Κρέας 15.000.000 / [ὑπογραφή:] Δ. Τσέας.

η) σ. 422 (ἀπὸ ἄλλο χ.): 15 Ἀπριλίου 1941 μεγάλην Τρίτην κατελείφθη ἡ Καστορία / ὑπὸ τῶν Γερμανῶν, τὸν Ἰούνιον ἰδίῳ ἔτους ἤλθαν καὶ ἀντικατέστησαν / αὐτοὺς οἱ Ἴταλοι οἵτινες ἐδιώχθησαν ὑπὸ τῶν Γερμανῶν τὴν 10ην / Ἰαννουαρίου 1943 καὶ ἀνεκατέλαβον πάλιν οἱ Γερμανοί, καὶ στὴ συνέχεια προστέθηκε ἀπὸ τὸ ἴδιο χ. (θ): Τὴν 3ην Σεπτεμβρίου 1944 κατελείφθη ἡ Καστορία ὑπὸ τῶν Κομμουνιστῶν / [ἀνταρτῶν;] τοῦ ΕΛΑΣ καὶ κατηργήθη τὸ νόμισμα εἰς τὰς Συναλλαγὰς καὶ ἐτέθη / [ἀντ' αὐτοῦ] τὸ σιτάρι ὡς νομισματικὴ ἀξία.

Δ. Μηναιὸ Αὐγούστου, 1852.

α) πφ. στάχ. τέλ.: 1944 / 15 αὐγούστου / Διὰ τοὺς ἀπογόνους / ἀπελπιστικὴ ἀκρίβεια / Στάρι κατ' ὁκὰν 6.000.000- / Λάδι 130.000.000- / Κρέας 30.000.000- / Κάρβουνα 2.500.000 / ξύλα τὸ φορτίον 20.000.000 / [ὑπογραφή:] Δ. Τσέας.

Ε. Μηναιὸ Σεπτεμβρίου, 1852.

α) πφ. 1^η: 1944 / Σεπτέμβριος 3—/ Σήμερον ἀνεχώρησαν ἐκ Καστορίας δλαὶ αἱ ἀρχαὶ / τῆς Γερμανικῆς Κατοχῆς—/ αἱ Τιμαὶ τῶν εἰδῶν πρώτης ἀνάγκης / Σίτος κατ' ὁκὰν 30.000.000 / Λάδι 400.000.000 / Κανσόξυλα τὸ φορτίον 80.000.000 / Ψάρια κατ' ὁκὰν 40.000.000, καὶ (β): 10 Σεπτεμβρίου 1944 / Σίτος κατ' ὁκὰν 60.000.000 / Λάδι 800.000.000 / Κανσόξυλα τὸ φορτίον 150.000.000 / Ψάρια κατ' ὁκὰν 140.000.000, καὶ (γ): 17 Σεπτέμβριος 1944 / Κατάργησις τοῦ χρήματος καὶ / ανταφτοῦ κυκλοφορῇ τὸ στάρι—/ Σίτος εἰς ἀπελπιστικὰς τιμὰς μὲ ρούχα κ.λ.π. / Λάδι 1 ὁκὰ 20 ὁκ. Στάρι / Ζαχάρι 1 (ὁκὰ) 10 (ὁκ. Στάρι) / Ψάρια 1 (ὁκὰ) 3 (ὁκ. Στάρι) / ξύλα 1 φορτ. 3 (ὁκ. Στάρι) / [ὑπογραφή:] Δ. Τσέας.

ΣΤ. Τριώδιο, 1863.

α) πφ. 2: Εἰς τὴν Παναγίαν Ἐλεοῦσαν ἀφιέρωμα / Θεοχάρης Γ. Κυρόπουλος / 1869. Μαρτίου 18. / ἐν Ἀθήναις.

Ζ. Μηναιὸ Νοεμβρίου, 1869.

α) πφ. ἀρχ.^η: τὸ σημείωμα 15Εα.

β) πφ. ἀρχ.: Ἀπὸ τὰ ἱερὰ βιβλία μου / Κων. Δ. Κονδύλης (καὶ σφραγίδα μὲ τὸ ὄνομά του).

Η. Μηναιὸ Ἰουλίου, ἀκέφ., β' μισοῦ 19ου αἰ.

α) σ. 152: Πατὴρ Ἰωάννης Τσιτσιμίδας / Ἐκ Μικρὰς Ἀσίας 1949 / Τοῦ Νομοῦ Προῦσης / χωρίον Βαθέως.

Θ. Παρακλητικὴ, 20ου αἰ.

α) πφ. στάχ. τέλ.: Βασίλειος Θ. Λαχανᾶς / Ἀναγνώστης / Ἀπὸ τὸ ἔτος 1922 ἐπὶ Ἰωακείμ Λεπτιδίου Αρχιερέως.

Στὸ ναό, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν πολὺ ὥραϊο «ἄερα» τοῦ 1768¹ καὶ τὰ δύο καλύμματα (δισκάριου καὶ δισκοπότηρου) ποὺ τὸν συνοδεύουν, σώζονται τρία δισκοπότηρα μὲ τὶς ἐξῆς ἀναγραφές:

†ΑCΤΖΙΔΟΝ ΚΑΙ CΕΠΕΤΖΙΔΟΝ· ΑΦ(Ι)ΕΡΟΜΑ· ΠΑΝΑΓΗΑ· ΒΕΛΟ· ΙΜΟΚΑ· ΧΡΙCΤΟ· ΔΕCΠΟΤΗ· ΓΙΑΝΙ· ΚΗΡΟ· ΜΑΝΟΛΗ· ΘΟΜΑ· ΜΑΝΟΛΗ· ΧΡΗCΤΟΔΟΛΟ· ΚΟCΤΑ· ΓΕΟΡΓΗ· ΑΒΡΑΑΜ· ΠΑΝΑΓΗΟΤΗ· ΤΑΠΕΙΝΗ· ΚΟΥΛΑΝΛΕ· ΚΑΠΛΑΝ· ΛΑΖΑΡΗ· ΙΕΡΕΟC· Γ·ΙΑΝΙ· ΤΡΙΑΝΤΑΦΙΛΕ· ΠΑΒΑΙ [=ΠΑΒΛΗ·] 1743² (στὴν περιφέρεια τῆς βάσης τοῦ πρώτου, ποὺ εἶναι χρυσοῦ).

Π(Α)Π(Α) ΝΜ [=ΝΑΟΥΜ·] ΑC ΠC (κοντὰ στὸ χεῖλος), καὶ 1799 (στὴ λαβὴ τοῦ δευτέρου, ποὺ εἶναι ἀσημένιο-χρυσό).

*ΑΦΙΕΡΩCΙC. ([ΥΠΟ·]) ΑΓΙΟΥ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ. ΥΠΟ. ΙΩΑΝΝΟΥ. Κ. ΓΚΟΛΟΓΚΙΝΑ. ΤΗ 20 ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ. 1906 20. ΔΙΑ ΧΕΙΡΟC· CΤΕΡΓΙΟΥ. Β. ΜΠΕΦΑ· ΚΕ. ΑΛΕΞΙΟΥ. ΘΩΜΟΥ. ΝΕΒΕCΚΑ³ (στὴν περιφέρεια τῆς βάσης τοῦ τρίτου, ἀσημένιου).

18. "Αγ. Ἀλύπιος

Α. Ἀγιασματάριο, ἀκέφ., α' μισοῦ 19ου αἰ. (ἀκατάγραφον).

α) πφ. στάχ. τέλ.: διάφορα ὀνόματα (ροῦσα, Κυράτζω, θεμέλλο, σφέτο κ.λ.).

19. "Αγ. Νικόλαος

Α. Μηναῖο Ἰουλίου, 1776 (ἁ.κ. 15/1).

α) πφ. στάχ. ἀρχ. (ἀνάποδα): : τῷ παρον τοῦ ἐλαχιστον καὶ αμ[αρτωλοῦ] εὔσεβους ἡ[σαῖον;] (χ. 18ου αἰ.).

β) σ. 1: σημείωμα τοῦ 1790 παρόμοιο μὲ τὸ 10Δα.

Κάτω ἀπὸ τὴν κτητορικὴ ἐπιγραφή τοῦ ναοῦ (1638/39) βρίσκονται τὰ ἐξῆς σημειώματα, γραμμένα μὲ πινέλο: ἴοντα επηγαεγα εγο ω νηκολας ιστη|πολη με την κυρα μου ετη ,αχξδ [=1664] μινι ιωνηον ιε και υ μοιτυρ [=ἡ μήτηρ] μαληνα, καὶ δεξιότερα: ὄντα επῶγα εγὼ|νηκολας και του μα|κηρη οντα επηγαμε ηστην κοσταντηνουπολην: ετυ ,αχξδ|μηνη ιωντιον ιε|υ[ν-δι(κιων)ά;] Δ|/[μονοκοντυλιά δ.] ιερομονάχου⁴.

1. Βλ. παρακ. σ. 349.

2. Ἀστζήδες (ἢ ἀχτσηδες)=μάγειροι· σεπετζήδες (τουρκ. sepetci)=καλαθάδες, ἴσως ὁμῶς γράφτηκε ἀντὶ τοῦ σεπιτζήδες (τουρκ. sepicı)=βυρσοδέγγες ἢ βαφεῖς γυνῶν. Ὁ ναὸς τῆς Παναγίας, στὸν ὁποῖο κατὰ τὴν ἀφιέρωση ἀνῆκε τὸ δισκοπότηρο, ἴσως νὰ εἶναι καὶ ἐδῶ ἡ κοντινὴ Παναγία Ἀγ. Ἀναργύρων. Ἡ Λοβέρδου-Τσιγα-ρῖδα (δ.π., 242) συγγέει τὸ δισκοπότηρο μὲ δίσκο ἰδίας χρονολογίας (1743), ποὺ κατὰ τὸν Χρηστίδη (δ.π., 343) φυλασσόταν στὸν κοντινὸ Ἀγ. Ἀθανάσιο.

3. Νέβεσκα: σημερινὸ Νυμφαῖο.

4. Βλ. ἀπόγραφο τῆς κτητ. ἐπιγραφῆς ποὺ περιλαμβάνει τὰ παραπάνω σημειώμα-

20. "Αγ. Γεώργιος τῆς Πολιτείας

Α. Εὐαγγέλιο, ἀκέφ., 1748 (ἀ.κ. 26/1).

α) στίς σελ. 30-32 τοῦ συσταχωμένου Εὐαγγελιστάριου σημειώνονται «μεριάτικα» (μεροκάματα) μαστόρων, τὰ ὀνόματα τῶν ὁποίων: *τόλης, μαντζάρι, στανρο, σωτηρι, τῆς ταςχας [=Τασίας;] τῆς παύλενας* (χ. β' μισοῦ 19ου αἱ.).

β) πφ. στάχ. ἀρχ.: *Τὸ θεῖον τοῦτο καὶ ἱερὸν / Εὐαγγέλιον μοι ἔδωρήθη / ὑπὸ τοῦ Αἰδεσιμωτάτου Οἰκονόμου / Πα(πα) Βασιλείου Αἰτσακα τὴν 6ην / Αὐγούστου 1941 καὶ ἐγὼ τὸ ἕνα / ποθέτω εἰς τὸν ἱερὸν Ναὸν Ἀγίου / Γεωργίου Πολιτείας. / Καστοριά 6η Αὐγούστου 1941 / Σακελ. [ὄνομα δυσαν.].*

Ἀπὸ τοὺς ὑπόλοιπους ναοὺς τῆς ἐνορίας στὴν Ἀγ. Βαρβάρα σώζεται ἀκατάγραφο Μηναῖο Ἰουνίου τοῦ 1732, ἐνῶ στὸν Ἀγ. Σπυρίδωνα, ποῦ χρησιμοποιεῖται ὡς προσωρινὸ Βυζαντινὸ Μουσεῖο Καστοριάς, διατηροῦνται: 1. Ἀνθολόγιο Μηναίων καὶ Τριωδίου τοῦ 14ου αἱ., ἀκέφαλο καὶ κολοβό, διαστ. 16×11 cm, φφ. 185' λείπουν τὰ 9 πρῶτα φφ., τουλάχιστον τὰ 4 τελευταῖα καὶ 2 φφ. τοῦ τετραδίου ΚΔ'. Τὸ χφ. εἶναι ἄγνωστο ἀπὸ ποῖα ἐκκλησία παραλήφθηκε καὶ δὲν περιέχει σημειώματα. 2. Ἐνα περγαμηνὸ φύλλο ἀπὸ Εὐαγγελιστάριο τοῦ 12ου αἱ., διαστ. 28,3×19 cm, μὲ ἀρκετὰ μεγάλο ἐλλειμμα στὴ μιὰ πάνω γωνία· συνοδεύεται ἀπὸ φύλλο ξύλινης στάχσης καὶ ἀπὸ κομμάτι δέρματος, ποῦ κάλυπταν ἀντίστοιχα τὶς δύο ὀψεις του, ὅπως ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὴν ἀρνητικὴ ἀποτύπωση τοῦ κειμένου πάνω στίς ἐπιφάνειές τους. Τὸ φύλλο ἀνῆκε στὸ ἴδιο Εὐαγγελιστάριο μὲ τὰ τρία φυλλα ποὺ σώζονται σὲ στάχωση Εὐχολόγιου τοῦ 18ου αἱ. στὸν Ἀγ. Ἰω. Πρόδρομο τῆς ἐνορίας Ἀγ. Λουκά (βλ. παρακ., σ. 355 καὶ εἰκ. 6) καὶ δὲν ὑπάρχει ἐνδειξὴ γιὰ τὸ ναὸ ἀπὸ τὸν ὁποῖο παραλήφθηκε. 3. Ἐντυπὴ εἰκόνα τοῦ Ἀγ. Γεωργίου τοῦ Νεομάρτυρα τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων, μὲ τὸ ὄνομα τοῦ ἁγίου στὰ ἑλληνικὰ καὶ στὰ σλαβονικά, τοῦ β' μισοῦ τοῦ 18ου αἱ. ἢ τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου, διαστ. 58×41 cm, προερχόμενη ἀπὸ τὸν Ἀγ. Γεώργιο τοῦ Βουνοῦ. 4. Ἐντυπὴ εἰκόνα τοῦ Ἀγ. Γεωργίου, τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου αἱ., διαστ. 61×48 cm (βραχυμένη ἀπὸ ὅλες τὶς μεριές), μὲ τὶς ἐπιγραφές τῆς γραμμένες μὲ κυριλλικούς χαρακτῆρες καὶ ζωγραφισμένη ἀπὸ τὸ ζωγράφο Μῆτρο ἀπὸ τὸ Ἀγ. Ὅρος, προερχόμενη καὶ αὐτὴ ἀπὸ τὸν Ἀγ. Γεώργιο τοῦ Βουνοῦ.

τα στοῦ Ν. Μουτσόπουλου, Συμβολὴ στὴ μορφολογία τῆς ἑλληνικῆς γραφῆς. Λεῦκομα βυζαντινῶν καὶ μεταβυζαντινῶν ἐπιγραφῶν, Θεσσαλονίκη 1977, ἐπιγρ. 232. Τὸ πρῶτο ἀπὸ τὰ δύο σημειώματα δημοσιεύεται καὶ ἀπὸ τοὺς Ὁρλάνδος (δ.π., 163) καὶ Γσαμίση (ἐλληνίδες, δ.π., 133), ἐνῶ ὅσον ἀφορᾷ τὸ δεύτερο, ἡ ἰνδικτιῶνα τοῦ 1664 ἦταν 2 (Β) καὶ δχι 4 (Δ). Ἡ μονοκοντυλιά εἶναι ἴδια μὲ τὴν 32Αα, βλ. σ. 352.

Ἑνορία Ἀγ. Ἀναργύρων

21. Ἀγ. Ἀνάργυροι Γυνασίου

Α. Εὐχολόγιο, ἀκέφ. καὶ κολοβό, α' μισοῦ 17ου αἰ. (ἀκατάγραφo).

Στὸ φ. ποὺ εἶναι ἐπικολλημένο στὴ στάχ. ἀρχ. (α): ἀπὸ [=1784], καὶ ἀπὸ χ. ἴδιας ἐποχῆς τὸ σημεῖωμα:

β) φ. μς': τουτω το / ευχολο / γη ηνε του π(α)πα / θομα πιος / να το παρη να / εχη της αρας (παρόμοιο καὶ στὸ φ. με'ν).

Β. Εὐαγγέλιο, 1776 (ἀ.κ. 49/2).

α) πφ. 3: Π(α)τὰ Λαμιανὸς Παρίση εὐφημέριος / 1881 Μαρτίον 16.

Τὸ Εὐαγγέλιο ἔχει ἀσημένια ἐπένδυση, ὅπου ἡ χρονολογία 1863 καὶ Δ(ΙΑ) Χ(ΕΙ)Ρος ΔΠΤ ΧΡΙΠ.

Γ. Ψαλτήριο, 1793 (ἀκατάγραφo).

α) πφ. 3^ν: φατον χριν [=ἄρξον χειρ] μου αγαθι γραφε (χ. ἀρχῶν 19ου αἰ.).

β) πφ. 1^ν: διάφορα ὀνόματα (κίρτζο, διμο, μαρκο στεμο, γοργι αλεξο, στογίανο τζαμνο, τωπενε κολε, Χριστο ποστολι, τωπενε κόστα' χ. α' μισοῦ 19ου αἰ.).

γ) πφ. 1: ἐντησημῆται αἴγη / τημῆαι κύρηου κυρ / πατια γιορρη, καὶ (δ): σῆμημον ἐγω ω ι(ω(άννης)) / ε δηα τοῦς βλᾶχα [2-3] / το αλεμαντα [=τὰ ἀλέσματα] στο μηλο / ετος 1850 / 24 (καὶ παρόμοιο στὴν ἴδια σελίδα με ἡμερομηνία: 1850 / ηουλος Ι)· ἐπίσης (ε): Ἔντη· μη καὶ πῆρη / ποθηταῖ μη κῶρηον κῶρ / λαλα¹ μου ναοῦμη κᾶτα / σπαζομαινα τῆν Πατῆρι / κιν μη δεξηαν, καὶ (στ): μαῖτα τῆν δικιν μου / πρῶσκυνησην Προτον / με ἔρχο [=ἔρχομαι] καὶ ἔροτο δηα / την ηγηαν σας την οπη / αν ηθε ο παναγαθες θεος / να σας διαφηλατη μακωαν / ηγίαν καὶ εευτηχηαν / δηα τη θηᾶς βοηθηα.

ζ) πφ. 3^ν: εως 1851 ηουννη 15 γραφο δημητ(ρης) ματζαρη.

Σὲ διάφορες σελίδες σημειωμένες μέρες: τετράδι, τιν πεφτι, το σαβατο.

Δ. Μηναῖο Ἰανουαρίου, 1843 (ἀκατάγραφo).

α) πφ. τέλ.: ΠαπαΒασίλειος Κ Λίτσκας Ὁικονόμος / ἐφημέριος Τῆς Ἑνορίας τῶν Ἀγίων / Ἀναργύρων νῦν δὲ Ἀρχιμα(νδρίτης).

Ε. Μηναῖο Μαρτίου, 1843 (ἀκατάγραφo).

α) σ. 151: 1909 Μαῖον 2 μινέο τὸν Ἀγίον Ἀναργύρων / Π(α)π(ὰ) Λαμιανὸς Στεργίου Παρίση.

ΣΤ. Μηναῖο Δεκεμβρίου, 1843 (ἀκατάγραφo).

α) πφ. τέλ.: 1890 Ὀκτομβρίου 29 Καστορίας. / ἡμέρα Δευτέρα ἔκλισαν οἱ

1. Λαλάς=παιδαγωγός.

*ἐκλισiais κοί η̅μουστον / ᾿Αργῇ νὰ μὴν φορέσομαι πετραχείλιον οὔτε σέ νε-
κρὸν / οὔτε εὐχῆς γενίσεος οὔτε Βάπτισμα οὔτε στεφάνωμα / εἰς Κερὸν τοῦ Αὐχί-
ερῆος λεγόμενος Φιλάρετος / ἐφ' ἐμῆριος Π(α)πα Δαμιανὸς τὸν ᾿Αγίον ἀναργύ-
ρον / ὅπισοι τὴν πάρη νὰ νὰ ἔχει τὴν Κατάρτην / ᾗς οἱ χριστοῦ καὶ νὰ ᾗται
ἀφορεστέμος· στή συνέχεια, ἀπὸ τὸ ἴδιο χ., (β): ἀνίαν ἐκλισiais δεύτερη ἰ-
μέρα τῶν / χριστοῦγεν(ων) Δικεμβρίου 26 (μέρα τετάρτη¹.*

Z. Τριώδιο, 1901.

α) πφ. τέλ.^ν: Σπυρίδων Παπα Βασιλείου / Λίτσας έτος 1925, και (β):
 Ἰωάννης Παπαβασιλείου / Λίτσας έτος 1928.

Τὸ νὰ ἐπίσης σώζονται ἀκατάγραφα Ἀγιασματάριο ἀκέφαλο καὶ κο-
λοβοδ ὀρχῶν 19ου αἰ. καὶ ἄλλα δύο Μηναῖα τοῦ 1843 (Φεβρουαρίου καὶ Σε-
πτεμβρίου), μαζὶ μὲ σπαράγματα Μηναίων Ἀπριλίου, Ἰουλίου καὶ Αὐγού-
στου τοῦ 18ου αἰ². Ἀκόμη τετράδιο 19,5×12,5 cm, χωρὶς στάχωση, ἀκέφ.,
φφ. 58' στὰ φφ. 1-14 κατάλογος ἐνοριτῶν (70 ἀριθμημένες οἰκογένειες, ἀπὸ
τὶς ὁποῖες οἱ 9 πρῶτες λείπουν, ἐνὼ παρεμβάλλονται ἄλλες 9· τὰ οἰκογενεια-
κὰ ὀνόματα δείχνουν ὅτι πρόκειται γιὰ τὴν ἐνορία Ἀγ. Ἀναργύρων³): φ.
15: 1918 Ἰούλιον 12 ὀνόματα / τῶν Κεκοιμημένων τῆς Ἐνορίας / Ἀγίον Μη-
ναῖ / Ἐφημέριος / Παπα Βασίλειος Λίτσας, καὶ ἀκολουθοῦν τὰ ὀνόματα στὰ
φφ. 15^ν-25 (38 ἀριθμημένες οἰκογένειες σὺν 3 παρέμβλητες)· φ. 29: 1915
/ Μαρτίον 30 / Ὄνόματα τῶν Κεκοιμημένων / τῆς Ἐνορίας Ἐβραΐδος / Ἐφη-
μέριος / Παπα Βασίλειος Λίτσας, καὶ στῇ συνέχεια τὰ ὀνόματα στὰ φφ.
29^ν-45 (32 ἀριθμημένες οἰκογένειες καὶ 6 ἐπιπλέον)· φ. 46: Ἐνορία Οἰκο-
νόμου καὶ ἀκολουθοῦν τὰ ὀνόματα τῆς ἐνορίας (26 οἰκογένειες) στὰ φφ.
46-52: τὰ φφ. 14^ν, 25^ν-28^ν, 45^ν καὶ 52^ν-58^ν ἄγραφα: τὸ φ. 50 μισό.

Τέλος υπάρχει δεσμίδια νεότερων τουρκικών αποδείξεων και στη βάση ξύλινης πυξίδας ή αναγραφής: **Αφιέρωθη εις τὴν Ἱερὰν Ἐκκλησίαν τῶν εἰσοδίων τῆς Ζαγοροῦζανης*⁴ / παρὰ τοῦ Κυρίου Εὐ(α)γγέλη Κῦρου εἰς μνημόσυ-
νον / αἰώνιον 1857 Σεπτεμβρίου : 6 :

1. Ἀναφορά στην κήρυξη τῆς Ἐκκλησίας σέ διωγμό τὸ 1890 ἀπὸ τὸν πατριάρχη Διονύσιο τὸν Ε', μετὰ τὴν ὀξυνση τοῦ «προνομιακοῦ ζητήματος».

2. Δὲν βρέθηκε τὸ Μηναῖο Ἰουνίου τοῦ 1749 (ἀ.κ. 49/1) ποὺ ἀναφέρει ἡ Λοβερ-
δοῦ-Τσιγαρίδα (δ.π., 242 καὶ 246), καθὼς καὶ τὸ Εὐαγγέλιο τοῦ 1793 (ἀ.κ. 48/6)
ποὺ ὑπῆρχε στὸ ναὸ τῆς ἰδίας ἐνορίας Ἁγ. Νικολάου τῆς Μοναχῆς Εὐπραξίας (βλ.
δ.π.).

3. Ὁ παπα-Βασίλειος Λίτσας, πού ἔγραψε τὸ τετράδιο (βλ. ἀμέσως παρακ.), πῆρε τὴν ἐνορία τὸ 1914 (βλ. σημείωμα 22Αβ).

4. Ζαγορίτσανη: σημερινή Βασιλειάδα.

22. Παναγία

Α. Εὐαγγέλιο, 1793 (ἀ.κ. 52/2).

α) πφ. 1: 1881 21 Μαρτίου Καστορίας / Π(α)πὰ Δαμιανὸς Στεργίου Πα-
ρίσης τῶν Ἀγίων αναγνώρων, καὶ (β): ἀνάδοχος Οἰκονόμος π(α)π(α) Βασι-
λειος Λίτσας 1914 7/βρίον 10.

Στὸ Β. τοῖχο τοῦ ἱεροῦ ὑπάρχει τὸ ἀκιδιογράφημα: 1745 μαοῖον 6- / ἔ-
χρωτονήθικεν [1 λ.] / [1 λ.] ο ἱερῶδιάκονος / τοῦ ἱ[δίου] / μανίον 10 εχειρο-
τονήθικεν ο ἱερ[.] / [1 λ.], καὶ χαραγμένα ὀνόματα, μεταξὺ τῶν ὁποίων: πο-
ζο, ριζο, νιζο (τὸ τελευταῖο δεξιὰ τῆς κόγχης τοῦ ἱεροῦ· χ. 18ου αἰ.).

Ἐνορία Οἰκονόμου

23. Ἀγ. Παρασκευή

Α. Μηναῖο Δεκεμβρίου, 1843 (ἀκατάγραφo).

α) πφ. τέλ. 2: Καὶ τότε σὺν τοῖς ἄλλοις ὑπάρχει τῆς Ἀγίας Παρασκευ-
ῆς. / ἐπὶ εὐφημερίας τοῦ ἐλαχίστου Παπᾶ Ζυρσκον / Δημητριάδη, ὅπου προ-
στέθηκε (β): ἐπὶ Ἀρχιερατείας Νικηφόρου, καὶ ἀπὸ ἄλλο χ. (γ): ἐν ἔτει Σω-
τηρίῳ 1854.

Β. Πεντηκοστήριον, 1872.

α) στὸ ἐξώφυλλο: τῆς Ἀγίας Παρασκευῆς. Ἐνορίας Δραγοτά. / Τῇ 15.
δμβρίον. 1875. Π(α)πὰ δαμιανὸς / ἐφημέριος.

Στὸ ναὸ βρίσκονται ἀκατάγραφα Πραξαπόστολος τοῦ 16ου ἢ τῶν ἀρχῶν
τοῦ 17ου αἰ., Ὁρολόγιο καὶ Ψαλτήριο τοῦ α' μισοῦ τοῦ 19ου αἰ. (δλα ἀκέ-
φαλα) καὶ ἄλλα 5 Μηναιῖα τοῦ 1843¹. ἐπίσης στὰ μανουάλια ἢ ἐπιγραφή:
ΔΙΑ ΣΥΝΔΡΟΜΗΣ ΤΩΝ/ΕΥΣΕΒΩΝ ΕΝΟΡΙΤΩΝ ΤΗΣ/ΑΓΙΑΣ ΠΑΡΑΣΚΕΥΗΣ
ΟΙΚΟ/ΝΟΜΟΥ. ΕΝ ΕΤΕΙ. 1890. ΑΠΡΙΛΙΟΥ. 1/ΔΙΑ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ ΑΔΕΛΦΟΙ
ΜΗ/ΧΑΗΛ. ΠΕΛΤΕΚΗ. 1890/ΕΡΓΟΝ ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΥ.

24. Ἀγ. Νικόλαος

Α. Εὐαγγέλιο, ἀκέφ., 1768 (ἀ.κ. 45/1).

α) σ. 30 τοῦ συσταχωμένου Εὐαγγελιστάριου: Τὸ ἅγιον εἱερὸν ευανγ-
γέλιον εἶναι τῆς ἁγίας μεγάλῃς, ἁγίας, / πᾶραςκεβεῖς ὅστις να το πάρι νά εἴ-
ναι κατειρωμένος ἀσιγχόριτος / 1819 / [1 λ.].

1. Στὴν Ἀγ. Παρασκευὴ Οἰκονόμου πρέπει νὰ ἀποδοθεῖ τὸ πρῶτο μισὸ τῆς ὑπο-
σημ. 4, σ. 242, τῆς ἐργασίας τῆς Κ. Λ ο β ε ρ δ ο υ - Τ σ ι γ α ρ ῖ δ α, δ.π., («Υπάρχουν
καὶ ἄλλα 14 βιβλία τοῦ 1860-1881») καὶ ὄχι στὴν Παναγία Οἰκονόμου (γράφει: Μη-
τροπόλεως· πρβλ. σ. 310, ὑποσημ. 1 ἐδῶ).

Στὸ Β. τοῖχο τοῦ ναοῦ (μεταξὺ τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ Ἀγ. Γεωργίου καὶ τῆς Παναγίας) ὑπάρχουν τὰ ἀκιδιογραφήματα: 1723 / δεκεμβρίον 5 / ὁ παπὰ στάθης / ἐκοιμήθη, καὶ 1813 μαῦον 17. / ἀνθίμωσιν ὁτῶν ἐγγινῆν / σηςμῶς μέγας ἡμέρες δέκαπέν / τε κράτισε¹.

25. Παναγία

Α. Πεντηκοστάριο, 1794 (ἀκατάγραφον).

Στὸ ἀποσαθρωμένο πφ. τέλ.^ν φθαρμένο κτητορικό σημεῖωμα πὺδ κα-
ταλήγει (α): *Κὺρ Νικηφόρου ἐν Καστορί[α]* καὶ παρακάτω (β): 1844 / *Μαρ-
τίου: 10: / Ἐν Καστορία.*

Στὸ πφ. ἀρχ. μισοκατεστραμμένο σημεῖωμα, ὅπου διακρίνεται (γ):
ἐγὼ ὁ γίανος ἀπο τὴν πέσταν² γραφω, καὶ πιὸ κάτω πάλι τὸ ὄνομα ὁ Γιανὸς
καὶ (δ): ἔτονς 1847 Ἰουνίου 12.

Στὸ ναὸ ὑπάρχουν ἀκατάγραφα Μηναιὸ Αὐγούστου τοῦ 1820 καὶ μισο-
κατεστραμμένο ἀκέφαλο καὶ κολοβὸ Ἀνθολόγιο τοῦ 18ου αἱ. Ἐπίσης τὰ
ἀκιδιογραφήματα: *ἠοβάνε / γραμα / τηκός, καὶ κηζος θεολογητη φανης ρηζος
μηλοτηνος / στογηάνι με το πεδι του* (στὸ Ν. τοῖχο· χέρια 18ου αἱ.)· *ο διμη-
τηρ παπ(α) / δημητρὸς* (στὸ Δ. τοῖχο· χ. 18ου αἱ.)· ὀνόματα σὲ σειρά, ὅπως:
δρακ[ο:], πωζο, λουλουδα, ελεα, λεκα, ζαφιρο κ.λ., καὶ ἄλλου πάλι ὀνόματα,
μεταξὺ τῶν ὁποίων *αποστολι ραλι* (χέρια 17ου αἱ.) καὶ 17 / 1; 8 / *τολι μαν-
θου / ζαγ[αρηνο:]*³ (στὸ Β. τοῖχο).

26. Ἀγ. Ἀλέπιος

Α. Μηναιὸ Ἀπριλίου, 1689 (ἀ.κ. 20/2).

α) σ. 1: *ἐτοῦτο το μινεον ἦνε τῆς αγιας παρασκεβης / καὶ ὅπως να το
παρι να ἦνε κατα<ραμένος>* (χ. 18ου αἱ.).

Β. Μηναιὸ Ὀκτωβρίου, 1740 (ἀ.κ. 20/4).

α) πφ. 1: *Τῷ παρὸν γράμμα να δόθῃ εἰς τα τίμῃα / χέρεια του κὺρ κωστά-
ντῆνι τὴν τημίαν / σου δεξιαν καστορίας / 1839 / οκτοβρίον. 27.*

β) πφ. τέλ.^ν: *τοῦτη ἡ μηναια εἶναι τῆς μητροπόλεος Καστορίας ὁποῦ
ἦτον / ὁ Ἀθανάσιος ἀρχιἑρέος τῆς Καστορίας / ἔτος / 1839 ὀκτοβ:ρίον 27 / του
κὺρ Ἀθανάσι / ὁ χήρος τοῦ σκουῦταρι γράφο βέβαι / Εἰς Καστορίας.*

Γ. Μηναιὸ Μαρτίου, 1783 (ἀ.κ. 20/7).

α) πφ. 1: *Ε 1504 Μαρτίου 5 / ἐγινε ἓνα αὐγὸ στον παρᾶν / καὶ εἰ ὀρνιθες*

1. Πρβλ. ἐνθύμηση 15Be, ὅπου τὸ ἔτος γράφεται 1812 ἀντὶ γὰρ 1813.

2. Πέσταν: χωριὸ στὴν Γιουγκοσλαβικὴ ὀχθη τῆς λίμνης τῆς Ἀχρίδας.

3. Ἀπὸ τὸ Ζαγὰρι (σημερινὸ Ἀγ. Ζαχαρία).

τριάντα παραδες, καὶ κατόπιν, ἀπὸ ἄλλο χ. ἴδιας ἐποχῆς, (β): *Α τότες ἦτον 30 παράδες ἡ ὄρθα / 1 παρὰν τὸ ἀγὸν ὁμως τώρα / εἶναι 20 ἡ ὄρθα καὶ τὸ ἀγὸν / 5 παράδες ὅταν εἶναι / ἔλινι' ὅταν ὁμως εἶναι ἀρεκετά / 3 παράδες 1839 Μαρτίου / 3 γράφω καὶ ὁμολογῶ¹.*

γ) σ. 1: τὸ σημείωμα 27Γβ τοῦ οἰκονόμου Θωμᾶ.

δ) σ. 2: *1813 ακριβια μεγαλι, καὶ (ε): 1816 ακρηβηγα μεγαλη / το κηλο γρο(σια) 70 φορητηζα².*

στ) πφ. στάχ. τέλ.: *1823 μαρτιον 24 / μὰς ἐπρόσταξεν ὁ ἅγιος καστορίας κύριος / νεόφυτος ὅτι εἰς στὴν μητρόπολιν κατα τὴν σινίθιαν / ὅπου πίνεγαν ἰ ἡ-ερεῖς καὶ οἱ χριστιανοὶ κάθε / σάβατον καὶ ἐπρόσταξεν να μὴν πηγέουν εἰς / στὴν μητρόπολιν μόνον κάθε πατάς να διαβά / ζει εἰς στὴν ἐκκλησίαν του ἀπὸ ἀκαταστασίαις / του κεροῦ το ἀκολοῦθισεν αὐτῷ / Ἀναστάσιος ἱερεὺς γράφας ἡμέρα³.*

ζ) σ. 148: *1870: ἀπόθανεν ὁ ἀλέξος ὁ μηλονὰς / μαρτίου: 11:.*

Δ. Τριώδιο, ἀκέφ., α' μισοῦ 19ου αἰ. (ἀ.κ. 20/5).

α) πφ. τέλ.: *Τὸ 1935 / Μαρτίου 3 / Ἐκαμεν ἐπανάστασιν / ὁ Βενιζέλος καὶ ἀπέτυχεν / πῆγεν εἰς εἰς τὸ ἀνέθεμα / ἐπῆρεν τὸν κόσμον εἰς τὸν / λαίμῳ του πολλοὺς ἀξίωμα / τικοὺς στρατιώτας πολλοὺς ἔχασεν / ἀνάθεμα / ἀνάθεμα, καὶ (β): εἰς τὸ 1942 Ἴταλοι μᾶς ἔκαμαν / μαόρη ἀγορά 1.000 δραχ. τὸ ψωμὶ 22.000 / τὸ κρέας καὶ 17.000 τὴν 1000 τὸ [φορτίο] / ξύλα (ἀκολουθοῦν μερικὲς ἀκόμη δυσανάγνωστες τιμὲς προϊόντων καὶ οἱ δύο ἐνθυμήσεις πιθανότατα ἀπὸ τὸ χ. τοῦ Δ. Τσέα⁴).*

Ε. Τριώδιο, 1856.

α) πφ. 2^ν: *[[Ἐδωρήθη παρὰ τῆς Ἀ. Πανιερότητος τοῦ / Μητροπολίτου Ἀγ. Καστορίας Κυρίου Κυρίλλου / τῷ Μητροπολιτικῷ Ναῷ τοῦ Ἀγ. Ἀθανασίου. / Καστορία 3 Μαρτίου 1885.]].*

β) σ. 455: *τῇ ἁγίᾳ ἐκκλησίᾳ / [[τοῦ Ἀγίου Ἀθανασίου]] / τῆς ἁγίας Τρι-άδος / τῆς ἱερᾶς ἐνορίας / Μητροπόλ(εως).*

1. Παρεμβάλλεται πρόχειρα ἀπὸ τὸν Τ σ α μ ῖ σ η στὴ σ. 209 τοῦ βιβλίου του (δ. π.). Τὰ γράμματα Ε καὶ Α στὴν ἀρχὴ τῶν σημειωμάτων μᾶλλον σημαίνουν ἀντίστοιχα «Ἐρώτηση» καὶ «Ἀπάντηση».

2. Γιὰ τὴν ἀκρίβεια καὶ τὰ αἰτία τῆς τῶν ἐτῶν 1813 καὶ 1816 βλ. Ε. Χατζηαλεξάνδρου, δ.π., 512 καὶ 513 (ἐνθυμ. 20 καὶ 38).

3. Ἡ ἐνθύμηση δημοσιεύεται χωρὶς τὴν ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος τῆς καὶ σχολιάζεται ἀπὸ τὸν Τ σ α μ ῖ σ η, δ.π., 44 (δπου, στὴν ὑποσημ. 1, τὸ Μηναῖο Μαρτίου στὸ ὁποῖο βρίσκεται σημειωμένη χρονολογεῖται ἐσφαλμένα στὸ 1718).

4. Πρβλ. τὴ σειρά ἐνθυμήσεων τοῦ ἴδιου στὰ βιβλία τοῦ Ἀγ. Γεωργίου Ἐλεούσας (σ. 338-339 ἐδῶ) καὶ τὶς ἐνθυμήσεις 8Εα καὶ 10Γστ.

ΣΤ. Ἀπόστολος, ἀκέφ., β' μισοῦ 19ου αἱ.

α) πφ. στάχ. ἀρχ.: Ἀχιλλεὺς Τρύφωνος / Δεμπενιότου / ἔτος 1900.

β) πφ. στάχ. τέλ.: Ἐν τῇ Ἑνορίᾳ ταύτῃ / Εφημέρευε Παπα Δαμιανὸς / ἐτῇ 55 ἀπεβίωσεν 1925 / Δεκεμβρίου 17¹.

Στὸ ναὸ ὑπάρχουν ἀκατάγραφα Πραξαπόστολος τοῦ 18ου αἱ. (κολοβὸς) καὶ Ἀγιασματάριο καὶ Ἑορτολόγιο τοῦ α' μισοῦ τοῦ 19ου αἱ., ὅλα ἀκέφαλα².

Ἑνορία Βαρλαάμ (ἢ Ἀγ. Παντελεήμονα)

27. Ἀγ. Παντελεήμονας

Α. Μηναιὸ Αὐγούστου (συσταχωμένο με Μηναιὸ Σεπτεμβρίου), 1760 (ἀ.κ. 6/13).

α) σ. 172: παῦλος τοῦ Σακελλαρίου γράφας ταῦτα / 1795, καὶ παρόμοιο σημείωμα στὸ πφ. στάχ. ἀρχ. (ἀνάποδα).

Β. Μηναιὸ Δεκεμβρίου, ἀκέφ., τοῦ 1760 ἢ 1761 (ἀ.κ. 6/3).

α) πφ. στάχ. τέλ.: ἀρξὸν χήρ μου αγαθὶ / γραφον γράματα / ἀρχῆς καλῆς κάλλι / στον εἶναι καὶ τέλος, ὁρ / θὸς δόκοῦσιν ὅς δρη / τὸν πραγμάτων.

β) πφ. στάχ. ἀρχ.: σὲ ἐπικολλημένα κομμάτια χαρτιοῦ δρόματα, ὅπως σηοτοχτῆς, λότηζγκας, μίτρος, βαρσέμεις, βολτζὸ [=Βόλτσος] κ.λ. (καὶ τὰ δύο σημειώματα ἀπὸ χ. 18ου ἢ α' μισοῦ 19ου αἱ.).

Γ. Μηναιὸ Ἀπριλίου, 1768 (ἀ.κ. 6/2).

α) σ. 1: τὸ σημείωμα 10Δα καὶ (β): οἰκονόμος Κ(α)στ(ο)ρ(ίας): θωμᾶς ἐχοῖτο.

Δ. Μηναιὸ Ἰουλίου, 1862 (ἀ.κ. 6/10).

α) πφ. τέλ.ν.: ἔτος 1894 '1895' ἔτει ἐχοροστάτη ἐν δεξιᾷ ὅς ἱεροψάλτης δ' Ἰωάννης / Ζηπιδῆς [2]γιάννης.

Ε. Μηναιὸ Αὐγούστου, 1904.

α) πφ. στάχ. ἀρχ.: Τὸ / παρὸν Μηναιὸν / ἀνήκει / Εἰς τὴν Ἐκκλησίαν / Σιταργιάς / 1933.

1. Τὸ βιβλίον, ὅπως καὶ τὸ προηγούμενον Τριώδιο, προέρχεται πιθανότατα ἀπὸ τὴν ἐνορία Ἀγ. Ἀναργύρων, ὅπου ὁ παπα-Δαμιανὸς (Παρίσης) ἦταν ἐφημέριος γιὰ τρεῖς περίπου δεκαετίες (πρβλ. τὰ σημειώματα 21Βα, 21Εα, 21ΣΤα,β καὶ 22Αα,β). Ἡ ὁστεοθήκη τοῦ παπα-Δαμιανοῦ βρίσκεται στὸ ἱερὸ τοῦ Ἀγ. Νικολάου Δραγωτᾶ.

2. Σχετικὰ με τοὺς ὑπόλοιπους ναοὺς τῆς ἐνορίας, δὲν βρέθηκε στὸν Ἀγ. Δημήτριο τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ 1785 με ἀ.κ. 44/10 (βλ. Κ. Λοβέρδου - Τσιγαρίδα, ὁ.π., 242 καὶ 246), ποὺ ἴσως ταυτίζεται με ἐκεῖνο ποὺ βρίσκεται σήμερον στὴν Παναγία Ρασιώτισσα (βλ. προηγ., σ. 334, ὑπόσημ. 1), ἐφόσον ὑποθεθεῖ ὅτι ἐξέπεσε ἡ ἐνδειξη τῆς κα-ταλογογράφησής του.

Στό ναό σώζονται ἀκατάγραφα Εὐαγγέλιο τοῦ 1803, Παρακλητικὴ τοῦ 1837, Ἀπόστολος καὶ δύο ὅμοια Ψαλτήρια, ἀκέφαλα, τοῦ α' μισοῦ τοῦ 19ου αἰ., καὶ ἄλλα νεότερα βιβλία. Ἐπίσης δύο τετράδια γραμμένα ἀπὸ τὸν παπα-Θεοχάρη, ἐφημέριο τῆς ἐνορίας στὰ τέλη τοῦ 19ου αἰ.

Περιγραφή τοῦ πρώτου: διαστάσεις 30×16 cm, ἀκέφ., φφ. 32^v στὰ φφ. 1-6 καταγραφὴ ἐξόδων τοῦ Ἀγ. Παντελεήμονα (ψαλτικά, συντήρηση, προμήθειες κ.λ.) τῶν ἐτῶν 1887-1892^v φφ. 7-26^v: καλλιγραφημένος κατάλογος ἐνοριτῶν Ἀγ. Παντελεήμονα (σύνολο 80 οἰκογένειες: στὴν ὑπ' ἀρ. 9: *Παπα Θεοχάρης*— / *Θεοχάρους Ἱερέως Θωμαῆς Πρεζβητέρας* κ.λ.): στὸ φ. 32^v ἐξοδα τοῦ ναοῦ τῶν ἐτῶν 1890-1892^v στὴ στάχ. τέλ. λογαριασμοί: τὰ φφ. 6^v καὶ 27-32 ἄγραφα: ἀρκετὰ φύλλα ἔχουν ἀφαιρεθεῖ, μᾶλλον ἄγραφα.

Περιγραφή τοῦ δευτέρου: διαστάσεις 19,5×13 cm, χωρὶς στάχωση, φφ. 21^v φ. 1^v (καλλιγραφικά): *Κατάστιχον / τῶν Ζόντων Ὁνομάτων / καὶ τεθνεότων... τῆς Ἑνορίας / Ἀγίου Παντελεήμονος / Καστοριά. τῇ 6.η Ἀυγούστου 1896.*— / *Ἐγράφη Διὰ χ[ειρός] / Π(α)πᾶ Θεοχάρη* στὰ φφ. 1^v-17^v κατάλογος τῶν ἐνοριτῶν (83 ἀριθμημένες οἰκογένειες, ἀπὸ τίς ὁποῖες οἱ 16 πρῶτες λείπουν, ἐνῶ παρεμβάλλονται ἄλλες 7, καθὼς καὶ μία σὲ ἔνθετο κομμάτι χαρτιοῦ) φ. 18-18^v: τὸ Ἄσμα τοῦ Παύλου Μελά σὲ 6 στροφές· φ. 20: τμῆμα τοῦ εὐρετήριου ὀνομάτων τοῦ κατάστιχου· φ. 21: μέρος ἐπιστολῆς· φ. 21^v: *1896 / Ἐγράφη Διὸ Χειρὸς / Π(α)πᾶ Θεοχάρη* τὰ φφ. 1, 19 καὶ 20^v ἄγραφα: ἀπὸ τὰ 3 τελευταῖα φύλλα σώζεται μόνο τὸ κάτω μισό· λείπουν 4 φφ. μεταξὺ τῶν 1^v-2, τουλάχιστον 5 μεταξὺ τῶν 17^v-18 καὶ συνολικὰ 13 μεταξὺ τῶν 4 τελευταίων φύλλων.

Οἱ κατάλογοι αὐτοί, μαζί μὲ τοὺς ἀνάλογους ποὺ σώζονται στὴν Παναγία Ἑβραΐδα, Ἀγ. Ἰω. Θεολόγο Σερβιώτη, Παναγία Ἐλεούσα καὶ Ἀγ. Ἀναργύρους Γυμνασίου (βλ. σ. 317-318, 334, 337 καὶ 343), ἀποτελοῦν σημαντικὰ δημογραφικὰ στοιχεῖα γιὰ τὴν Καστοριά στὶς τελευταῖες δεκαετίες τῆς τουρκοκρατίας καὶ δίνουν μερικὲς φορὲς διάφορα συμπληρωματικὰ στοιχεῖα, ὅπως ἐπαγγελματικά, καταγωγῆς κ.λ. (π.χ. στὸ δεύτερο ἀπὸ τοὺς παραπάνω καταλόγους, φφ. 10^v, 11^v, 16^v, 15, 17, 17^v ἀντίστοιχα: *Κώτσιος λαγοντατζίης*, [*Λάζιος Κόλα λαλιτάς*], *Χρήστος Ζύντουλας εἰς τὸ Κελεῖ, Χρήστος Καλεβιστινός, Ἀντώνιος Ὁμοτσζο, Δημητρίου Π(α)π(α) Ἀναστασί(ου) τζιαρνόβιστα* κ.λ.)¹. Ἐπίσης ἀπὸ τὴ μελέτη τοῦ μεγάλου ἀριθμοῦ βαφτιστικῶν ὀνομάτων ποὺ μᾶς παραδίδουν (π.χ. ὁ παραπάνω κατάλογος πάνω ἀπὸ 550) μποροῦν νὰ βγοῦν ἐνδιαφέροντα γλωσσολογικὰ συμπεράσματα, ἀφοῦ μάλιστα ἦταν ἀκόμη σὲ χρῆση (μικρὴ πάντως) ὀνόματα, ἰδίως θηλυκά, ποὺ σήμερα δὲν

1. Ὁμοτσκο: σημερινὸς Λιβαδότοπος· Τσερνό(β)λιστα: σημερινὸς Μαυρόκαμπος.

χρησιμοποιοῦνται, ὅπως Φάσα, Αὐλώνα, Καρστάνω, Χρυσομάλαινα, Ἄλ-
τάνα, Παλάσα κ.λ.¹

Στὸ ἐσωτερικὸ σκεπάσματος μπαούλου ποῦ βρίσκεται στὸ ἱερὸ τοῦ ἱ-
δίου ναοῦ εἶναι γραμμένον: 1768 ἐν Βιέννῃ, μᾶλλον σὲ χρόνον μεταγενέστερο,
ἀπὸ μίμηση ἴδιας ἀναγραφῆς ποῦ ὑπῆρχε σὲ «ἀέρα» καὶ δισκοπότηρο τοῦ
ναοῦ², ἀπὸ τὰ ὅποια ὁ «ἀέρας» σώζεται στὸ σημερινὸ ἐνοριακὸ ναὸ τοῦ Ἁγ.
Γεωργίου.

28. Ἁγ. Δημήτριος

Α. Ἀπόστολος, 1879.

α) σ. 2: Παντελῆς Ν. Σαμαρᾶ / 1886.

β) σ. 3: Ναὸν Κ. Μήτρα / 1889.

Στὸ ναὸ ὑπάρχει ἀκατάγραφον ἀκέφαλον Μηναιὸ Ὀκτωβρίου ἀπὸ τὰ τέ-
λη τοῦ 18ου αἰ. καὶ στὰ μανουάλια οἱ ἐπιγραφές: ΕΚ ΤΩΝ ΤΗΣ ΕΠΙΤΡΟ-
ΠΗΣ/ΤΟΥ ΑΟΙΔΙΜΥ(ΤΡΗ). ΔΑΜΙΑΝΟΥ/Δ. ΜΑΥΡΟΒΙΤΟΥ, καὶ ΕΡΓΟΝ: ΒΑ-
ΣΙΛΕΙΟΥ: Π: ΚΑΝΤΖΗ/ΕΚ. ΖΑΓΟΡΙΩΝ: ΤΗΣ. ΗΠΕΙΡΟΥ:/ΜΑΡΤΙΟΥ: 25:
1904.

29. Μεταμόρφωση τοῦ Σωτήρα (ἔξω ἀπὸ τὴν πόλιν)

Α. Εὐαγγέλιο, 1737 (ἀκατάγραφον).

Σὲ πφ. ποῦ παρεμβάλεται ἀνάμεσα στὶς σελίδες 46-47 τοῦ συσταχωμέ-
νου Εὐαγγελιστάριου (α): 1748 μαρτιον 1 εφησάτι το παρον ἔβαγγελιον/
ῥαφηροδθίσω τὸ παρὸν εβανγγελιον εἰς τιν παναγίαν ελεούσαν/παρα του
εἰσανου εμανδηλ δία μνειμόσινον αυτου καὶ δια μνει/μδσίνον τὸν γονέον του

1. Ἀνάλογη σημασία ἔχουν βέβαια καὶ οἱ 5 κώδικες τῆς Μητρόπολης Καστοριάς
στὴν Ἑθνικὴ Βιβλιοθήκη (16ος-19ος αἰ.), ἐνῶ γιὰ τὰ μέσα τοῦ 19ου αἰ. τὰ 5 κατὰστιχα
λασσῶν καὶ ἄλλων λογαριασμῶν ποῦ φυλάγονται στὴ Δημοτικὴ Βιβλιοθήκη Καστο-
ριάς καὶ γιὰ τὰ ὅποια ἐδῶ γίνεται γιὰ πρώτη φορὰ λόγος. Συνοπτικὴ περιγραφή τους:
1. Κατὰστιχο «παλαιῶν-νέων λασσῶν» καὶ λογαριασμῶν διδασκάλων, ψαλτῶν, εὐεργε-
σιῶν κ.λ. τῶν ἐτῶν 1838-1846· διαστάσεις 31×23 cm, πφ. 60 (πάνω ἀπὸ τὰ μισὰ πφ. ἄ-
γραφα). 2. Κατὰστιχο, ἀνάλογο μὲ τὸ προηγούμενον, τῶν ἐτῶν 1841-1842, 1844 καὶ 1848·
διαστ. 31,5×21,5 cm, πφ. 80 (πάνω ἀπὸ τὰ μισὰ πφ. ἄγραφα). 3. Κατὰστιχο ἐπιγραφό-
μενο: «Α' /Κατὰστιχον /Καθημερινὸν τῶν λασσῶν/ Καστορίας 1846»· καλύπτει τὰ ἔτη
1846-1853· διαστ. 35,5×22,5 cm, πφ. 63 (γραμμένα μόνον τὰ πφ. 2-27). 4. Κατὰστιχο ἀνά-
λογο μὲ τὰ προηγούμενα, στὴ ράχη τοῦ ὁποίου γράφει: «ΚΑΤΑΣΤΙΧΟΝ /ΓΙΟΡΓΙ/
ΚΟΣΤΑ»· καλύπτει τὰ ἔτη 1858-1876· διαστ. 37,5×25 cm, πφ. 141 (τὰ μισὰ περίπου ἄ-
γραφα). 5. Κατὰστιχο τῶν ἐτῶν 1862-1868 καὶ 1884-1885· διαστ. 36×11 cm, πφ. 89 (πά-
νω ἀπὸ τὸ 1/3 αὐτῶν ἄγραφα). Γιὰ ἄλλα ἀνάλογα βιβλία ποῦ βρίσκονταν στὴ Μητρό-
πολη καὶ στὸ Γυμνάσιο τῆς πόλεως βλ. Π. Τσαμίση, δ.π., 100.

2. Βλ. Γ. Χρηστίδη, δ.π., 389, Α. Ὁρλάνδου, δ.π., 185, Π. Τσαμίση,
δ.π., 142 καὶ Κ. Λοβέρδου-Τσιγαρίδα, δ.π., 242, ὑπόσημ. 11.

μανόηλ· μαλαματί· και θεόδορι· / ξονεια τοῦς-η μνειμή / εἰδάνεις εμάνδηλ
Γράφας¹, καὶ (β): 1836 γιανης θεωχαρη κυρωπλιον / γραφω αμην / <τ>ην οιμε-
ρα το<υ> πασχα τογραφα.

Ἀπὸ τοὺς ὑπόλοιπους ναοὺς τῆς ἐνορίας², στὴν Παναγία Τσιατσπαῖ σώζονται ἀκατάγραφα Παρακλητικὴ καὶ Ἀνθολόγιο τοῦ 18ου αἰ., ἀκέφα-
λα καὶ κολοβά, μαζί μὲ τὰ ἐξῆς σημειώματα μὲ μελάνι στὸν τοίχο ἀριστερὰ
τῆς κόγχης τοῦ ἱεροῦ³:

απέθανεν η φλορι[ο:] / 1763 [ωκτομ:]βριον 29 [1 λ.:]

1765 / απόθανε η ευγενία γινὴ του θ[ε]ωχάρι / μαῖον 3

1771 / πεθανεν [η σου:]λτάνα σεπτεβριον 1[8:]

1782 δικεμβριόν 1 εδωκα / τα πεδιά στον παπ(α) μανόλι

1785 ιανουαρίον τον μηλο / τον επήρεν [2-3 δ.].

Ἐξάλλου στὸν Ἁγ. Γεώργιο τοῦ Βουνοῦ, πάνω ἀπὸ τὴ Ν. εἴσοδο τοῦ
ναοῦ, ἐσωτερικά, εἶναι σημειωμένο μὲ μελάνι: Ἐνθύμησις / 1752 Ἰουνίου 8
/ ἐπάησα στὴν / βλαχίαν / θωμᾶς / ἱερεὺς⁴, ἐνὺ στὸ Β. τοίχο τῆς Α. μεριᾶς τοῦ

1. Δημοσιεύτηκε καὶ ἀπὸ τοὺς Χρηστίδη (δ.π., 343) καὶ Τσαμίση (δ.π.,
142), ποὺ ἀντίστοιχα εἶδαν τὸ Εὐαγγέλιο στὸ σημερινὸ ἐνοριακὸ ναὸ τοῦ Ἁγ. Γεωργίου
καὶ στὸν Ἁγ. Παντελεήμονα· ἐπίσης τὸ ἴδιο Εὐαγγέλιο ἐννοεῖ προφανῶς ὁ Ὁρλάν-
δος (δ.π., 184), ὅταν γράφει ὅτι στὸν Ἁγ. Γεώργιο φυλασσόταν Εὐαγγέλιο μὲ τὴ χρο-
νολογία 1748, ποὺ εἶναι ἡ χρονολογία τοῦ παραπάνω ἀφιερωτικοῦ σημειώματος. Στὸν
«κύρ γιαννάκη ἐμανουήλ» ἀναφέρεται ἔγγραφο τοῦ 1756 ποὺ σώζεται στὸν Ἁγ. Νικό-
λαο Δραγωτᾶ (βλ. σ. 314).

2. Στοὺς Ἁγ. Θεοδώρους δὲν βρέθηκε τὸ ἀναφερόμενο ἀπὸ τὴ Λοβέρδου-
Τσιγαρίδα (δ.π., 239, 246) Μηναῖο Φεβρουαρίου τοῦ 1778 (ἀ.κ. 9/1), καθὼς καὶ
τὸ ἓνα ἀπὸ τὰ ἄλλα δύο νεότερα βιβλία.

3. Τὰ σημειώματα ἐξαφανίζονται μὲ τὴν ἐλάχιστη τριβή. Γενικά οἱ τοιχογραφίες
τοῦ Α. τοίχου τοῦ ναοῦ (ὅπως καὶ ἄλλων ναῶν, π.χ. τοῦ Ἁγ. Νικολάου Καρύδη, τῆς
Παναγίας Ρασιώτισσας κ.λ.) ἔχουν καταστραφεῖ σὲ μεγάλο βαθμὸ ἀπὸ τὴν ὑγρασία
καὶ τὴ μούχλα ποὺ ἐπικρατοῦν, ἰδίως τὸ χειμῶνα. Σὲ ροὴ νερῶν ὀφείλεται καὶ ἡ ἀνε-
πανόρθωτη καταστροφὴ κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς (κυρίως στὸ μέσον, σὲ μιὰ
πλατιά κατακόρυφη ζώνη) μιᾶς μεγάλης φορητῆς εἰκόνας τοῦ Χριστοῦ (122 × 85 cm,
ποὺ ἀπὸ τὴν τεχντροπία, τὸ χαρακτήρα τῶν γραμμάτων κ.λ., γίνεται φανερό ὅτι ζω-
γραφίστηκε ἀπὸ τὸ γνωστὸ ζωγράφο τοῦ 16ου αἰ. Ὀνούφριο, στὸν ὁποῖο ὀφείλονται
καὶ οἱ δύο δεσποτικὲς εἰκόνες στοὺς Ἁγ. Ἀναργύρους Γυμνασίου (ἀπὸ τὰ σωζόμενα
μάλιστα τμήματα τῆς προκειμένης εἰκόνας φείνεται ὅτι αὐτὴ ἦταν ἀκριβῶς ἴδια μὲ
τὴν εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ στοὺς Ἁγ. Ἀναργύρους· βλ. Γ. Γκολομπία, Ἡ κτητορι-
κὴ ἐπιγραφὴ τοῦ ναοῦ τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων Καστοριάς καὶ ὁ ζωγράφος Ὀνούφριος,
«Μακεδονικά» 23, 1983, 348-352).

4. Εἶναι μᾶλλον ὁ οἰκονόμος Θωμᾶς ὁ κωφός, ἀφοῦ μάλιστα μοιάζει ὁ γραφικὸς
χαρακτήρας τῆς ἐνθύμησης μὲ αὐτὸν τῶν πολυάριθμων σημειωμάτων του σὲ βιβλία
(βλ. σ. 322, ὅπου σ. 3 ἐδῶ). Τοῦ ἴδιου καὶ τὸ σημείωμα τοῦ 1749 δίπλα στὴν παραπάνω
ἐνθύμηση, παρόμοιο μὲ αὐτὸ ποὺ βρίσκεται ἐξωτερικὰ πάνω ἀπὸ τὴ Ν. εἴσοδο τοῦ κυ-

νάρθηκα, πάνω στὴν παράσταση τοῦ πύρινου ποταμοῦ τῆς κόλασης, τὰ ἀκιδογραφήματα: ο κοσταν / τινος του / αχματα / γα, Καλογιάνης, καὶ αὐτα ο [δη]μιτρης / του αχματα / γα (χέρια 17ου ἢ ἀρχῶν 18ου αἰ.).

Ἑνορία Ἀγ. Λουκᾶ

30. Ἀγ. Λουκᾶς

Α. Εὐαγγέλιο, 1737 (ἄ.κ. 5/18).

α) σ. 2: ἀψμ' [=1740]:. ἰουλίου α':. / ἀφιερῶθη τὸ ἄγιον καὶ Ἱερὸν εὐαγγέλιον εἰς τὴν παναγίαν / τὴν θαυματουργήν¹. Ἱερατεύοντος τοῦ ἁγίου Σακελλαρίου παπά / γεωργίου. / ὁ Σακελλαριος Κ(αστορίας):.

Β. Ψαλτήριο, ἀκέφ., 19ου αἰ.

α) πφ. τέλ.: εἰς τοὺς 1861 ὁκτομβρίου 4 ἡμέρα / τετραδὴ πῆρσμε τὸ Ἀλογο / τὸ μαῦρο ἀπο τὸν φῆτζον γρόσια 350.

Γ. Ἀκολουθία Ὁσίου Ναούμ, 1859.

α) πφ. ἀρχ.: Ἐκ τῶν τοῦ / Πρωθιερέως / Ἀνθίμου Ἀναγνώστου / 1923.

31. Ταξιάρχες

Α. Εὐαγγέλιο, 1785 (ἄ.κ. 3/2).

α) πφ. στάχ. τέλ.: ἐτη 1823 [8-9] πεδὴ τον εβάβφτησα τιν πασκολ(ι)α / το χρῖστο ἀπριλίου.. 22.

Στὴ σ. 2 τοῦ συσταχωμένου Εὐαγγελιστάριου (β): ἐτὸς 1819 / θημηση οντας εχηροτόνηθηκα ἐγὼ παπαγιωανης / ἦπο χηρος ἐπισκοπου νεοφίτου μινας ἡοναριος / ὁ, καὶ (γ): Τῷ χιλιοστῷ ἐννεακοσιοστῷ Δεύτερον ἔτος / 1902 — / Παρὰ τοῦ Αἰδεσιμοτάτῳ Παπᾷ Θεοχάρη / ἐκ τῆς Ἑνορίας Ἀγίου Παντελεήμονος.

Στὸ ναὸ ὑπάρχουν ἀκατάγραφα Τριώδιο 17ου ἢ 18ου αἰ. καὶ Ἀπόστολος 18ου ἢ α' μισοῦ 19ου αἰ., ἀκέφαλα.

ρίως ναοῦ, γιὰ τὸ ὁποῖο βλ. Γ. Χρηστίδη, ὅ.π., 169, Α. Ὁρλάνδου, ὅ.π., 170 καὶ Π. Τσαμίση, ὅ.π., 133² γιὰ τὸ σημείωμα στὴν ἐξωτερικὴ παράσταση τοῦ Ἀγ. Γεωργίου, ποῦ σήμερα δὲν διακρίνεται, βλ. Α. Ὁρλάνδου, ὅ.π.

1. Ἐννοεῖται ἡ Παναγία Φανερωμένη (μὲ τὴ θαυματουργὴ εἰκόνα της), ποῦ ἀνῆκει στὴν ἴδια ἐνορία. Τὸ σημείωμα δημοσιεύεται καὶ ἀπὸ τὸν Τσαμίση (ὅ.π., 141), ποῦ χρονολογεῖ ἐσφαλμένα τὸ Εὐαγγέλιο στὸ 1771.

32. "Αγ. 'Ιω. Πρόδρομος

Α. Μηναιό Μαρτίου, 1609 (συσταχωμένο με Μηναιό 'Απριλίου, 1603), (ἀ.κ. 2/5).

α) Στο ξύλο της στάχ. ἀρχ. ή παρακάτω μονοκοντυλιά:¹

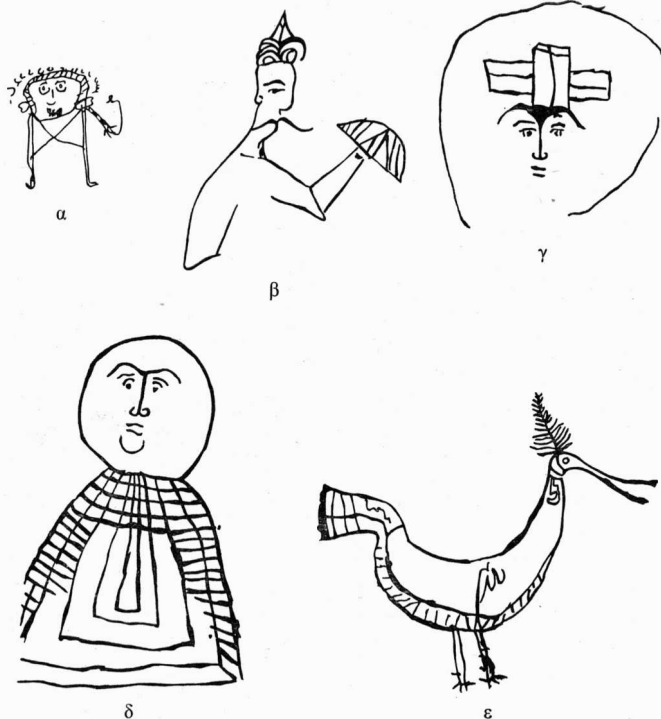
β) σ. τελευταία: *†αιτουτω ανθολογηων² ηνε/ναον τον ταξιαρ(χων) / †αιτουτο ανθολογηον ηναι/του ραλη κοσταντηνου³ και/αφεροσεν ης των ναον/τον παμυχιστον ταξιαρχον/μιχαηλ και γαβρηηλ και ο/προς το παρι να εχη τον/αγων τριακοσιον και/δεκαοκτο θεοφορον παταιρον ημων, και παρόμοιο στο φ. α^ν (χ. 17ου αι.).*

Στή στάχ. ἀρχ. και στο-τελευταίο φύλλο του βιβλίου, καθώς και στο φ. α^ν του συσταχωμένου Μηναιού 'Απριλίου, υπάρχουν διάφορα σκίτσα του 17ου αι. (εἰκ. 5 β, γ, δ, ε).

1. Βλ. ὑποσημ. 4 τῆς σ. 340.

2. 'Ο χαρακτηρισμός εἶναι λαθεμένος, ἀφοῦ τὸ βιβλίο εἶναι Μηναιό Μαρτίου.

3. Πρόκειται γιὰ τὸν ἄρχοντα ποὺ τὸ 1622 ἀνέγειρε τὸν κοντινὸ ναὸ τῶν Ταξιαρχῶν, ὅπου, σύμφωνα με τὸ σημείωμα, ἀνῆκαν ἀρχικά καὶ τὰ παραπάνω συσταχωμένα Μηναιὰ (βλ. τὴν κτητορικὴ ἐπιγραφὴ τοῦ ναοῦ, Γ. Χρηστίδη, δ.π., 168, Α. 'Ορλάνδου, δ.π., 171 καὶ Π. Τσαμίση, δ.π., 132). Τὸ 1677, δηλ. 55 χρόνια ἀργότερα, κάποιοι Ράλης Κωνσταντίνου ἀφιερώνει ἕναν δίσκο στὸν ἐπίσης κοντινὸ 'Αγ. Λουκά (ὁ δίσκος πιὸ πρόσφατα φυλασσόταν στὸν 'Αγ. Γεώργιο 'Ελεούσας· βλ. Γ. Χρηστίδη, δ.π., 343 καὶ Α. 'Ορλάνδου, δ.π., 184)· ἴσως πρόκειται γιὰ τὸν Ράλη Κωνσταντίνου Μουσελίμη, στὸν ὁποῖο ὀφείλεται ἡ ἀνέγερση τὸ 1701 τοῦ 'Αγ. 'Ιω. Προδρόμου ποὺ ἐξετάζουμε καὶ τὸ τέμπλο τοῦ ἴδιου ναοῦ (βλ. Γ. Χρηστίδη, δ.π., 168, Α. 'Ορλάνδου, δ.π., 176-177 καὶ Π. Τσαμίση, δ.π., 138-139). Οἱ εὐεργεσίες καὶ τῶν δύο πρὸς ναοὺς τῆς ἐνορίας 'Αγ. Λουκά καὶ ἡ σύμπτωση τῶν ὀνομάτων τοὺς μᾶς κάνει νὰ υποθέσουμε ὅτι ὁ δεῦτερος ἦταν ἐγγονὸς τοῦ πρώτου. Γιὰ τὸν Ράλη Μουσελίμη βλ. π.χ. Κῶδ. Μητρ. Καστ. ΕΒΕ 2753, σ. 40 καὶ 86, Κῶδ. Μητρ. Καστ. ΕΒΕ 2754, φ. 3 («ὁ ἐνδοξώτατος ἄρχων μουσελήμης μακαρίτης κύρ ράλης Κωνσταντίνου»), Μ. Καλινδέρη, 'Ο κώδιξ τῆς Μητροπόλεως Σισανίου καὶ Σιατίστης (1686-), Θεσσαλονικὴ 1974, 87 καὶ Π. Ζάττα, δ.π., 30, 32.

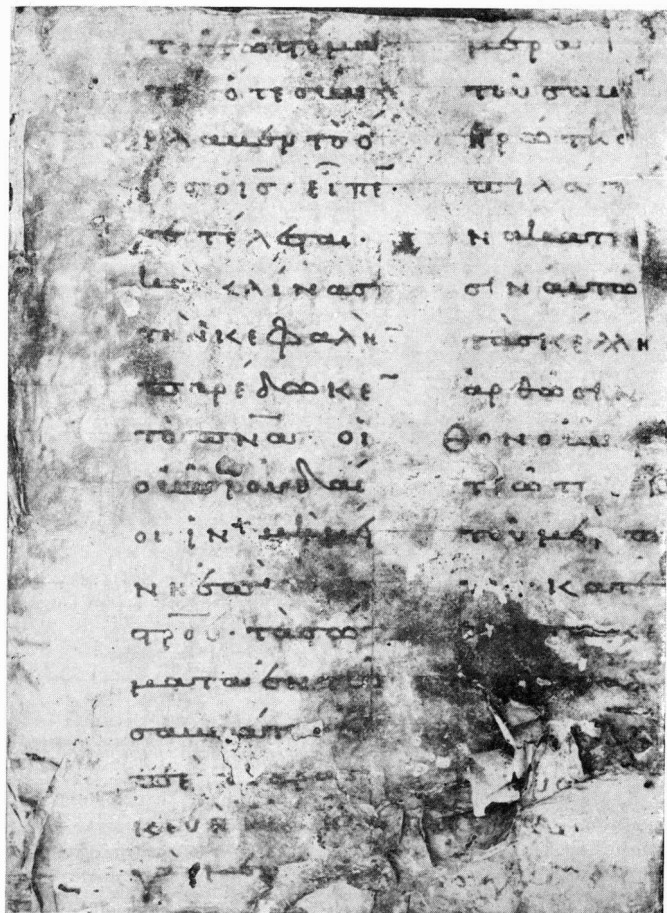
Εἰκ. 5. Σκίτσα 17ου αἰ. σὲ βιβλία τοῦ Ἀγ. Θωμᾶ Μονζεβίκη (α) καὶ τοῦ Ἀγ. Ἰω. Προδρόμου ἐνορίας Ἀγ. Λουκᾶ (β, γ, δ, ε).

Β. Μηναιὸ Ὀκτωβρίου (συσταχωμένο μὲ Μηναιὸ Σεπτεμβρίου), 1610 (ἄ.κ. 2/16).

α) σ. τελευταία: 1613 ἡμῆς ὀκτωβριον 28 / ἡμερᾶ κληράκη / ἡδᾶ ἡς τὸν ἡπνο μου / που μεφάγεν φη / δη στὸ ποδάρη, καὶ πιδὶ κάτω (β): ναφα.

Γ. Μηναιὸ Ἰανουαρίου (συσταχωμένο μὲ Μηναιὸ Φεβρουαρίου), 1689 (ἄ.κ. 2/6).

α) πφ. 2: ἐτοῦτο τῷ μυνέω εἶναι τοῦ παπ(ᾶ) Γεωργιον· καὶ ὅποιος / να τῷ πάρη νὰ εἶναι ἀφόρεσμένος καταραμένος (χ. α' μισοῦ 18ου αἰ.).

Εικ. 6. "Αγ. Ίω. Πρόδρομος ἐνορίας Ἀγ. Λουκά.
Φύλλο περὶ ἀμνητοῦ Ἐδαγγελιστάριον (12ος αἰ.).

Δ. Παρακλητική, 1719 (ἀ.κ. 2/8).

α) πφ. στάχ. τέλ. (ἀνάποδα): διάφορα ὀνόματα (σβετο, τραχανε, ρησο, κοζη, νεδο, λετζο κ.λ.: χ. 18ου αἱ.).

β) σὲ ἔνθετο χαρτί: Ἐντοιμότατε, παπᾶ δαμιανὲ / Παρακαλῶ νὰ ἐρίσετε εἰς τοὺς γάμους. τοῦ υἱοῦ μου πέτρε / καὶ δήμωτῃ [=Δήμητρες] τὴν πορασκέβην περὶ τὰς 3. ὁρὰς εἰς τὸ / δακτυλίδη καὶ τὸ σάβατον βράδῃ μετὰ τὸν δείπνον εἰς / τὸν χορὸν καὶ τὴν κύριακὴν περὶ τὰς 4. ὁρὰς καὶ περὶ / τὰς 6 νὰ συνοδεύσομεν τοὺς νεονίμους εἰς τὰ στεφανώματα / καὶ ἐκίθεν εἰς τὸν χορὸν νὰ ἀξιοθεῖς καὶ εἰς τὰ ἀρχόντοπον / λὰ σου 1872. Ἰανουαρίου 21 Ζήσης μανιακότης¹.

Ε. Εὐχολόγιο, ἀκέφ., 18ου αἱ. (ἀ.κ. 2/12).

Στὴ στάχωση βρίσκονται σὲ κακὴ κατάσταση 3 περγαμηνὰ φύλλα ἀπὸ Εὐαγγελιστάριο τοῦ 12ου αἱ. (εἰκ. 6), τὰ δύο κάτω ἀπὸ τὸ δέρμα τῆς πίσω ὀψης τῆς στάχωσης καὶ τὸ ἄλλο κάτω ὑπὸ τὸ πφ. στάχ. ἀρχ.² σωζόμενες διαστάσεις: 23,5×16,5 cm.

Στὸ πφ. στάχ. ἀρχ. σκίτσο δύο ἱεραρχῶν καὶ διάφορα προχειρογραφήματα, ὅπως (α): παπ(α) ἀνδρεα, ἀγιοτάτης / πρότοις Ἰουστινιανῆς, 1777, τῖς τιμωτάτοις / χρησιμωτάτοις κ.λ. καὶ ὀνόματα, ὅπως (β): ἀσάνως, μπάκος, παλάσας, κοῦζος, χραιομαλενας κ.λ. (χ. β' μισοῦ 18ου αἱ.).

γ) σ. 144: παῦλος ὁ τοῦ σα / κελλαρίου γρά / ψας ἐν τῷ βι / βλίῳ εὐχολόγιον / μαῖον 22 / 1792 νὰ / [2 σειρὲς δ.] / γραμμένα / [2 σειρὲς δ.] / ἀμὴν.

δ) σ. 288: Ἰωάννης τρι / ἀνταφίλλου / γρᾶφας (χ. β' μισοῦ 18ου αἱ.).

ΣΤ. Ἀνθολόγιο, ἀκέφ., 18ου αἱ. (ἀ.κ. 2/15).

α) σ. 402: ναομυη / ος σφε / τκου — / 1803.

Στὸν Ἅγ. Νικόλαο (Τζώτζα) τῆς ἴδιας ἐνορίας σώζεται ἀκατάγραφον ἀκέφαλο καὶ κολοβὸ Μηναιο τοῦ 18ου αἱ.

1. Ἀπὸ τὸ Μανιάκι (Μανιάκου).

2. Ἄλλα 3 πφ. βρίσκονταν κάτω ἀπὸ τὸ δέρμα τῆς μπροστινῆς ὀψης τῆς στάχωσης, ὅπως δείχνουν τὰ υπολείμματα τους γύρω ἀπὸ τῖς πόρπες τῆς· τὰ γράμματα μιᾶς ὀψης τοῦ ἐνὸς ἀπὸ αὐτὰ διαπότισαν μὲ τὴ μελάνη τους τὸ ξύλο τῆς στάχωσης καὶ ἀποτυπώθηκαν πάνω του ἀρνητικά. Στὸ ἴδιο Εὐαγγελιστάριο ἀνῆκε καὶ τὸ φύλλο ποῦ διατηρεῖται στὸ προσωρινὸ Βυζαντινὸ Μουσεῖο Καστοριάς, στὸ ναὸ τοῦ Ἅγ. Σπυρίδωνα (βλ. σ. 341).

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΠΡΟΣΩΠΩΝ ΚΑΙ ΤΟΠΩΝ¹

- 'Αβδουρραχμάν-ζαδὲ Σουλεϊμάν μπέης
 σ. 306*
 'Αδριανούπολη 13Γγ
 'Αθανάσιος μητροπολίτης Καστοριάς
 26Ββ
 'Αθανασίου Θωμᾶς 6Ββ
 'Αθανασίου Χρυσῶς σ. 305*
 'Αναγνώστου 'Ανθίμος 30Γα
 'Αναστασία μοναχή σ. 329*
 'Αναστάσιος παπᾶς 32Γστ
 'Ανδρέας παπᾶς 32Εα
 'Ανθίμος Δ' οἰκομ. πατριάρχης σ. 326-
 328
 'Αντωνίου Κωνσταντίνος παπᾶς 3Θα
 'Αργιούλας (;) 14Δβ
 'Αργυρὸς παπᾶς 13Αα
 'Αργυροῦ Γεώργιος σ. 338*
 'Αστεριάδης Σάκης 8ΣΤα
 'Αχμάταγα Κωνσταντίνος καὶ Δημήτρης
 σ. 351
 Βαθὺ Προύσας 17Ηα
 Βαριμέζη Γιάννης σ. 324
 Βαρσέμης 27Ββ
 Βασίλειος παπᾶς σ. 318
 Βέλκος (;) σ. 328
 Βενιζέλος Ε. 26Δα
 Βιέννη σ. 349
 Βλάχος Γιώργης 16Βδ
 Βλαχαστέργαϊνα Ναούμα 2Γα
 Βόλτσος 27Ββ
 Βρίζας 3Ζβ
 Βυθικούκι 13Αα
 Γαβριήλ ἡγούμενος σ. 329
 Γεννάδιος μητροπολίτης Καστοριάς
 σ. 307
 Γερβάσιος σκευοφύλακας σ. 329
 Γερμανὸς (Καραβαγγέλης) μητροπολίτης
 Καστοριάς σ. 313
 Γέροντας Γεώργιος Α. σ. 298*
 Γεώργης παπᾶς σ. 329, 32Γα
 Γεώργιος παπᾶς καὶ σακελλάριος 30Αα
 Γεώργιος παπᾶς 2Αγ, 2Εα, 21Γγ
 Γεωργίου Ναούμης σ. 323*
 Γιαννακὸς γιατρὸς σ. 313
 Γιάννης παπᾶς 13Βα
 Γιώργη Κωνσταντίνος 16Γα
 Γιώργης παπᾶς (;) 10Γγ
 Γιωργιβίτζης Θεόδωρος παπᾶς 8Γα
 Γκαρτζαλῆς Νικόλαος 2Γα
 Γκέρος 'Ηλίας Δ. 5Γα
 Γκολογκίνας 'Ιωάννης Κ. σ. 340
 Γλυκονέρι 6ΣΤστ
 Δάγκανας Κωνσταντίνος 6ΣΤδ, ε
 Δαμιανὸς παπᾶς βλ. Παρίσης Δαμιανὸς
 Δαμιανοῦ Κωνσταντίνος 6ΣΤα
 Δαυὶδ ὁ Μυτιληναῖος μητροπολίτης Κα-
 στοριάς σ. 305*, σ. 308*
 Δέλιος Κωνσταντίνος 3Βα
 Δεμπενιώτης 'Αχιλλεὺς Τ. 26ΣΤα
 Δημήτρης παπᾶς 6Γβ, 6ΣΤα, β
 Δημήτρης παπᾶς σ. 345
 Δημητριάδης Ζδρσκος παπᾶς 23Αα, (β)
 Δημητρίου Γεώργιος σ. 311
 Δῆμος 'Αντώνιος Δ. 10ΣΤα
 Δῆμτσος Κάτζο 10Γβ
 Διαμαντῆ Δημήτριος 9Γε
 Διονυσία μοναχή σ. 329*
 Διονύσιος Β' ἐπίσκοπος Σόλωνος σ. 313
 Διονύσιος Ε' οἰκομ. πατριάρχης σ. 343*
 Διονύσιος μητροπολίτης Καστοριάς
 σ. 304*
 Δουμπιά Χαλκιδικῆς 8ΣΤα
 Δραγάτσης 'Ιωάννης 16Δα, β
 Δρανόβαινη σ. 311
 'Εβρενὸς Γαζῆ σ. 308
 'Εμμανουήλ 'Ιωάννης 29Αα

1. Οἱ παραπομπὲς μέσα σὲ παρένθεση δείχνουν σημειώματα πού ἔχουν γραφτεῖ ἀπὸ τὸ ἀντίστοιχο πρόσωπο χωρὶς τὸ ἴδιο νὰ κατονομάζεται σ' αὐτά, ἐνῶ αὐτὲς μὲ ἀστερίσκο παραπέμπουν στὶς ὑποσημειώσεις τῆς ἀντίστοιχης σελίδας.

Ζαχαρινός (;) Μάνθου Τόλης σ. 345
 Ζαγόρια σ. 349
 Ζαγορίτζανη σ. 343
 Ζάχος 6ΣΤγ
 Ζήκος Ἰωάννης παπὰς 1Αβ, (3Ηβ), σ. 314*
 Ζήκου Ἰωάννης 6Βα
 Ζηπίδης Ἰωάννης 27Δα
 Ζουτζάντζες Δημήτρης 15Γα
 Ζράλτση (;) 9Ζα
 Ζωσιμᾶς Ἀχριδῶν σ. 319*

Ἱεσαῖα (μοναχός) 4Αα, 19Αα(;)

Θεοφάνης ἱεροδιάκονος 2Αα, (β)
 Θεοφύλακτος μοναχός σ. 329*
 Θεοχάρης παπὰς σ. 318, σ. 348, 31Αγ
 Θωμᾶς οἰκονόμος 9Γβ, (10Αα), 10Γα,
 (10Δα), β, γ, σ. 329, 14Βα, 15Αα, β, 15Βα,
 (19Αβ), 26Γγ, (27Γα), β, σ. 350, 3Αβ(;) 21Αβ(;)
 Θωμᾶς παπὰς 15Δα
 Θωμόπουλος (;) Δημήτριος 14Γα
 Θῶμος Ἀλέξιος σ. 340

Ἰβηρίτης Δανιὴλ 4Αα
 Ἰλαρίων μητροπολίτης Καστοριάς σ. 308*
 Ἰσιθωρίδης Μενέλαος Α. 2ΣΤγ
 Ἰωάννης παπὰς 13Γδ, (ε), 31Αβ
 Ἰωᾶσαφ μητροπολίτης Καστοριάς σ. .04*

Καλεβιστιανὸς παπα-Χρήστος 12Αβ, (γ)
 Καλεβιστινὸς Χρήστος σ. 348
 Καντζῆς Βασίλειος Π. σ. 349
 Καραβιδᾶς Θεοχάρης Δ. 6Γγ
 Καραμπίνας σ. 298*
 Καστανιώτες Κώστας καὶ Ἀναγνώστης
 σ. 310
 Καστριώτης Γεώργιος σ. 319*, σ. 322*
 Κίτζος παπὰς σ. 329
 Κοβάτζης Θωμᾶς 9Αζ
 Κοκκαλέναινα 10Γε
 Κοκορδάκος 16Ββ
 Κόλα Λάζος σ. 348
 Κονδύλης Κωνσταντῖνος Δ. 17Ζβ
 Κορυτσά σ. 318
 Κοσμάς ὁ Αἰτωλὸς σ. 316*
 Κοτόνυμφη Μαρία 12Αβ, γ

Κουραβάσης 13Εα
 Κράχος παπὰς σ. 320, σ. 324
 Κύριλλος Β' πατριάρχης Ἱεροσολύμων
 σ. 328
 Κύριλλος μητροπολίτης Καστοριάς 2Εα, 26Εα
 Κυρόπουλος Γιάννης Θ. 29Αβ
 Κυρόπουλος Θεοχάρης Γ. 17ΣΤα
 Κύρος Εὐαγγέλης σ. 343
 Κωνσταντῖνος παπὰς 2Εβ, 9Ζα
 Κωνσταντῖνος παπὰς 14Αα
 Κωνσταντίνου Ράλης 32Αβ
 Κωνσταντῖος οἰκουμ. πατριάρχης σ. 309
 Κωνσταντῖνος μητροπολίτης Καστοριάς
 σ. 308*
 Κώστα Γιώργης σ. 349*
 Κώστας παπὰς 8Αα, 10Αα
 Κωστίτζης ἢ Κωστίκης σ. 320

Λάρισα σ. 335*
 Λαχανᾶς Βασίλειος Θ. 17Θα
 Λεπτιδῆς Ἰωακείμ μητροπολίτης Καστο-
 ριάς 17Θα
 Λιάκος Σωτήριος παπὰς 14Αα, σ. 334
 Λίτσκας Βασίλειος οἰκονόμος 2Ζβ, σ. 328,
 20Αβ, 21Δα, σ. 343, 22Αβ
 Λίτσκας Ἰωάννης παπα-Βασιλείου 21Ζβ
 Λίτσκας Κωνσταντῖνος παπα-Βασιλείου
 2ΣΤδ, 6Γδ
 Λίτσκας Σπυριδῶν παπα-Βασιλείου 21Ζα
 Λοτζίκας 27Ββ

Μαγγίλα 15Δα
 Μακρῆ Νικόλαος σ. 340
 Μάλκου Θεοχάρης 9Γε, σ. 298*
 Μανδακάτης Θωμᾶς σ. 298*
 Μανιακώτης Ζήσης 32Δβ
 Μανόλης παπὰς 9Γα, σ. 328-330
 Μανόλης παπὰς σ. 350
 Μάντζαρης Δημήτρης 21Γζ
 Μαντζάρης 20Αα
 Μάρκος παπὰς 1Αα, 2Αε, στ, 3Ηα, 8Γβ
 Ματούτζιω Ἑλαία 2Γα
 Μαυροβίτης Δαμιανὸς Δ. σ. 349
 Μαύροβο 3Ζα, 16Βα
 Μαχαίρας (;) Μιχαὴλ Α. σ. 318
 Μαχμούτης σουλτάνος 9Γδ

Μεῖλᾶς Παῦλος σ. 348
 Μήτρας Ναοῦμ Κ. 28Αβ
 Μήτηρος ζωγράφος σ. 341
 Μήτρου Γεώργιος Ν. 15Αδ
 Μιχαήλ Κωνσταντίνος σ. 298*
 Μιχάλη Νικόλαος 10Ββ
 Modiano Renée σ. 337
 Μουσείμινης Ράλης σ. 298*, σ. 352*
 Μουστάκας Γεώργιος Ν. 13Εβ, 15Αγ
 Μπακάλης Ἰωάννης Η. 6Γγ
 Μπακάλης Φίλιππος Π. 7Αα
 Μπάλτζος Κωνσταντίνος Δ. 17Αα
 Μπέφας Στέργιος Β. σ. 340
 Μπογατζώτης Δήμος 13Εα
 Μπομποτόζος παπᾶς σ. 320, σ. 324
 Μυλωνᾶς Ἀλέκος Α. 21α
 Μυλωνᾶς Ἀλέξιος 26Γζ
 Μυλωνᾶς Ἰωάννης Στίλου 10Γδ

Ναοῦμ οἰκονόμος 3Αδ, 9Γζ, σ. 328, σ. 330
 Ναοῦμ (:) παπᾶς σ. 340
 Ναούμης λαλᾶς 21Γε
 Νέα Ὑόρκη 32β
 Νέβεσκα σ. 340
 Νεόφυτος μητροπολίτης Καστοριᾶς
 26Γστ, 31Αβ
 Νεόφυτος παπᾶς 9Αια
 Νεπαχτίτης σ. 320, σ. 324
 Νεστράμι 2Αγ
 Νικηφόρος μητροπολίτης Καστοριᾶς
 2Αδ, 2Γδ, σ. 310, 9Ζα, σ. 324, 23Αβ,
 25Αα, σ. 308*
 Νικόλαος παπᾶς 15Ββ,(γ,δ,ε,στ)
 Νικολάου Ἀναστάσιος 6ΣΤα
 Νικολάου Στέφανος σ. 344
 Νικολός Γιάννος σ. 310
 Νοβάκος παπᾶς σ. 320, σ. 324
 Ντέντου Ἀθανάσιος σ. 338*
 Ντίκας Γεώργιος 3Δα

Ῥομοτζκο σ. 348
 Ῥονούφριος ζωγράφος σ. 350*
 Ῥοσμάνης σουλτάνος 9Γδ

Ράκος παπᾶς σ. 320, σ. 324
 Παναγιωδόρου Παῦλος καὶ Κωνσταντίνος
 16Ββ

Παναγιώτης παπᾶς(;) 9Αβ
 Παπααναστασίου Δημήτριος σ. 348
 Παπαγεωργίου Γεώργιος Θ. 15Αη
 Παπαγεωργίου Μάρκος παπᾶς βλ. Μάρκος
 παπᾶς
 Παπαδημητρίου Γεώργιος 15Αε
 Παπαϊωάννου Σωτήριος Χ. 6Δα
 Παπακωνσταντίνου Γιαννάκης 16Γβ
 Παπαμαντζάρης Ι. σ. 308*
 Παπαμόσχος 6ΣΤβ
 Παπαναοῦμ Σωτήριος Δ. 16Ββ, γ
 Παπανικολάου Νάνος 13Δα
 Παπαντίνης Ναοῦμ Ν. 6ΣΤα
 Παπαπολύχρονου Παναγιώτης Κ. 2Θα
 Παπαράλη Γεώργιος 9Γε
 Παπαρίζος Πέτρος παπᾶς 6Εβ, 6ΣΤστ
 Παπασιδήρης Ἀναστάσιος Γ. 15Αστ
 Παρίσης Δαμιανὸς Σ. παπᾶς 3Ζα, 4Αβ,
 21Βα, 21Εα, 21ΣΤα,(β), 22Αα, 23Βα,
 26ΣΤβ, 32Δβ
 Πασχάλης Γ. 8Γα
 Πασχάλης Γεώργιος Κ. 15Αζ
 Πελετέκης Μιχαήλ σ. 344
 Πέστανη 25Αγ
 Πέστη 8Γα
 Πέτρου Ἀθανάσης 16Βα
 Πεῦκο 6Εβ
 Πόλη (:) Ναοῦμ 6Αβ, σ. 324
 Πόρος 16Δα
 Πούσκας (:) σ. 328

Ραδινοῦ Ζουπάνος σ. 320*
 Ράλη Ἀποστόλης σ. 345
 Ραψάνη σ. 322*

Σαῖν μπέης 16Βγ
 Σακελλαρίου Παῦλος 27Αα, 32Εγ
 Σάλεσι 6Δα, 9Ζα(;)
 Σαμαρᾶς Ζήσης 2Γα
 Σαμαρᾶς(;) Μιχάλης 16Ββ
 Σαμαρᾶς Παντελῆς Ν. 28Αα
 Σαράφης Κωνσταντίνος Ν. 15Εα, 17Ζα
 Σελ(π)ιτζῶτες Παναγιώτης καὶ Ἀνδρέας
 σ. 310
 Σέρβος Δημήτριος σ. 310
 Σερμπίνος Μανόλης 12Αα, 13Ββ
 Σέτομα 14Ββ

- Σιδέρης 13Bγ
 Σιδέρης 3Eα
 Σιλίκουφος Ἰωάννης σ. 320, σ. 324-325
 Σιοτοχτής 27Bβ
 Σιούτας Ἀλέξανδρος 2Hγ
 Σιταργιά 27Eα
 Σίφνος 16Δα
 Σκαπέρδας Ἀναστάσης 13Eα
 Σκαπέρδας Βασίλειος Γ. 10ΣΤα
 Σκαπέρδας Πολύχρονος 10Ba
 Σκεμπετζής 13Bγ
 Σκούταρης 26Bβ
 Σλήμνιτσα(;) 7Aβ
 Σόλωνος ἐπισκοπὴ σ. 313
 Σούκα Ἀργύριος Ν. 6Eα
 Σούτζιστα 14Bβ
 Σουφαράκης 3ΣΤα
 Σπαχιλοῦκι 14Bβ
 Σπυριδόνης Διαμαντής 13Eα
 Σταγίση Γκίνης σ. 325
 Στάθης παπᾶς (Παπαστάθαινα) 13Bγ,
 σ. 345
 Σταματάκης Παναγιώτης σ. 310
 Σταμάτη Γιώργης 6Γα
 Στέντσκο (;) 9Aζ
 Στέφου Γιώργης σ. 318
 Στράτος παπᾶς σ. 329
 Στρέζος 11Aα
 Σφέτκου Ναοῦμ 32ΣΤα, 3Aγ
 Τάτιαρη Ναούμης 16Bβ
 Τέλη Διαμαντής 2Γγ
 Τέρπος παπᾶς σ. 313
 Τζίφνας Γεώργης Μ. σ. 337
 Τομόπουλος (;) Δημήτριος 14Γα
 Τριαντάφυλλος παπᾶς 8Aα,(β)
 Τριαντάφυλλου Ἰωάννης 32Eδ
 Τρίκαλα σ. 335*
 Τσαριτσάνη σ. 322*
 Τσέας Δημήτριος 8Eα, 10Γστ, 10Zα, (17Γα,
 β,γ,δ,ε,στ),ζ, 17Δα, (17Eα,β),γ, (26Δα,β)
 Τσερνό(β)λιστα σ. 348
 Τσιρίλοβο σ. 335*
 Τσιτσιμίδας Ἰωάννης παπᾶς 17Ha
 Τύπου Βασίλειος 9ΣΤα
 Τύρναβος σ. 335*
 Φάνης παπᾶς 9Γγ
 Φιλάρετος μητροπολίτης Καστοριάς
 21ΣΤα
 Φίτζος 30Ba
 Χέρης (;) Σίνας 9Aθ,ι
 Χούρτα Ἀναστάσης 12Aβ
 Χρήστος παπᾶς 12Aβ,(γ)
 Χρούπιστα σ. 336*

SUMMARY

George Golobias, *The Handwritten Notes of the Ecclesiastic Books of Kastoria.*

In many churches of Kastoria are saved until today old printed ecclesiastic books, the remains of a rich heritage of manuscripts and printed books, which were to be found there until the end of the last century, and which unfortunately diminish in number every year. In most of these books, in various parts, there are notes, written usually by the priests of the parish, where the book belonged at the time, but also written by other persons related to the church. These notes, which cover chronologically the last four centuries, present with a simple and spontaneous language historical evidence (ecclesiastic, demographic, social, educational etc.) useful to the study of the history of Kastoria and the hellenism in general.

In this work, the above mentioned notes are recorded methodically, according to parish, church and book. At the same time there are noted the catalogues of the parishioners and some sheets of manuscript codices which were found, as well as the incisions and notes in ink, the ones that was possible to be read on the walls of the churches, and the inscriptions on portable utensils (chalices, candelabri etc., except the icons). Furthermore, taking the opportunity from relevant notes, it is considered the problem of the localization of the cathedral of Kastoria, before its present site, and the time of its transfer. There are also indicated unknown names of monasteries and churches of the town and is explained the way in which its parishes have taken their final names.